

ชื่อเรื่องวิจัย (ภาษาไทย) การฟื้นฟูจิตสำนึกท้องถิ่นเพื่อร่วมกันอนุรักษ์และสืบสาน
อารยธรรมทวารวดีแห่งเมืองโบราณนครไชยศรี

ชื่อเรื่องวิจัย (ภาษาอังกฤษ) A STUDY OF ESTABLISHING REGIONAL
PROCESS FOR THE CONSERVATION OF
DVARAVATI CULTURE IN NAKHONCHAI SRI
ANCIENT CITY

นฤต ชมภูนิช
สุพจน์ สุทธิศักดิ์

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
กระทรวงวัฒนธรรม
ประจำปีงบประมาณ ๒๕๔๘

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัย เรื่อง “ การฟื้นฟูจิตสำนึกท้องถิ่นเพื่อร่วมกันอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีแห่งเมืองโบราณนครไชยศรี” ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม ประจำปี 2548 ผู้วิจัยขอขอบพระคุณอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

กราบขอบพระคุณศาสตราจารย์ ดร. อมรา พงศาพิชญ์ รองศาสตราจารย์ล้อมเพ็งแก้ว รองศาสตราจารย์วิบูลย์ ลี้สุวรรณ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. โอภาส ปัญญา ที่กรุณาให้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการวิจัย ทำให้การวิจัยครั้งนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

กราบขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จันทร์จิรา วงษ์ขมทอง อธิการบดีมหาวิทยาลัยคริสเตียน ที่กรุณาส่งเสริมให้ผู้วิจัยใช้เวลาในช่วงปฏิบัติงานไปศึกษาข้อมูลสำหรับการวิจัยในพื้นที่ต่าง ๆ บริเวณเมืองโบราณนครไชยศรี ตั้งแต่เริ่มโครงการฯ จนกระทั่งงานวิจัยแล้วเสร็จ

ขอบพระคุณผู้นำชุมชนองค์การบริหารส่วนตำบลพระประโทน ผู้นำชุมชนองค์การบริหารส่วนตำบลธรรมศาลา ผู้นำชุมชนเทศบาลนครนครปฐม และนักวิชาการผู้ให้ความสนใจเกี่ยวกับอารยธรรมทวารวดีแห่งเมืองโบราณนครไชยศรี ที่กรุณาให้ความร่วมมือในการร่วมประชุมเสวนา และร่วมคิดหาแนวทางเพื่อดำเนินการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีแห่งเมืองโบราณนครไชยศรี ทำให้การวิจัยครั้งนี้แล้วเสร็จโดยการประสานความคิดและความร่วมมือจากชุมชนอย่างสมบูรณ์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์บุญฤต ชมภูนิช
อาจารย์สุพจน์ สุทธิศักดิ์

ชื่อการวิจัย การฟื้นฟูจิตสำนึกท้องถิ่นเพื่อร่วมกันอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีแห่งเมืองโบราณนครไชยศรี

A STUDY OF ESTABLISHING REGIONAL PROCESS FOR THE CONSERVATION OF DVARAVATI CULTURE IN NAKHONCHAI SRI ANCIENT CITY

ผู้วิจัย ผู้ช่วยศาสตราจารย์อนุฎ ชมภูนิช
อาจารย์สุพจน์ สุทธิศักดิ์

บทคัดย่อ

การวิจัย เรื่อง “การฟื้นฟูจิตสำนึกท้องถิ่นเพื่อร่วมกันอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีแห่งเมืองโบราณนครไชยศรี” มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างจิตสำนึกชุมชนในการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีในบริเวณเมืองโบราณนครไชยศรี โดยใช้เนื้อหาเรื่องราวทางประวัติศาสตร์และหลักฐานทางวัฒนธรรมสมัยทวารวดีเป็นเครื่องมือ และสร้างสำนึกท้องถิ่นแก่ชุมชนที่เกี่ยวข้องด้วยกระบวนการมีส่วนร่วม

กลุ่มเป้าหมายในการสร้างสำนึกชุมชน ประกอบด้วยผู้นำชุมชนในบริเวณพื้นที่เขตเทศบาลนครปฐม ผู้นำชุมชนในเขตพื้นที่องค์การบริหารส่วนตำบลพระประโทน ผู้นำชุมชนในเขตพื้นที่องค์การบริหารส่วนตำบลธรรมศาลา นักวิชาการและปราชญ์ชาวบ้านในเขตพื้นที่เมืองโบราณนครไชยศรี

ผลการเสวนาของกลุ่มผู้นำชุมชนพบปัจจัยที่ทำให้เมืองโบราณนครไชยศรีถูกทำลาย 9 ประการ ได้แก่ 1) การพัฒนาทางกายภาพภายในเขตเมืองโบราณ โดยไม่ได้ศึกษาถึงผลกระทบที่จะเกิดแก่สภาพแวดล้อม 2) ประชาชนขาดความรู้เรื่องเมืองโบราณฯ 3) ประชาชนไม่ตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของเมืองโบราณ 4) การปล่อยสิ่งปฏิกูลจากฟาร์มเลี้ยงสัตว์ลงสู่ลำคลองซึ่งมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์อารยธรรมทวารวดี 5) การสร้างที่อยู่อาศัยและอาคารสถานที่ต่าง ๆ ในเขตเมืองโบราณ โดยไม่มีการควบคุม 6) การรुक้าพื้นที่แหล่งประวัติศาสตร์เป็นพื้นที่ทำกิน 7) การไม่ขุดสำรวจทางโบราณคดีในบริเวณพื้นที่ซึ่งพบหลักฐานทางอารยธรรมสมัยทวารวดี 8) การไม่ประกาศให้พื้นที่เมืองโบราณนครไชยศรีเป็นเขตโบราณสถานแห่งชาติ 9) การพัฒนาทางวัตถุตามกระแสวัฒนธรรมตะวันตก สำหรับแนวทางการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดี ผู้ร่วมเสวนาได้เสนอแนวทางเร่งด่วน 3 แนวทาง และแนวทางที่จะดำเนินการในอนาคตอีก 44 แนวทาง

ผลการประชุมกลุ่มย่อยพบว่า เครื่องข่ายผู้นำชุมชนทุกกลุ่มตระหนักถึงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นกับเมืองโบราณฯ และได้เสนอแผนการดำเนินงานในการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีตามความเหมาะสมของปัญหาและสภาพแวดล้อมของพื้นที่ เช่น องค์กรบริหารส่วนตำบลได้ออกกฎบัญญัติห้ามทิ้งสิ่งปฏิกูลจากฟาร์มเลี้ยงสัตว์ลงสู่คลองคูเมืองและคลองอื่น ๆ โครงการขุดลอกคลองคูเมือง โครงการก่อสร้างพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น การประสานงานเพื่อจัดทำศูนย์บริการความรู้ตามแหล่งโบราณสถาน และการร่วมผลักดันในการพัฒนาแหล่งที่พบบร่องรอยโบราณสถานในพื้นที่ ให้เป็นแหล่งเรียนรู้อารยธรรมทวารวดีและเป็นแหล่งท่องเที่ยวในท้องถิ่น เป็นต้น

สำหรับการดำเนินงานของเครือข่ายนักวิชาการและผู้วิจัย ได้ดำเนินการผลิตสื่อเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับอารยธรรมทวารวดีในจังหวัดนครปฐมให้แก่เยาวชนและประชาชนทั่วไป โดยจัดทำ วี.ซี.ดี. ภาพเคลื่อนไหว การจัดพิมพ์หนังสือ การจัดนิทรรศการ และการบรรยายให้ความรู้เกี่ยวกับอารยธรรมทวารวดี ทั้งนี้เพื่อส่งเสริมให้เยาวชนและประชาชนในจังหวัดนครปฐมโดยเฉพาะในเขตพื้นที่เมืองโบราณนครไชยศรีมีความรู้ เห็นคุณค่า และตระหนักถึงความสำคัญของอารยธรรมทวารวดีในท้องถิ่น

RESEARCH TITLE A STUDY OF ESTABLISHING REGIONAL PROCESS FOR THE
CONSERVATION OF DVARAVATI CULTURE IN NAKHONCHAI SRI
ANCIENT CITY

RESEARCHER NUKOON CHOMPUNIT
SUPHOT SUTTHISAK

ABSTRACT

This research study is on Establishing Regional Process for the Conservation of Dvaravati culture in Nakhonchaisri Ancient City was conducted in order to promote a community consciousness in cultural preservation of the Dhavaravati civilization in the ancient Nakhon Chai Sri region using historical and material evidence. By involving local people in the study, we also hoped to create a greater sense of participation and ownership in their cultural heritage.

The target population for the study and who were included in the study team from the Municipal Government of Nakhon Pathom, leaders of the Pra Pratone Sub-District Council as well as the Dhama Sala Sub-District Council leaders, academicians and local cultural informants in the Nakhon Chai Sri area.

The initial dialogue session resulted in identification of nine factors that have led to the deterioration of the ancient Nakhon Chai Sri sites. These factors were as follows:

- a) Urbanization
- b) Public ignorance
- c) Neglect of antiquities
- d) Agricultural run-off that has ruined water quality in the ancient canals
- e) Building over ancient sites
- f) Lack of zoning laws protecting ancient sites
- g) Lack of archaeological investigation in the area
- h) Lack of official protection of ancient sites by adding them into the register of national parks and museums
- i) Westernization

As for the preservation of these ancient cultural sites and traditions, the participants offered a three-point plan of action for the short term and a 44- point plan of action for the long-term.

Focuss groups determined that each of the community leadership groups do in fact understand the nature of the problem that has led to the deterioration of Nakhon Chai Sri heritage and sites and offered ideas for rehabilitation of Dhavaravati culture in ways that will be appropriate for the community and environment. This includes prohibition of water pollution by animal farms, dredging of ancient city irrigation canals, establishment of a local museum, coordination of information provision at each heritage site, and cooperation for the development of currently known heritage sites as tourist destinations for learning about Dhavaravati civilization.

Academics and researchers involved in this study produced a volume for distribution to youth and interested persons including a VCD with booklet, an exhibition booth and lectures on Dhavaravati Civilization. These were designed to educate and promote interest in the cultural heritage of Nakhon Pathom and especially the citizens of Nakhon Chai Sri so that they might understand, value and see the importance of preserving local history.

สารบัญ

	หน้า
กิตติกรรมประกาศ	ก
บทคัดย่อภาษาไทย	ข
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
สารบัญภาพ	ช
สารบัญตาราง	ซ
บทที่ 1 บทนำ	
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	3
นิยามศัพท์เฉพาะ	3
คำถามหลักในการวิจัย	4
วิธีดำเนินการวิจัย	4
ขอบเขตการวิจัย	6
แผนปฏิบัติการวิจัย	6
สถานที่ทำการวิจัยหรือเก็บข้อมูล	9
อุปกรณ์การวิจัย	9
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	10
ผลที่คาดว่าจะได้รับ	10
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	10
บทที่ 2 ประวัติศาสตร์สมัยทวารวดีและประวัติเมืองโบราณนครไชยศรี	
ประวัติศาสตร์สมัยทวารวดี	15
ประวัติเมืองโบราณนครไชยศรี	20
เมืองนครไชยศรีสมัยสุวรรณภูมิ	21
เมืองนครไชยศรีสมัยทวารวดี	23
เมืองนครไชยศรีสมัยสุโขทัย	28
เมืองนครไชยศรีสมัยอยุธยา	30

เมืองนครไชยศรีสมัยรัตนโกสินทร์	31
เมืองนครไชยศรีสมัยประชาธิปไตย	34
บทที่ 3 สภาพปัจจุบันและแนวทางการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดี แห่งเมืองโบราณนครไชยศรี	
สภาพทั่วไปของเมืองโบราณนครไชยศรีในยุคปัจจุบัน	36
การแบ่งพื้นที่เขตการปกครอง	36
การใช้ประโยชน์จากที่ดินในเขตพื้นที่เมืองโบราณนครไชยศรี	38
ความรู้และความตระหนักในคุณค่าของเมืองโบราณนครไชยศรี ของคนยุคปัจจุบัน	40
ปัจจัยที่ทำให้เมืองโบราณนครไชยศรีถูกทำลายในปัจจุบัน	44
แนวทางการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีแห่งเมืองโบราณนครไชยศรี	50
แนวทางปฏิบัติเร่งด่วน	51
แนวทางการดำเนินการเพื่ออนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดี ต่อเนื่องในอนาคต	57
บทที่ 4 การดำเนินการเพื่ออนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีแห่งเมืองโบราณ นครไชยศรี	62
การจัดตั้งเครือข่ายกลุ่มอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีแห่งเมืองโบราณ นครไชยศรี	62
กลุ่มเครือข่ายผู้นำชุมชนในพื้นที่เขตเทศบาลนครนครปฐม	62
กลุ่มเครือข่ายผู้นำชุมชนในพื้นที่องค์การบริหารส่วนตำบลพระประโทน	63
กลุ่มเครือข่ายผู้นำชุมชนในพื้นที่องค์การบริหารส่วนตำบลธรรมศาลา	63
นักวิชาการสนับสนุนการดำเนินงานของเครือข่าย	64
แนวทางการดำเนินงานเพื่ออนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีของกลุ่มเครือข่าย	64
กลุ่มที่ 1 กลุ่มผู้นำชุมชนในพื้นที่เขตเทศบาลนครนครปฐม	64
กลุ่มที่ 2 กลุ่มผู้นำชุมชนองค์การบริหารส่วนตำบลพระประโทน	66
กลุ่มที่ 3 กลุ่มผู้นำชุมชนองค์การบริหารส่วนตำบลธรรมศาลา	67
การดำเนินงานของเครือข่ายนักวิชาการและผู้วิจัย	69

บทที่ 5 บทสรุปและข้อเสนอแนะ

บทสรุป	71
ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป	75
บรรณานุกรม	76
ภาคผนวก	78

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
1	แผนที่เมืองโบราณนครไชยศรี 35
2	การแบ่งพื้นที่การปกครองบริเวณเมืองโบราณนครไชยศรี 37
3	การใช้ที่ดินเพื่อการเกษตร 38
4	การใช้ที่ดินเป็นสถานประกอบการและอาคารพาณิชย์ 39
5	การใช้ที่ดินเพื่อปลูกสร้างที่อยู่อาศัย 39
6	การสร้างถนนเพชรเกษมขนาด 8 ช่องทางจราจรผ่ากลางเมืองโบราณฯ 45
7	การสร้างถนนรูก้าคูเมืองโบราณ 45
8	สังฆรัตนธาตุเจดีย์ 47
9	ฟาร์มเลี้ยงสัตว์ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณเมืองโบราณนครไชยศรี 47
10	สภาพน้ำเน่าเสียที่เกิดจากฟาร์มเลี้ยงสัตว์ปล่อยสิ่งปฏิกูลลงสู่ลำคลอง 48
11	พื้นที่โบราณสถานวัดพระเมรุเหลือเพียง 5 ไร่ ภายในขอบรั้วกัน 48
12	คลองคูเมืองโบราณที่เคยกว้างถึง 60 เมตร ปัจจุบันเหลือไม่ถึง 20 เมตร 49
13	อาคารพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น สร้างโดย อบต. พระประโทน 53
14	ตัวอย่าง โบราณวัตถุสมัยทวารวดี ที่อบต. พระประโทน ได้รับบริจาค จากประชาชนในพื้นที่ 54
15	บริเวณกรุบ่อโตนด หมู่ที่ 5 ตำบลพระประโทน 54
16	ร่องรอยโบราณสถานในบริเวณพื้นที่ของเอกชน หมู่ที่ 5 ต. พระประโทน 55
17	ฐานเจดีย์ในสภาพสมบูรณ์ ในบริเวณพื้นที่ของเอกชน หมู่ที่ 5 ต. พระประโทน 55
18	ร่องรอยโบราณสถานอีกแห่งหนึ่งในบริเวณพื้นที่ของเอกชน หมู่ที่ 5 ต. พระประโทน 56
19	พื้นที่วัดตะขามตั้งอยู่บริเวณรอยต่อตำบลธรรมศาลากับตำบลเพนียด 56
20	บรรยากาศการเสวนาแนวทางอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดี 61
21	บรรยากาศการอภิปรายของกลุ่มผู้นำชุมชนพื้นที่เขตเทศบาลนครนครปฐม 65
22	บรรยากาศการอภิปรายของกลุ่มผู้นำชุมชนพื้นที่องค์การบริหารส่วนตำบล พระประโทน 67
23	บรรยากาศการอภิปรายของกลุ่มผู้นำชุมชนพื้นที่องค์การบริหารส่วนตำบลธรรมศาลา 68

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	ความรู้เรื่องเมืองโบราณสมัยทวารวดี	40
2	ความตระหนักในคุณค่าของเมืองโบราณนครไชยศรี	42
3	ความคิดเห็นต่อการสืบสานอารยธรรมทวารวดี	43

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

เมืองโบราณนครไชยศรี เป็นเมืองโบราณที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในประเทศไทยก่อนสมัยอยุธยา มีขนาดประมาณ 3,600 x 2,000 เมตร เคยมีความเจริญรุ่งเรืองทางวัฒนธรรมสมัยทวารวดี โดยพบหลักฐานเกี่ยวกับศิลปกรรมทวารวดีหนาแน่นที่สุด และมีศาสนสถานขนาดใหญ่หลายแห่ง เช่น เจดีย์ที่ทุ่งพระเมรุ จุลประโทณเจดีย์ พระประโทณเจดีย์ และพระปฐมเจดีย์ เมืองนครไชยศรีมีเครือข่ายการติดต่อตามแม่น้ำลำคลอง ทั้งภายในตัวเมืองและบริเวณใกล้เคียงอย่างสลับซับซ้อน เนื่องจากบริเวณนี้เป็นทั้งลุ่มน้ำลำคลองและสามารถติดต่อถึงทะเลได้ ลักษณะทางกายภาพเช่นนี้จึงสะท้อนภาพของเมืองสำคัญที่มีความเจริญรุ่งเรืองขนาดเป็นศูนย์กลางของรัฐ (ธิดาสารธา, 2539: 232)

ศักดิ์ชัย สายสิงห์ (2543: 37) ได้กล่าวถึงข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับเมืองนครปฐม (นครไชยศรีโบราณ) ว่าน่าจะเป็นศูนย์กลางที่สำคัญที่สุดสมัยหนึ่ง เพราะเป็นเมืองที่มีขนาดใหญ่ที่สุด และพบหลักฐานทางศิลปกรรม โดยเฉพาะศาสนสถานที่มีขนาดใหญ่ รวมทั้งหลักฐานของการเผยแพร่พุทธศาสนาที่สำคัญคือธรรมจักร ซึ่งพบเป็นจำนวนมาก

สำหรับการก่อสร้างอาคาร บ้านเรือนนั้น ไม่พบหลักฐานสิ่งก่อสร้างอันเป็นที่อยู่อาศัย หลักฐานที่เหลืออยู่ทั้งหมด ได้แก่ ซากโบราณสถาน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นฐานเจดีย์หรือฐานอาคารขนาดเล็ก ก่อด้วยอิฐ พบทั้งในและนอกเขตกำแพงเมือง แสดงให้เห็นว่าชุมชนโบราณนั้นอยู่กระจัดกันออกไป ไม่ได้อยู่เฉพาะเขตกำแพงเมือง

เมืองนครไชยศรีนี้เดิมคนส่วนใหญ่เชื่อกันว่าตั้งอยู่บริเวณพระปฐมเจดีย์ จนกระทั่ง พ.ศ. 2509 ศรีศักร วัลลิโภดม (อ้างถึงใน ไพจิตร ปอศรี, 2540: 75) ได้ตรวจภาพถ่ายทางอากาศพบว่า แท้จริงแล้วเมืองนครไชยศรีตั้งอยู่ไกลจากองค์พระปฐมเจดีย์ไปทางทิศตะวันออกเฉียง 2 กิโลเมตร ณ บ้านคลองประโทณ ตำบลพระประโทณ อำเภอเมืองจังหวัดนครปฐม โดยมีศูนย์กลางอยู่บริเวณวัดพระประโทณเจดีย์ในปัจจุบัน

ภาพถ่ายทางอากาศทำให้มองเห็นร่องรอยของผังเมืองอย่างชัดเจน คือมีรูปร่างสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมนขนาดใหญ่ โดยมีลำน้ำไหลผ่านกลางเมืองในแนวทิศตะวันตกเฉียงเหนือ และทิศตะวันออกเฉียงใต้ ตัวเมืองมีความกว้าง 2,000 เมตร ยาว 3,600 เมตร ล้อมรอบด้วยคูน้ำขนาดใหญ่ กว้าง 60 เมตร และวัดความยาวรอบเมืองทั้งหมดได้ 10 กิโลเมตร มีเนื้อที่ประมาณ 3,800 ไร่ ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับเมืองอื่นๆแล้ว ปรากฏว่าเมืองนครไชยศรีเป็นเมืองที่มีขนาดใหญ่กว่าบรรดา

เมืองโบราณต่างๆ ที่พบในประเทศไทยสมัยก่อนอยุธยา ตรงใจกลางเมืองมีเจดีย์โบราณเรียกว่า พระประโทณเจดีย์ และมีคลองขุดเป็นเส้นตรงเชื่อมคูเมืองด้านเหนือ และด้านใต้ เรียกชื่อในปัจจุบันว่า “คลองพระประโทณ” คลองนี้น่าจะขุดขึ้นเพื่อความสะดวกในการคมนาคมติดต่อของประชาชนทั้งที่อาศัยอยู่ในตัวเมืองและภายนอกตัวเมือง ซึ่งหากไม่มีคลองเชื่อมคูเมือง การติดต่อสัมพันธ์ของประชาชนคงลำบากลำซ้ำ

นอกจากนี้ยังมีการขุดสระน้ำขนาดใหญ่และเล็กเป็นจำนวนมาก ซึ่งยังปรากฏให้เห็น 6 แห่ง สระสำคัญคือสระที่อยู่ใจกลางเมือง ทางด้านตะวันตกของเจดีย์พระประโทณ อันมีร่องรอยการขุดคลองนำน้ำเข้ามาหล่อเลี้ยงสระอยู่หลายครั้ง ภายในตัวเมืองปัจจุบันมีซากโบราณสถานสำคัญเหลืออยู่ 2 แห่ง คือ “พระประโทณเจดีย์” ซึ่งตั้งอยู่บริเวณใจกลางเมือง และห่างออกไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือเล็กน้อย มีซาก “จุลประโทณเจดีย์” ส่วนนอกตัวเมืองยังปรากฏซากโบราณสถานขนาดใหญ่หลายแห่ง ทางทิศตะวันตกคือวัดพระเมรุ วัดพระปฐมเจดีย์ และวัดพระงาม ทางทิศตะวันออกคือ วัดธรรมศาลา ส่วนทางทิศใต้ คือวัดคอนยายหอม ซึ่งน่าสังเกตว่า ลักษณะเมืองโบราณสมัยทวารวดีโดยทั่วไปมักมีศาสนสถานที่ใหญ่โตและสำคัญตั้งอยู่นอกตัวเมือง

เมืองนครไชยศรีนั้นสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นและเจริญรุ่งเรืองในพุทธศตวรรษที่ 12 จนกระทั่งพุทธศตวรรษที่ 15 จึงค่อยๆ เสื่อมลง เนื่องจากปัจจัยทางการเมืองที่ทำให้เมืองนครไชยศรีโดนรุกรานจากภายนอก ได้แก่ อาณาจักรพุกาม และอาณาจักรเขมร รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงของภูมิประเทศที่ทำให้ชายฝั่งทะเลตื้นเขิน จนอ่าวไทยค่อยๆ ถอยห่างออกไป และมีผลต่อแม่น้ำลำคลองที่ไหลผ่านตัวเมืองออกสู่ทะเล อันเป็นเหตุให้เมืองนครไชยศรีสิ้นสภาพการเป็นเมืองท่าในฐานะศูนย์กลางการค้าทางทะเลที่สำคัญในภูมิภาคนี้ เมืองนครไชยศรีจึงค่อยๆ เสื่อมลง และจากผลการขุดค้นศึกษาชั้นดินเพื่อหาอายุ และช่วงสุดท้ายของการเข้าอยู่อาศัยของชุมชนภายในตัวเมือง พบว่ามีประชาชนอาศัยระยะสุดท้ายระหว่าง พ.ศ. 1653-1699 (ไพจิตร ปอศรี, 2540: 93)

นับจากพุทธศตวรรษที่ 17 จนถึงศตวรรษที่ 26 ในเมืองนครไชยศรีได้แปรสภาพจากเมืองที่รกร้างว่างเปล่าเป็นเมืองที่มีผู้คนอาศัยอยู่หนาแน่นทั้งภายในเขตเมืองโบราณ และบริเวณโดยรอบ ปัจจุบันสภาพเมืองโบราณแห่งนี้ถูกเหยียบย่ำทำลายด้วยอารยธรรมของคนยุคใหม่อย่างไม่หยุดยั้ง ตัวอย่างเช่น

1. การสร้างถนนเพชรเกษม ขนาด 8 ช่องจราจรผ่ากลางเมือง
2. การก่อสร้างสถานศึกษา และหน่วยงานทางราชการ
3. การสร้างอาคารพาณิชย์สองฟากฝั่งถนน
4. การสร้างโรงงานประกอบกิจการต่างๆ
5. การถมคูน้ำ และคลองโบราณให้ตื้นเขิน

6. การสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย

7. การทำการเกษตรด้วยการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์

ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการทำลายสภาพทางเมืองโบราณดังที่กล่าวมานี้ นับวันจะยิ่งขยายตัวตามสภาพสังคมและวิถีชีวิตสมัยใหม่ของชุมชนในบริเวณเมืองโบราณนครไชยศรี ซึ่งยังไม่มีหน่วยงานใดที่จะเอาใจใส่ หรือกำหนดระยะเวลาเพื่อจะหยุดการรุกคืบการทำลาย และหากปล่อยให้มีการทำลายเมืองโบราณเช่นนี้ต่อไป ในอนาคตจังหวัดนครปฐมก็จะสูญเสียคุณค่าของเมืองประวัติศาสตร์ที่ยิ่งใหญ่ไปอย่างน่าเสียดาย ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะสร้างสำนักแก่ผู้นำชุมชนและประชาชน โดยเฉพาะประชาชนในเขตพื้นที่เมืองโบราณนครไชยศรี เพื่อให้ประชาชนตระหนักถึงความสำคัญและมีส่วนร่วมเพื่อธำรงคุณค่าของเมืองโบราณฯ ให้คงอยู่คู่กับจังหวัดนครปฐม จึงได้ดำเนิน โครงการวิจัยฟื้นฟูจิตสำนึกท้องถิ่นเพื่อร่วมกันอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีแห่งเมืองโบราณนครไชยศรีขึ้น

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อสร้างเครือข่ายผู้นำชุมชนในการดำเนินการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีในบริเวณเมืองโบราณนครไชยศรี โดยใช้เนื้อหาเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ และหลักฐานทางวัฒนธรรมสมัยทวารวดีเป็นเครื่องมือ รวมทั้งสร้างสำนึกท้องถิ่นแก่ประชาชนที่อาศัยอยู่ในบริเวณเมืองโบราณนครไชยศรีในการร่วมกันอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดี

นิยามศัพท์เฉพาะ

การฟื้นฟูจิตสำนึกท้องถิ่น	หมายถึง	การดำเนินการด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น ให้ความรู้ หรือสร้างเครือข่ายการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดี เพื่อให้ประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เมืองโบราณนครไชยศรีตระหนักในคุณค่าและความสำคัญของเมืองโบราณฯ และเต็มใจที่จะร่วมมือกันอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีแห่งเมืองโบราณนครไชยศรี
อารยธรรมทวารวดี	หมายถึง	แบบแผนการดำเนินชีวิตและผลงานการสร้างสรรคดี้านประติมากรรม และสถาปัตยกรรม

เมืองโบราณนครไชยศรี	หมายถึง	<p>ซึ่งเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของคนกลุ่มหนึ่งซึ่งอาศัยอยู่ในชุมชนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง บริเวณภาคกลางของประเทศไทยในราวพุทธศตวรรษที่ 11-17</p> <p>เมืองโบราณสมัยทวารวดีซึ่งเจริญรุ่งเรืองในราวพุทธศตวรรษที่ 12 ถึงพุทธศตวรรษที่ 17 มีพื้นที่ประมาณ 3,600 x 2,000 เมตร และมีศูนย์กลางเมือง อยู่บริเวณวัดพระประโทนเจดีย์ วรวิหาร อำเภอเมืองนครปฐม จังหวัดนครปฐม ในปัจจุบัน</p>
---------------------	---------	--

คำถามหลักในการวิจัย

1. ประชาชนในบริเวณเมืองโบราณนครไชยศรีมีความรู้และความตระหนักในคุณค่าของเมืองโบราณเพียงใด
2. เมืองโบราณนครไชยศรีถูกทำลายเพราะปัจจัยอะไรบ้าง
3. มีแนวทางการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีโดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมอย่างไร
4. มีวิธีการถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับเมืองโบราณนครไชยศรีแก่เยาวชนลูกหลาน เพื่อสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์อย่างไรบ้าง

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่องการฟื้นฟูจิตสำนึกท้องถิ่นเพื่อร่วมกันอนุรักษ์และสืบสานวัฒนธรรมทวารวดีแห่งเมืองโบราณนครไชยศรี ผู้วิจัยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยเก็บข้อมูลหลักจากการซักถามและสนทนากลุ่มจากบุคคลที่เป็นผู้นำชุมชนและมีส่วนเกี่ยวข้องกับเมืองโบราณนครไชยศรี รวมทั้งสร้างเครือข่ายกับผู้นำชุมชนในเขตพื้นที่เมืองโบราณนครไชยศรี เพื่อร่วมกันหาแนวทางปฏิบัติและร่วมดำเนินการในการฟื้นฟูสำนึกท้องถิ่นของชุมชนเพื่ออนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดี แห่งเมืองโบราณนครไชยศรี โดยดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ตามขั้นตอนดังนี้

1. ขั้นรวบรวมข้อมูลทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมทวารวดีจากข้อมูลทุติยภูมิ ซึ่งผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลจากเอกสารประเภทต่าง ๆ ดังนี้
 - 1.1 หนังสือ ตำรา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเมืองโบราณนครไชยศรี ทั้งของนักวิชาการชาวไทยและต่างประเทศ

1.2 วารสาร สื่อสิ่งพิมพ์ และสื่ออิเล็กทรอนิกส์

1.3 ข้อมูลจากหน่วยงานปกครองท้องถิ่นในเขตพื้นที่เมืองโบราณนครไชยศรี

2. ขั้นรวบรวมข้อมูลสภาพเมืองโบราณนครไชยศรีและค้นหาเครือข่ายผู้นำทางความคิดเพื่อฟื้นฟูจิตสำนึกชุมชน ผู้วิจัยใช้วิธีการสำรวจสนาม (field survey) โดยดำเนินการต่าง ๆ ดังนี้

2.1 เก็บรวบรวมข้อมูลสภาพเมืองโบราณนครไชยศรีเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากที่ดิน (land use) สภาพความเปลี่ยนแปลงของเมืองโบราณ และร่องรอยการค้นพบแหล่งโบราณและแหล่งโบราณวัตถุจากสถานที่จริง

2.2 สอบถามประชาชนที่อาศัยอยู่ในบริเวณเมืองโบราณนครไชยศรี โดยวิธีสุ่มตัวอย่างแบบหลายขั้นตอน (Multi-Stage-Sampling) เกี่ยวกับความรู้ ความตระหนักในคุณค่าของเมืองโบราณฯ และ ความคิดเห็นต่อการสืบสานอารยธรรมทวารวดีแห่งเมืองโบราณนครไชยศรี โดยใช้แบบสอบถาม

2.3 เชิญผู้แทนจากองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้นำชุมชน นักวิชาการ และปราชญ์ชาวบ้าน ในบริเวณพื้นที่เทศบาลนครนครปฐม ตำบลพระประโทน และตำบลธรรมศาลา อำเภอเมืองนครปฐม จังหวัดนครปฐม มาร่วมประชุมเสวนา โดยดำเนินการตามขั้นตอนดังนี้

2.3.1 การนำเสนอความรู้ทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมทวารวดีแห่งเมืองโบราณนครไชยศรีแก่ผู้เข้าร่วมประชุมเสวนาโดยผู้ทรงคุณวุฒิ

2.3.2 การร่วมเสวนาของผู้นำชุมชนเพื่อแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับสภาพของเมืองโบราณนครไชยศรีรวมทั้งวิเคราะห์ปัญหาและปัจจัยที่ทำให้เมืองโบราณนครไชยศรีถูกทำลายในปัจจุบัน

2.3.3 การเสวนาประสานความคิดเห็นเพื่อแสวงหาแนวทางในการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีแห่งเมืองโบราณนครไชยศรี

2.4 การสร้างสมาชิกเครือข่ายความร่วมมือ เพื่อขยายความรู้และกิจกรรมการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีสู่ชุมชนภายในเมืองโบราณฯ ซึ่งผู้วิจัยประสานงานรับสมัครเครือข่ายจากผู้เข้าร่วมเสวนา โดยรับสมัครผู้นำชุมชนที่เกี่ยวข้องกับเมืองโบราณนครไชยศรี และมีความตั้งใจที่จะเป็นผู้นำในการดำเนินโครงการหรือกิจกรรมอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีเป็นเครือข่าย

3. ขั้นแสวงหาวิธีการในการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีแห่งเมืองโบราณนครไชยศรี ผู้วิจัยดำเนินการดังนี้

3.1 จัดประชุมกลุ่มย่อยของสมาชิกเครือข่าย (Focus Group) เพื่อวิเคราะห์ปัญหาที่เกิดขึ้นในแต่ละพื้นที่ของเมืองโบราณฯ และเสนอแผนการดำเนินงานเพื่ออนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีตามพื้นที่รับผิดชอบของสมาชิกเครือข่าย ดังนี้

3.1.1 วิเคราะห์วิธีการจัดการเพื่ออนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดี

3.1.2 วิเคราะห์วิธีการจัดการเพื่อพัฒนาวิถีชีวิตชุมชนให้เอื้อต่อการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดี ได้แก่

- 1) วิธีการรักษาสิ่งแวดล้อมบริเวณแหล่งประวัติศาสตร์
- 2) วิธีการพัฒนาทางกายภาพในเขตพื้นที่แหล่งประวัติศาสตร์
- 3) วิธีการอนุรักษ์แหล่งโบราณสถานและ โบราณวัตถุ

3.1.3 วิเคราะห์วิธีการถ่ายทอดจิตสำนึกสู่เยาวชนลูกหลาน

3.1.4 วิเคราะห์วิธีการประชาสัมพันธ์ความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีสู่ชุมชน

ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการสร้างเครือข่ายฟื้นฟูจิตสำนึกท้องถิ่นเพื่อร่วมกันอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดี โดยสร้างเครือข่ายกับองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นและผู้นำชุมชนเฉพาะในเขตพื้นที่เมืองโบราณนครไชยศรี ซึ่งอยู่ในเขตการปกครองส่วนท้องถิ่น 3 ส่วน ได้แก่ เทศบาลนครนครปฐม องค์การบริหารส่วนตำบลพระประโทน และองค์การบริหารส่วนตำบลธรรมศาลา

แผนปฏิบัติการวิจัย

วัตถุประสงค์	กิจกรรมหลัก	กิจกรรมรอง	ช่วงระยะเวลา ดำเนินการ	จำนวน วันที่ใช้	ผู้รับผิดชอบ
1.เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมทวารวดี	1.1รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมทวารวดีในจังหวัดนครปฐม	1.1.1รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมทวารวดีในจังหวัดนครปฐมจากเอกสาร ตำรา งานวิจัย และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ต่าง ๆ การใช้แบบสอบถามกับประชาชนในเมืองโบราณฯ รวมทั้งการเก็บข้อมูลจากสถานที่จริง	มี.ค. 48-พ.ค. 48	30	1.ศศ.นุถ 2. อ.สุพจน์

วัตถุประสงค์	กิจกรรมหลัก	กิจกรรมรอง	ช่วงระยะเวลา ดำเนินการ	จำนวน วันที่ใช้	ผู้รับผิดชอบ
2.เพื่อให้ได้เครือข่าย ในการสร้างจิตสำนึก ชุมชนเพื่ออนุรักษ์และ สืบสานอารยธรรม ทวารวดีแห่งเมือง โบราณนครไชยศรี	2.1เชิญผู้ปกครองท้องถิ่น และผู้แทนชุมชนในเขต พื้นที่เมืองโบราณนครไชย ศรีมาสัมมนาเพื่อรับ ความรู้เรื่องประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมทวารวดี และระดมความคิดเพื่อ สร้างจิตสำนึกและหา แนวทางอนุรักษ์และสืบ สานอารยธรรมทวารวดี ในบริเวณเมืองโบราณ นครไชยศรี	2.1.1เชิญผู้ปกครองท้องถิ่น และผู้แทนชุมชนในเขต เทศบาลนครนครปฐม จำนวน20 คน	มิ.ย. 48	20	1.ศศ.นุกุล 2.อ.สุพจน์
		2.1.2เชิญผู้ปกครอง ท้องถิ่นและผู้แทนชุมชน ในเขตองค์การบริหารส่วน ตำบลพระประโทน จำนวน 20 คน	ก.ค. 48	2	1.ศศ.นุกุล 2.อ.สุพจน์
		2.1.3เชิญผู้ปกครอง ท้องถิ่นและผู้แทนชุมชน ในเขตองค์การบริหารส่วน ตำบลธรรมศาลา จำนวน 20 คน			
		2.1.4 จัดประชุมระดม ความคิดและประสาน ความคิดหาแนวทางการ อนุรักษ์และสืบสานอารย ธรรมทวารวดีในบริเวณ เมืองโบราณนครไชยศรี			
		2.1.5 รับสมัครเครือข่าย ผู้นำในการดำเนินงานฟื้นฟู สำนึกชุมชนเพื่ออนุรักษ์ และสืบสานอารยธรรม ทวารวดีในแต่ละพื้นที่ของ เมืองโบราณนครไชยศรี จำนวน 50 คน			

วัตถุประสงค์	กิจกรรมหลัก	กิจกรรมรอง	ช่วงระยะเวลา ดำเนินการ	จำนวนวัน ที่ใช้	ผู้รับผิดชอบ
3. เพื่อให้ได้แนวทางการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีในบริเวณเมืองโบราณนครไชยศรี	3.1 วิเคราะห์แนวทางการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีในบริเวณเมืองโบราณนครไชยศรีจากการประชุมระดมความคิด (focus Group) ของกลุ่มเครือข่าย	3.1.1 วิเคราะห์วิธีการจัดการเพื่ออนุรักษ์แหล่งโบราณสถานและโบราณวัตถุสมัยทวารวดีในบริเวณเมืองโบราณนครไชยศรี	ต.ค.48	5	1.ศศ.นฤดล 2.อ.สุพจน์
		3.1.2 วิเคราะห์วิธีการจัดการเพื่อพัฒนาวิถีชีวิตชุมชนให้เอื้อต่อการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดี	ต.ค.48	5	
		3.1.3 วิเคราะห์วิธีการถ่ายทอดจิตสำนึกในการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีสู่เยาวชนลูกหลาน	ก.ย.48	5	
		3.1.4 วิเคราะห์วิธีการประชาสัมพันธ์ความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีสู่ชุมชน	ก.ย.48	5	
4. เพื่อให้ผู้นำและเครือข่ายการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีเกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับแนวทางการปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม	4.1 จัดอบรมเกี่ยวกับแนวทางการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีในบริเวณเมืองโบราณนครไชยศรีแก่กลุ่มผู้นำและเครือข่าย	4.1.1 จัดอบรมวิธีการจัดการเพื่ออนุรักษ์และพัฒนาแหล่งประวัติศาสตร์สมัยทวารวดี 4.1.2 จัดอบรมวิธีการจัดการเพื่อพัฒนาวิถีชีวิตชุมชนให้เอื้อต่อการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีแก่กลุ่มผู้นำชุมชนและสมาชิกเครือข่ายในแต่ละพื้นที่เขตการปกครองในบริเวณเมืองโบราณนครไชยศรี	ต.ค.48	2	1.ศศ. นฤดล 2. อ. สุพจน์

วัตถุประสงค์	กิจกรรมหลัก	กิจกรรมรอง	ช่วงระยะเวลา ดำเนินการ	จำนวน วันที่ใช้	ผู้รับผิดชอบ
		4.1.3 วิเคราะห์วิธีการ ถ่ายทอดจิตสำนึกในการ อนุรักษ์และสืบสานอารย ธรรมทวารวดีสู่เยาวชน ลูกหลาน 4.1.4 วิเคราะห์วิธีการ ประชาสัมพันธ์ความรู้ เกี่ยวกับการอนุรักษ์และสืบ สานอารยธรรมทวารวดีสู่ ชุมชน			
5. เพื่อเรียบเรียงข้อมูล ผลการวิจัยและเสนอ ให้ผู้เชี่ยวชาญ ตรวจสอบ	5.1 เรียบเรียงผลการวิจัย และเสนอให้ผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 3 คน ตรวจสอบ ความถูกต้องสมบูรณ์		พ.ย.-ธ.ค. 48	30	อ. สุพจน์
6. เพื่อแก้ไขรายงาน ผลการวิจัยตาม ข้อเสนอแนะของ ผู้เชี่ยวชาญ	6.1 แก้ไขรายงาน ผลการวิจัยตาม ข้อเสนอแนะของ ผู้เชี่ยวชาญ		ม.ค. 49	15	อ. สุพจน์
7. เพื่อเข้าเล่มรายงาน วิจัยฉบับสมบูรณ์เสนอ สวช.	7.1 เข้าเล่มรายงานวิจัย ฉบับสมบูรณ์เสนอ สวช.		ก.พ. 49	15	อ. สุพจน์

สถานที่ทำการวิจัยหรือเก็บข้อมูล

เขตพื้นที่เมืองโบราณนครไชยศรี บริเวณตำบลพระประโทนและตำบลธรรมศาลา อำเภอ
เมืองนครปฐม จังหวัดนครปฐม

อุปกรณ์การวิจัย

1. อุปกรณ์บันทึกภาพและบันทึกเสียง
2. อุปกรณ์คอมพิวเตอร์บันทึกข้อมูล และบริการข้อมูล ในการจัดประชุมสัมมนา
3. อุปกรณ์เครื่องเสียง

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. มีเครือข่ายชุมชนซึ่งจะเป็นผู้นำในการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีแห่งเมืองโบราณนครไชยศรี
2. มีแนวทางการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีในบริเวณเมืองโบราณนครไชยศรีที่ชัดเจน อันเกิดจากสำนึกร่วมของเครือข่ายชุมชนในท้องถิ่น

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

ผู้นำชุมชนและเครือข่ายการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีรวมถึงส่วนราชการที่รับผิดชอบดูแลเขตพื้นที่เมืองโบราณนครไชยศรี สามารถนำแนวทางการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีจากผลการวิจัย ไปปฏิบัติให้เกิดประโยชน์อย่างเป็นรูปธรรม และนำแนวทางการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีในบริเวณเมืองโบราณนครไชยศรี ไปจัดทำแผนพัฒนาด้านวัฒนธรรมขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่นในเขตพื้นที่เมืองโบราณฯ รวมทั้งแผนพัฒนาของอำเภอเมืองนครปฐม และจังหวัดนครปฐม

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ยอร์ช เซเดย์ (2472) ได้ศึกษาเกี่ยวกับโบราณสถาน และโบราณวัตถุที่พบบริเวณจังหวัดนครปฐมและจังหวัดใกล้เคียง ได้สรุปผลการศึกษาดังกล่าวประกอบหลักฐานทางจารึกและบันทึกกฎหมายเหตุจีนแล้ว ตั้งข้อสันนิษฐานว่า นครปฐมได้เคยเป็นราชธานีของอาณาจักรทวารวดีซึ่งเจริญรุ่งเรืองอยู่ราวพุทธศตวรรษที่ 10-12 โดยได้รับอิทธิพลอารยธรรมอินเดียครั้งราชวงศ์คุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 9-11)

ปิแอร์ คูปองต์ (2482-2483) ร่วมกับกรมศิลปากรภายใต้การนำของหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ ได้ดำเนินการขุดแต่งจุลประโทนเจดีย์ และวัดพระเมรุ และได้ทำการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับพระพุทธรูปแบบทวารวดีที่พบทั่วประเทศไทย เพื่อเขียนเป็นวิทยานิพนธ์ในหัวข้อ “โบราณคดีมอญแห่งอาณาจักรทวารวดี” เมื่อวิทยานิพนธ์ดังกล่าวได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่ ในปี พ.ศ. 2502 เมืองนครปฐมจึงกลายเป็นเมืองสำคัญมากขึ้น เนื่องจากได้รับยกย่องว่าเคยเป็นราชธานีของอาณาจักรทวารวดีอันยิ่งใหญ่ซึ่งเจริญรุ่งเรืองในพุทธศตวรรษที่ 10-12 และมีอิทธิพลทางศิลปะครอบคลุมไปทั่วประเทศไทย และในงานวิจัยนี้ศาสตราจารย์คูปองต์ได้จำแนกพระพุทธรูปแบบ

ทวารวดีที่ค้นพบในสมัยนั้น ออกเป็นหมวดหมู่ตามลักษณะของพระวรกายและการครองจีวร และนำไปเปรียบเทียบกับพระพุทธรูปอินเดีย ลังกา และเขมรด้วย

พิริยะ ไกรฤกษ์ (2518) ได้ทำวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกในหัวข้อ “The Chula Pathon Cadi Architecture and Sculpture of Dvaravati “ และได้กำหนดอายุเจดีย์จุลประโทนใหม่ ดังนี้ ระยะเวลาของเจดีย์ มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 10-11 ซึ่งกำหนดจากการศึกษารูปแปลนเจดีย์ประกอบกับลวดลายประดับตกแต่ง โดยการเปรียบเทียบกับเจดีย์แบบจุลประโทนของอินเดีย และมีความเห็นว่าประติมากรรมปูนปั้นและดินเผาชิ้นนี้ใช้ประดับเจดีย์ในระยะแรก และไม่ใช่อายุจากจากคัมภีร์ภาษาบาลี แต่เป็นภาพเล่าเรื่องจากอวทานของพุทธศาสนาหินยานนิกายมุลสรวาสตีวาท และไม่มีอิทธิพลของศิลปะศรีวิชัย ส่วนอิฐสลักระบายสีนั้นเป็นอิฐก่อผนังการก่อสร้างในระยะที่ 2 โดยกำหนดอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 12 และระยะที่ 3 ของเจดีย์นั้นได้รับการต่อเติมในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 12 ถึง ต้นพุทธศตวรรษที่ 13

คณาจารย์ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร (2524 อ้างถึงใน ผาสุก อินทรารุช , 2545 : 23) ได้ดำเนินการขุดค้นเพื่อศึกษาชั้นวัฒนธรรมในบริเวณเมืองโบราณสมัยทวารวดีหลายแห่ง รวมทั้งเมืองนครปฐมโบราณด้วย และได้ผลสรุปว่า เมืองโบราณในวัฒนธรรมทวารวดีเหล่านี้ตั้งถิ่นฐานอยู่ใกล้ลำน้ำสายรองที่แยกสาขามาจากแม่น้ำใหญ่ มีการสร้างคูน้ำคันดินล้อมรอบเมือง เพื่อใช้ในการชลประทาน เส้นทางคมนาคม และป้องกันเมือง จัดเป็นชุมชนเมืองที่พัฒนามาจากชุมชนเกษตรกรรมในยุคโลหะตอนปลาย (ยุคเหล็ก) ดังได้พบเครื่องมือเครื่องใช้ เช่น กำไล แหวน ลูกกระพรวน ที่มีรูปแบบเดียวกันกับเครื่องมือเครื่องใช้และเครื่องประดับของชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และบริเวณภาคกลางของประเทศไทย และเมื่อมีการติดต่อค้าขายซึ่งติดตามมาด้วยการตั้งถิ่นฐานของชาวอินเดีย ชุมชนเหล่านี้ได้ขยายตัวจนกลายเป็นเมืองใหญ่ที่ร่ำรวยขึ้นจากการค้า มีประชากรอาศัยอยู่หนาแน่นขึ้น มีการจัดระเบียบสังคมตามแบบสังคมอินเดีย รับรูปแบบเครื่องใช้บางแบบจากอินเดีย เช่น กาน้ำมีพวย ตะคัน เมืองโบราณเหล่านี้บางแห่งได้ถูกทิ้งร้างไปเช่น เมืองนครปฐมโบราณ ซึ่งมีสาเหตุมาจากการขาดแคลนน้ำใช้ อันเนื่องมาจากแม่น้ำสำคัญเปลี่ยนทางเดิน แต่บางเมือง เช่น เมืองโบราณบ้านคูเมือง จังหวัดสิงห์บุรี และเมืองโบราณคูบัว จังหวัดราชบุรี มีชุมชนอาศัยอยู่ต่อเนื่องกันมาจนถึงสมัยอยุธยา

อุษา โพธิกนิษฐ (2527) ได้ศึกษารูปแบบและคติการนับถือพระฤเวรในสมัยทวารวดี โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อค้นคว้าเกี่ยวกับคตินับถือและรูปแบบของเทพฤเวรในประเทศไทย สมัยทวารวดี โดยการศึกษาศรีวิชัยความเป็นมาของการนับถือและรูปแบบของเทพฤเวรในศาสนา

ฮินดู พุทธ และเชน จากข้อมูลในตำราและเอกสารด้านศาสนา ประติมากรรมและศิลปะ แล้วนำผลที่ได้มาวิเคราะห์เปรียบเทียบกับข้อมูลที่เป็นวัตถุซึ่งพบในประเทศไทยในระยะเวลาดังกล่าว

ผลของการวิจัยสรุปได้ว่า เทพกเวรเป็นเจ้าแห่งยักษ์ในลัทธิบูชายักษ์ ต่อมาได้รับยกย่องให้เป็นเทพแห่งความมั่งคั่งและโลกบาล (เทพรักษาทิศ) ประจำทิศเหนือในศาสนาฮินดู ในพุทธศาสนาจัดให้เทพกเวรเป็นบริวารของพระพุทธเจ้าและโลกบาลประจำทิศเหนือเช่นกัน เมื่อมีฐานะเป็นเทพแห่งความมั่งคั่งจึงได้รับพระนามว่า “เทพขัมภล” ส่วนในศาสนาเชนนับถือเทพกเวรเป็นบริวารของอหัตตองค์ที่ 19 ซึ่งมีชื่อว่า “อวสรปิณี”

คติการนับถือเทพกเวรคงเข้ามาในประเทศไทยพร้อมกับอารยธรรมอินเดียที่แพร่หลายเข้าสู่ดินแดนเอเชียอาคเนย์ และผู้ที่นำมาเข้ามาคงได้แก่พ่อค้าชาวอินเดียที่เดินทางเข้ามาติดต่อค้าขาย และหลักแหล่งในแถบนี้ ได้พบว่าในประเทศไทย รูปเทพกเวรทำขึ้นตามคตินับถือ 2 แบบ คือ แบบเทพแห่งความมั่งคั่ง และแบบเทพรักษาทิศ

ราสี นุรุษรัตนพันธุ์ (2529) ได้ศึกษาความสำคัญของเมืองลพบุรีในฐานะเป็นแหล่งกระจายวัฒนธรรมทวารวดีบริเวณลุ่มแม่น้ำป่าสัก โดยศึกษาในแง่พัฒนาการความเจริญของชุมชน สิ่งแวดล้อมธรรมชาติ และวัฒนธรรมหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี ผลการศึกษาพบว่า บริเวณเมืองโบราณลพบุรีนี้ เป็นที่ตั้งถิ่นฐานของผู้คนมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคโลหะเป็นอย่างน้อย และมีความเจริญในวัฒนธรรมความเป็นอยู่ในระดับสูง เนื่องจากมีสิ่งแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ที่อุดมสมบูรณ์ ประกอบกับที่ตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำสายใหญ่ และใกล้ทะเล จึงเป็นบริเวณที่ได้ติดต่อกับชุมชนภายนอกและมีโอกาสค้าขายแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมและรับเอาวัฒนธรรมที่เจริญ เช่น วัฒนธรรมทางศาสนา ศิลปกรรม จึงสามารถพัฒนาชุมชนขึ้นมาเป็นชุมชนเมืองขนาดใหญ่ มีระบบสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมที่เจริญมั่นคงในระดับที่จะเป็นเมืองสำคัญในฐานะเมืองที่กระจายวัฒนธรรมให้กับเมืองโบราณและชุมชนโบราณเล็ก ๆ กลุ่มหนึ่งที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียง เช่น ชุมชนบ้านท่าแค เมืองคงมะรุ้ม เมืองพรหมทิน เป็นต้น

อย่างไรก็ตามยังไม่อาจกล่าวได้ว่าเมืองลพบุรีเป็นศูนย์กลางเผยแพร่ความเจริญทางวัฒนธรรมบริเวณลุ่มแม่น้ำป่าสัก เนื่องบริเวณที่ราบลุ่มแถบนี้ยังมีเมืองโบราณที่พบวัฒนธรรมสมัยทวารวดี ซึ่งมีร่องรอยว่าเป็นเมืองขนาดใหญ่ที่มีความเจริญทางวัฒนธรรมอย่างมากเช่นกัน เช่น เมืองศรีเทพในจังหวัดเพชรบูรณ์ เมืองชัยจำป๋าในจังหวัดลพบุรี ซึ่งเมืองทั้งสองนี้คงเป็นเมืองสำคัญของวัฒนธรรมทวารวดี และมีความสำคัญในฐานะเมืองศูนย์กลางความเจริญในบริเวณนี้ด้วยเช่นกัน

ตราศิลป์ ศิลปบรรเลง (2530) ได้ศึกษาเรื่องระดับสมัยทวารวดี ที่พบจากแหล่งโบราณคดีในภาคกลางของประเทศไทย ผลการศึกษาพบว่า ในหลายจังหวัดที่อยู่ในภาคกลาง

ของประเทศไทย พบเครื่องประดับสมัยทวารวดีปรากฏเป็นหลักฐานแสดงถึงวัฒนธรรมของชุมชนโบราณที่อยู่มาดั้งเดิม เครื่องประดับที่พบ คือ คຸ່ມหู 30 ชิ้น กำไลข้อมือ 7 ชิ้น แหวน 15 ชิ้น และลูกปัดแบบต่าง ๆ มากมาย รวมทั้งหมดแล้วพบเครื่องประดับสมัยทวารวดี 52 ชิ้น หลักฐานที่พบเหล่านี้พบในภาคกลางของประเทศไทยซึ่งได้แก่ จังหวัดนครปฐม จังหวัดราชบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี จังหวัดสิงห์บุรี จังหวัดลพบุรี จังหวัดสระบุรี จังหวัดนครสวรรค์ จังหวัดปราจีนบุรีฯ เครื่องประดับสมัยทวารวดีที่พบแต่ละแหล่ง เมื่อนำมาเปรียบเทียบกัน มีลักษณะและรูปแบบที่ใกล้เคียงกัน แสดงให้เห็นถึงการติดต่อสัมพันธ์กันในแต่ละเมือง รวมทั้งสภาพสังคมและเศรษฐกิจที่ดีทำให้เกิดความสงบสุข จึงได้มีการพยายามประดับตกแต่งร่างกายด้วยของมีค่าเลียนแบบกัน และแสดงฐานะทางสังคมให้ปรากฏด้วย

สัมฤทธิ์ สุขเมือง (2531) ได้ศึกษาปัจจัยทางสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อการตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณสมัยทวารวดี บริเวณชายฝั่งทะเลด้านตะวันออก หรือในบริเวณที่ปัจจุบันคือ พื้นที่ลุ่มแม่น้ำบางปะกง ซึ่งประกอบด้วยเมืองโบราณสมัยทวารวดีที่สำคัญ 3 เมือง คือ เมืองคงละคร (จังหวัดนครนายก) เมืองมโหสถ (จังหวัดปราจีนบุรี) และเมืองพระรถ (จังหวัดชลบุรี) โดยการศึกษาวิเคราะห์จากข้อมูลทางด้านโบราณคดี ภูมิศาสตร์ สถิติภูมิอากาศ ข้อมูลทางธรณีวิทยา ปฐพีวิทยา อุทกวิทยา โบราณวัตถุ กระดูกสัตว์ที่ได้จากการขุดค้น และข้อมูลด้านพฤกษศาสตร์ มาอธิบายตีความร่วมกัน

การวิจัยพบว่า ปัจจัยสิ่งแวดล้อมธรรมชาติทุกชนิดอำนวยความสะดวกต่อการตั้งถิ่นฐานเป็นอย่างมาก ซึ่งเมืองเหล่านี้ได้อาศัยสภาพแวดล้อมธรรมชาติที่เหมาะสมแก่การทำเกษตรกรรม ตลอดจนการค้าสัตว์ และยังเป็นชุมชนที่มีทำเลที่ตั้งเหมาะสมแก่การเป็นเมืองท่าติดต่อค้าขายกับชาวต่างประเทศ ดังนั้นเศรษฐกิจของชุมชนแถบนี้จึงสามารถทำการค้าเป็นอาชีพเสริมผสมผสานกับการเพาะปลูก ส่งผลให้ชุมชนโบราณทั้งสามสามารถตั้งถิ่นฐานอย่างถาวรได้เป็นเวลานาน

สมประสงค์ น่วมบุญลือและคณะ (2543) ได้ศึกษารวบรวมหลักฐานเกี่ยวกับเมืองเก่ากำแพงแสนโดยใช้วิธีการสอบถามผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องของ เห็น หรือได้รับรู้เหตุการณ์ปรากฏการณ์ ตำแหน่งสถานที่ แล้วติดตามตรวจสอบข้อเท็จจริง ผลการศึกษาพบว่า เมืองเก่ากำแพงแสนเป็นเมืองเก่าสมัยทวารวดี ประมาณอายุอยู่ราวช่วง พ.ศ. 1150-1400 ตั้งอยู่ฝั่งด้านใต้ของลำน้ำห้วยยาง (คลองท่าสาร-บางปลา) ซึ่งไหลมาจากทางตะวันตกสู่แม่น้ำท่าจีนทางตะวันออก ตัวเมืองเป็นรูปหกเหลี่ยมมุมมน ด้านตะวันตกและตะวันออกเป็นด้านยาวเกือบขนานกัน คูเมืองด้านตะวันตกเป็นเส้นตรง คูเมืองด้านตะวันออกโค้งออกมาเกือบเป็นมุม มีกำแพงเมืองเป็นคันดินสูงประมาณ 3-4 เมตร เมืองเก่ากำแพงแสนมีเนื้อที่ประมาณ 315 ไร่ บริเวณรอบเมืองประกอบด้วยชุมชนที่มีความสัมพันธ์กันหลายชุมชน บริเวณชุมชนเหล่านี้ได้พบโบราณสถานและ

โบราณวัตถุที่สำคัญ เช่น ซากฐานวิหาร เจดีย์ ธรรมจักรศิลา หอยสังข์ ลายปูนปั้น เครื่องปั้นดินเผาประดับอาคารสิ่งก่อสร้าง ตะเกียง หินบดยา พระพิมพ์ดินเผา พระสำริด ระฆัง หิน ลูกปัด

ตะเกียง แหวนโลหะ และพระพุทธรูปศิลา เป็นต้น

เมืองเก่ากำแพงแสนตำแหน่งเดิมห่างจากชายฝั่งทะเลประมาณ 5 กิโลเมตร น่าจะเป็นเมืองที่มีความสำคัญในสมัยทวารวดี ในฐานะเป็นเมืองศูนย์กลางการขนถ่ายสินค้าระหว่าง พ่อค้าที่ใช้ลำน้ำแม่กลองกับพ่อค้าจากเมืองริมฝั่งทะเลทางด้านตะวันออกของคาบสมุทร ได้แก่ สุพรรณบุรี อุทอง และนครปฐม

นฤท ชมภูนิช และสุพจน์ สุทธิศักดิ์ (2544) ได้ศึกษาเกี่ยวกับศิลปะสมัย ทวารวดีที่พบจากแหล่ง โบราณคดีในจังหวัดนครปฐม ได้พบรูปแบบของสถาปัตยกรรมและ ประติมากรรมอันเป็นเอกลักษณ์ของศิลปะทวารวดีในช่วง พ.ศ. 1100-1600 สถาปัตยกรรมที่มี ลักษณะเด่นและเหลือหลักฐานให้ศึกษา ได้แก่ พระเมรุเจดีย์ พระประโทณเจดีย์ จุลประโทณเจดีย์ พระปฐมเจดีย์ สังฆรัตนธาตุเจดีย์ และเนินพระเจดีย์ เจดีย์เหล่านี้ได้มีการปรับเปลี่ยน รูปแบบไปตามคติความเชื่อและความนิยมในแต่ละยุคสมัย ซึ่งรูปแบบเจดีย์สมัยทวารวดีและเจดีย์ที่ ได้รับอิทธิพลจากศิลปะสมัยทวารวดีในจังหวัดนครปฐมที่ศึกษาได้มี 6 แบบ ได้แก่ 1) แบบทรง ฟองน้ำ 2) แบบทรงระฆังคว่ำหรือบาครคว่ำ 3) แบบทรงวิหารปราสาท 4) แบบทรงซุ้มปราสาท 5) แบบทรงเจดีย์ยอดปราสาท 6) แบบทรงลังกากลม

ด้านประติมากรรม ได้มีการพบประติมากรรมที่ทำจากปูนปั้นและทำจากหิน ประติมากรรมที่ทำจากปูนปั้น ได้แก่ การปั้นพระพุทธรูปแบบลอยตัวให้เห็นได้รอบองค์ การปั้น ภาพนูนสูงประดับฐานเจดีย์ และการปั้นลวดลายปูนปั้นประดับส่วนต่าง ๆ ของเจดีย์ ส่วน ประติมากรรมที่ทำจากหิน ได้แก่ พระพุทธรูปหิน พระธรรมจักร และประติมากรรมรองรับสิ่งบูชา ต่าง ๆ

การแต่งกายและเครื่องประดับสมัยทวารวดี ซึ่งศึกษาจากงานประติมากรรมปูนปั้น และหลักฐานเครื่องประดับต่าง ๆ ที่ขุดพบและเคยมีผู้ศึกษาไว้ พบว่า เครื่องประดับสมัย ทวารวดีที่พบในจังหวัดนครปฐมมี 4 ประเภท ได้แก่ 1) คຸ່ມหູ 2) กำไลข้อมือ 3) แหวน 4) ลูกปัด ซึ่งการใช้เครื่องประดับเป็นไปตามฐานะของบุคคล เครื่องประดับของชนชั้นสูงมีจำนวนน้อย และมีลักษณะเฉพาะตัวไม่ใช้กันอย่างแพร่หลายทั่วไป ส่วนการแต่งกายของผู้ชายสมัยทวารวดี แต่งกาย โดยนุ่งผ้าฝืนเดี่ยว และมีการจีบชายพกตามเอกลักษณ์เฉพาะตนหลายแบบ ส่วนผู้หญิงใช้ผ้าคาด รอบอกปล่อยชายเป็นสไบและนุ่งผ้าถุงทบหน้าแล้วมีวนรอบเอว ส่วนหญิงสูงศักดิ์นุ่งผ้าจีบหน้า นาง มีผ้าหรือเครื่องประดับรัดเอว

บทที่ 2

ประวัติศาสตร์สมัยทวารวดีและประวัติเมืองโบราณนครไชยศรี

ประวัติศาสตร์สมัยทวารวดี

จากหลักฐานต่างๆ เช่นจดหมายเหตุจีน และหลักฐานจากการขุดค้นของนักโบราณคดี ร่วมกับกรมศิลปากร ซึ่งได้ขุดค้นพบหลักฐานทางโบราณสถาน และโบราณวัตถุ ประเภทธรรมจักรหิน พระพุทธรูป และเหรียญเงิน ซึ่งเป็นศิลปะเฉพาะในสมัยทวารวดี ซึ่งเจริญรุ่งเรืองอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 11-13 หลักฐานต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้ทราบว่า อาณาจักรทวารวดีเป็นอาณาจักรที่มีความรุ่งเรืองอยู่บริเวณภาคกลางของประเทศไทย ด้วยมีหลักฐานพบเห็นศิลปะทวารวดีจำนวนมากที่นครปฐม ราชบุรี อุทอง นครสวรรค์ และลพบุรี และกระจัดกระจายอยู่ตามแหล่งต่าง ๆ กล่าวคือ มีอิทธิพลไปทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือหลายจังหวัด เช่นที่เมืองฟ้าแดดสูงยางจังหวัดกาฬสินธุ์ เมืองคาคทองจังหวัดยโสธร ทางภาคใต้ก็พบแหล่งวัฒนธรรมทวารวดีที่จังหวัดปัตตานี

นายแซมมวล บีด (Mr Samval Beal) ได้ให้ความเห็นไว้ว่า ทวารวดีเป็นชื่อเมืองที่น่าจะตรงกับคำว่า “โถโลโปตี้” (Te-Lo-Po-Ti) ที่พระสมณเข็ญจิงได้บันทึกไว้ว่าตั้งอยู่ระหว่างเมืองศรีเกษตร (พม่า) และเมืองอิสานปุระ (กัมพูชา) ซึ่งนักปราชญ์ทางภาษาผู้แปลจดหมายเหตุจีนของภิกษุ อี้จิง คือนาย เอ็ดวาร์ด ชาวาน (Mr Edward Chavaner) ก็ยืนยันยอมรับความคิดเห็นนี้เหมือนกัน (หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, 2510 : 26)

จากหลักฐานจดหมายเหตุจีนได้แสดงให้เห็นได้ว่า อาณาจักรทวารวดีนั้นต้องตั้งอยู่ในดินแดนบางส่วนของประเทศไทย ศาสตราจารย์ เซเคส์ (2470 : 2) ได้สรุปผลการศึกษากลุ่มศิลปวัตถุที่พบบริเวณภาคกลางของประเทศไทย ประกอบกับหลักฐานทางจารึก และบันทึกจดหมายเหตุจีนแล้วได้ตั้งข้อสันนิษฐานว่า จังหวัดนครปฐมได้เคยเป็นราชธานีของอาณาจักรทวารวดี ซึ่งเจริญรุ่งเรืองอยู่ราวพุทธศตวรรษที่ 10-12 โดยได้รับอิทธิพลอารยธรรมอินเดียครั้งราชวงศ์คุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 9-11) จากรูปลักษณะของประติมากรรมที่ขุดพบในสมัยนี้ (ยอร์ช เซเคส์, 2470 : 2) ในปี พ.ศ. 2482-2483 ศาสตราจารย์ ปีแอร์ ดูปองต์ (Prof. Pierre Dupont) ได้ร่วมกับกรมศิลปากร ดำเนินการตกแต่งซากเจดีย์ขนาดใหญ่ในบริเวณพระประโทน ตำบลพระประโทน อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม และได้ศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับพระพุทธรูปแบบทวารวดีที่พบทั่วประเทศไทย ได้สรุปว่าบริเวณภาคกลางของประเทศไทย เคยเป็นราชธานีของอาณาจักรทวารวดี ซึ่งรุ่งเรืองในพุทธศตวรรษที่ 10-12 มีอิทธิพลทางศิลปะครอบคลุมไปทั่วประเทศไทย โบราณวัตถุอันเป็นหลัก

ฐานที่ยืนยันได้ว่าบริเวณภาคกลางของประเทศไทยเป็นที่ตั้งอาณาจักรทวารวดี คือเหรียญเงินจำนวนหนึ่ง พบเมื่อ พ.ศ. 2487 ที่บริเวณพระเจดีย์เก่าทางทิศตะวันตกของวัดพระประโทน อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม (ฉวีวรรณ สิริยะหุศย, 2516 : 13) ในกลุ่มเหรียญเงินที่พบดังกล่าวมีเหรียญหนึ่งเป็นรูปสังข์ข้างหนึ่ง ปราสาทข้างหนึ่ง อีก 21 เหรียญมีจารึกอยู่ด้านหลังเป็นภาษาสันสกฤตว่า “ศรีทวารวดีศวรปุณยะ” แปลว่า “บุญกุศลของผู้เป็นใหญ่แห่งทวารวดี”

คำ “ทวารวดี” เป็นคำสันสกฤต แปลว่า “ประกอบด้วยประตู มักใช้หมายถึง “เมืองท่า” อันแสดงถึงทำเลที่ตั้งของทวารวดีว่าต้องอยู่ชายฝั่ง หรือติดต่อดังทะเลได้ และควรอยู่ในบริเวณที่พบเหรียญจารึกชื่อ ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ทางซีกตะวันตกของกลุ่มน้ำเจ้าพระยา (ธิดา สาระยา, 2539 : 232)

ในปัจจุบันได้มีการสำรวจพบโบราณสถาน และศิลปวัตถุสมัยทวารวดีตามเมืองต่าง ๆ หลายเมืองด้วยกัน เช่น จังหวัดราชบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี จังหวัดนครปฐม จังหวัดสิงห์บุรี จังหวัดนครสวรรค์ จังหวัดสระบุรี จังหวัดเพชรบูรณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ จังหวัดนครราชสีมา และจังหวัดปราจีนบุรี จากโบราณสถาน และศิลปวัตถุที่พบจากแหล่งต่าง ๆ บริเวณภาคกลางของประเทศไทย ทำให้ยากต่อการกำหนดศูนย์กลางของอาณาจักรทวารวดีว่าอยู่ที่ใด

นอกจากนี้ยังได้พบหลักฐานแผ่นจารึกที่เป็นทองแดงที่เมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี (กรมศิลปากร, 2509 : 22) กล่าวถึงกษัตริย์ 2 พระองค์ องค์หนึ่งนามว่าหรรษะวรมัน ว่าเป็นหลานของพระเจ้าอโศกนรวิกรม ปกครองอาณาจักรเจนละ หรืออาณาจักรกัมพูชา ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของอาณาจักรทวารวดี แต่เรื่องราวในจารึกไม่ได้ให้ข้อมูลเพียงพอที่จะช่วยให้เกิดความกระจ่างที่เกี่ยวกับอาณาจักรทวารวดีเท่าใดนัก และจารึกที่ปรากฏเกี่ยวกับอาณาจักรทวารวดีส่วนใหญ่ก็ไม่มีศักราชปรากฏอยู่ ยกเว้นจารึกหลักที่ 56 ที่พบที่เนินสระบัว จังหวัดปราจีนบุรีเท่านั้นมีศักราชปรากฏอยู่ คือ ม.ศ. 683 (พ.ศ. 1304) (จุมพล เจติกานนท์ 2515 : 3 อ้างถึงใน ตราศิลป์ ศิลปบรรเลง ,2530 : 9)

ในปี พ.ศ. 2506 ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ ได้อ่านจารึกบนเหรียญเงิน 21 เหรียญ ที่พบที่จังหวัดนครปฐม ยืนยันว่าทฤษฎีเกี่ยวกับอาณาจักรทวารวดีนั้นถูกต้อง คำว่า “โกลโกลไปตี” นั้นตรงกับคำว่า “ทวารวดี” ที่จดหมายเหตุจีนบันทึกเอาไว้ และศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ ได้สันนิษฐานว่าดินแดนส่วนใหญ่ของอาณาจักรทวารวดีตั้งอยู่ระหว่างเมืองราชบุรีขึ้นไปถึงลพบุรี (กรมศิลปากร, 2509 : 4) และศิลปะทวารวดีเป็นศิลปะเกี่ยวพันกับพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นหลักฐานที่พบในบริเวณภาคกลางของประเทศไทย พบโบราณวัตถุและโบราณสถานเนื่องในพุทธศาสนาหลายจังหวัดด้วยกัน (ตราศิลป์ ศิลปบรรเลง ,2530 : 11)

วิรัตน์ พิชญ์ไพฑูลย์ (2528 : 188) ได้กล่าวถึงศิลปวัตถุสมัยทวารวดีที่ขุดพบว่ามีพระพุทธรูป ธรรมจักร ชิ้นส่วนของสถูป รูปคน รูปเทวดา และเครื่องประดับตกแต่งต่าง ๆ วัสดุที่ใช้

ใช้ในการสร้างสรรค์ศิลปวัตถุต่าง ๆ นั้นมักเป็นศิลา ปูนปั้นดินเผา รวมทั้งทำด้วยโลหะ ศึก และเงินทอง นับว่าช่างในสมัยนี้มีความรู้ในเรื่องวัสดุต่าง ๆ เป็นอย่างดี

ธิดา สาระยา (2539 : 220) ได้กล่าวถึงอาณาจักรทวารวดีจากผลการศึกษาว่า ทวารวดีเป็นแคว้นแคว้นอยู่ทางลุ่มน้ำเจ้าพระยาซึ่งกตะวันตก บริเวณเมืองอู่ทอง นครชัยศรีโบราณ และคูบัว ตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 11 ต่อมาประมาณพุทธศตวรรษที่ 14 ปรากฏศาสนสถานขนาดใหญ่ชื่อวัดนครโกษา ในศิลปะทวารวดีที่ละโว้ (ลพบุรี) ตลอดจนชิ้นส่วนปูนปั้นในศิลปะทวารวดี จึงอนุมานได้ว่า ละโว้ซึ่งเติบโตเป็นเมืองสำคัญในลุ่มน้ำเจ้าพระยาซึ่งกตะวันออกก็เป็นศูนย์กลางของศิลปะทวารวดีอีกแห่งหนึ่ง

ศิลปะสมัยทวารวดีมีรูปแบบที่สัมพันธ์กับพุทธศาสนาจากอินเดีย ซึ่งนอกจากปรากฏลักษณะของท้องถิ่นในศิลปกรรมทวารวดีแล้ว ยังปรากฏลักษณะของศิลปะคุปตะในอินเดียและลัทธิผสมผสานกัน ยิ่งไปกว่านั้นยังเกี่ยวกับคติพุทธศาสนาหายานอีกด้วย ผลงานในศิลปะทวารวดี ปรากฏทั่วทุกภูมิภาคของสยามประเทศโบราณ ต่างกันไปตามคตินิยมของท้องถิ่น เช่น ความนิยมในการสร้างเสมาจำหลักภาพ หม้อน้ำมรดก เรื่องราวพุทธประวัติและชาดกทางอีสาน

การแพร่หลายของศิลปกรรมทวารวดีนำไปสู่ความเชื่อที่ว่า มีอาณาจักรอันยิ่งใหญ่และมีเอกภาพทางการเมืองรองรับการสร้างสรรค์ศิลปกรรมทวารวดีในพื้นที่กว้างขวาง อย่างไรก็ตาม การศึกษาสมัยหลังชี้ให้เห็นว่าศิลปกรรมทวารวดีต่างไปตามลักษณะท้องถิ่น และแผ่ออกไปถึงดินแดนบางส่วนของลาวและเวียดนาม อีกทั้งยังปรากฏด้วยว่าในขอบข่ายของศิลปกรรมทวารวดีท้องถิ่นบางแห่ง บางเมืองกลับปรากฏร่องรอยของพุทธศาสนาหายานคตินิกายมหายาน หรือแม้แต่การใช้อักษรภาษาในจารึกก็ต่างกันไป รูปแบบของระบบกษัตริย์หลายท้องถิ่นก็ต่างไปด้วย อิทธิพลของศิลปะทวารวดีสร้างความเหมือนกัน และคล้ายคลึงกันทั่วไปในลุ่มน้ำเจ้าพระยา แต่ท่ามกลางความคล้ายคลึงกันของรูปแบบทางศิลปกรรม ยังคงมีความแตกต่างทางระบบความเชื่อ

สมัยทวารวดี มีการสร้างแบบแผนของวัตถุทางวัฒนธรรมอื่น เช่น ภาชนะเครื่องปั้นดินเผาที่ได้แพร่หลายไป ก่อให้เกิดบูรณาการทางวัฒนธรรม ให้กลายเป็นความละม้ายคล้ายคลึงกัน หรือเลียนแบบซึ่งกันและกัน สันนิษฐานว่ากระบวนการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมของคนกลุ่มต่าง ๆ กงเกิดขึ้นอย่างช้า ๆ เพราะในสมัยนี้ยังคงลักษณะความแตกต่างเฉพาะถิ่นอยู่ แหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีที่พบตามท้องถิ่น มีลักษณะคล้ายคลึงจนสามารถบอกถึงความเป็นศิลปะทวารวดี การผลิตเครื่องใช้บางอย่างในศิลปะทวารวดีนั้นพบทั่วไป จนกล่าวได้ว่าเป็นของสามัญในครัวเรือน เช่น หม้อมีพวย (กุ่มจี่) พบทั่วไปในแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดี อาจได้รับรูปแบบมาจากหม้อมีพวยของอินเดีย เครื่องปั้นดินเผาทั้งที่ผลิตเพื่อประโยชน์ใช้สอย และสำหรับพิธีกรรมล้วนประณีตได้มาตรฐาน แสดงว่ามีความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี นักโบราณคดีพบแหล่ง

เตาเผาขนาดใหญ่ ผลิตภาชนะดินเผาตกแต่งลวดลายสวยงาม ทั้งที่ใช้ในชีวิตประจำวันประเภท เครื่องครัว เช่น หม้อก้นกลม ไห หม้อน้ำ ถ้วย ช่างปั้นทวารวดีเรียนรู้ความชำนาญจากอดีต โดย สืบต่อรูปแบบภาชนะพื้นเมืองที่มีมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ บางอย่างก็รับรูปแบบจาก ภายนอกแต่เทคนิคการตกแต่งนั้นสะท้อนความริเริ่มของท้องถิ่น เช่น ใช้เปลือกหอยกกลาย หรือ สร้างลวดลายสัญลักษณ์มงคลแบบสมัยคุปตะของอินเดียตกแต่งวัตถุ สันนิษฐานได้ว่าความชำนาญ ทางด้านนี้ของคน

ทวารวดีที่ได้สั่งสมมาและการส่งเสริมของสภาพแวดล้อม เช่น คุณภาพของเนื้อดิน ตลอดจนทำเล ที่ตั้งที่เปิดออกสู่โลกภายนอกได้สะดวกคงมีส่วนอยู่ไม่มากก็น้อยที่ทำให้ชุมชนในลุ่มน้ำเจ้าพระยา ชีงคะวันตพัฒนาความถนัดทางด้านนี้ เกิดเป็นชุมชนขนาดใหญ่ผลิตเครื่องปั้นดินเผาสืบต่อมา เช่น แหล่งเตาเผาบ้านบางปูนสุพรรณบุรี และแหล่งเตาเผาริมแม่น้ำน้อย เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การมีตัวตนของแคว้นทวารวดีมีหลักฐานยืนยันแน่นอน หลักฐาน สัมพันธ์กับบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาตั้งแต่สมัยโบราณ ได้แก่เหรียญเงินจากแหล่งโบราณคดีในเมือง อุ้มทอง นครปฐม สิงห์บุรี ชัยนาท และละโว้ ซึ่งนักวิชาการได้พยายามเทียบเคียงชื่อที่ปรากฏบน เหรียญกับชื่อในเอกสารจีน ซึ่งกล่าวถึงอาณาจักรหนึ่งในลุ่มน้ำเจ้าพระยา เรียก “ตว้อเหอหลอ” บ้าง “ตู่เหอหลอ” บ้าง บางแห่งเรียก “ตว้อหลอปอดี้” หรือ “ตู่เหอปอดี้” เหล่านี้ผู้รู้ทั้งหลายเทียบกับชื่อ ทวารวดีว่าเป็นชื่อเดียวกัน

ปรากฏว่าร่องรอยที่เก่าที่สุดของศิลปะทวารวดี อยู่บริเวณที่เป็นเครือข่ายของเมือง โบราณอุ้มทอง-นครไชยศรี-คูบัว บริเวณนี้มีหลักฐานเกี่ยวกับศิลปะกรรมทวารวดีหนาแน่นที่สุด เป็น ทั้งเขตลุ่มน้ำลำคลองและติดต่อกับทะเลได้ เบื้องหลังคือบริเวณอันอุดมสมบูรณ์ด้วยป่าไม้และแร่ ธาตุของภูมิภาค ส่วนในทางตอนบนของลุ่มน้ำเจ้าพระยา แคว้นนี้รุ่งเรืองสมัยเมื่อฝั่งทะเลอ่าวไทย อยู่ลึกเข้าไปทางตอนใน เมืองใหญ่ที่สุดในกลุ่มเมืองนี้คือ เมืองนครไชยศรีโบราณ

นครไชยศรีโบราณ เป็นเมืองขนาดใหญ่ที่สุดในบรรดาเมืองโบราณภาคพื้นสยาม ประเทศก่อนสมัยอยุธยา ขนาดประมาณ 3,600 x 2,000 เมตร มีเครือข่ายการติดต่อตามทางน้ำ ลำคลอง ทั้งภายในตัวเมืองและบริเวณใกล้เคียงอย่างสลับซับซ้อน มีศาสนสถานขนาดใหญ่หลาย แห่ง เป็นศูนย์กลางของหลายท้องถิ่น โดยเชื่อมกับเมืองอุ้มทอง ผ่านเมืองบริวารขนาดเล็กเรียก เมือง กำแพงแสน มีชุมชนใหญ่น้อยโยงสองเมืองใหญ่นี้เข้าด้วยกัน ส่วนทางด้านใต้และตะวันตก นคร ไชยศรีเชื่อมกับเมืองคูบัว เปิดออกสู่การติดต่อกับทะเลได้ เมืองคูบัวนี้มีศาสนสถานขนาดใหญ่ หลายแห่ง เช่นเดียวกับนครไชยศรี ลักษณะทางกายภาพเช่นนี้สะท้อนภาพของนครสำคัญอันเป็น ศูนย์กลางของรัฐ สอดคล้องกับหลักฐานประเภทจารึกและโบราณวัตถุอื่น (ธิดา สาระยา, 2539 : 230-233)

ด้านสังคมวิทยา จากการศึกษาถึงสภาพสังคมวิทยาของอาณาจักรทวารวดี จากข้อเขียนของ Mr. Tatsuro Yamamoto (อ้างถึงใน ตราศิลปี ศิลปบรรเลง, 2530 : 12) ได้กล่าวถึงสภาพสังคมในสมัยทวารวดีไว้ว่า ลักษณะของเมืองทวารวดีมีกำแพงล้อมรอบอาคารบ้านเรือน เป็นสิ่งก่อสร้างหลายชั้น หลังคามุงด้วยกระเบื้อง ฝาผนังทาสีต่าง ๆ กัน ภายในกำแพงเป็นที่ประทับของกษัตริย์ กษัตริย์จะมีทหารองครักษ์ตลอดวันตลอดคืน ทุกครั้งที่กษัตริย์เสด็จออกให้เข้าเฝ้า จะทรงฉลองพระองค์ด้วยสีฟ้าอมม่วง สวมมงกุฎ ห่มหุ และเครื่องประดับอกที่ห้อยมาจากพระศอ ล้วนประดับกายเป็นทองทั้งสิ้น และสวมรองเท้าทำจากหนังสัตว์ ประดับด้วยเพชรนิลจินดา การบริหารบ้านเมืองแบ่งขุนนางรับผิดชอบในแต่ละฝ่าย เช่น ฝ่ายปกครอง ฝ่ายทหาร ส่วนการบริหารส่วนท้องถิ่นมีเจ้าเมืองดูแลแต่ละหัวเมือง โดยที่เจ้าเมืองจะเลือกบุคคลขึ้นมาช่วยในการบริหาร

ส่วนราษฎรในสมัยนั้นจะอาศัยอยู่ภายนอกกำแพงเมืองที่กษัตริย์ประทับ ซึ่งมีประมาณ 1,000 หลังคาเรือน อาชีพหลักของราษฎร คือ การเกษตรกรรมและการค้าขาย ในการซื้อขายแลกเปลี่ยน ทุกคนจะใช้เหรียญเงินขนาดเล็ก มีพาทนะในการเดินทางโดยใช้ม้าและช้าง ในสมัยอาณาจักรทวารวดีมีการลงโทษผู้กระทำผิดทั้งสถานหนักและสถานเบา เช่น การตัดแขนทั้ง หากใครล่อเหรียญเงินขึ้นมาใช้เองโดยไม่ได้รับอนุญาต การปล้นฆ่าจัดว่าเป็นโทษสถานหนัก ผู้กระทำผิดจะถูกลงโทษถึงตาย ในรายที่มีความผิดสถานเบาจะโดนเจาะหู เจาะจมูก และตัดผมด้านข้างด้วย ถือว่าเป็นการประณามความผิดนั้น ๆ ด้านการเก็บภาษียังไม่มีกำหนดไว้ ประชาชนจะต้องจ่ายตามที่ทางการสั่งมา

ศิลปะและประเพณีของคนในสมัยนั้น มีพิธีบูชาขี้เถ้าเมื่อมีคนตาย โดยใช้การตีกลองและเป่าหอยสังข์ประกอบการทำพิธีศพ ควบคู่กับการแสดงความเศร้าโศกอย่างยิ่ง ถือเป็นการให้เกียรติแก่ผู้ตาย และเมื่อเผาศพแล้วกระดูกที่เหลือจะนำไปใส่โกศดินเผานำไปลอยน้ำ ถ้าพ่อหรือแม่ตาย ลูกทั้งหญิงและชายจะตัดผมสั้นเพื่อแสดงความเคารพ

ด้านศาสนาในสมัยทวารวดีมีการนับถือพุทธศาสนานิกายหินยานเป็นพื้นฐานมาในเบื้องต้น มีการสร้างเจดีย์ใหญ่แบบเถรวาท ได้แก่ จุลประโทนเจดีย์ จังหวัดนครปฐม และสถูปที่อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี ภายหลังจากประมาณ พ.ศ. 1400-1600 พุทธศาสนานิกายมหายานได้เข้ามาแพร่หลาย จึงได้เกิดผสมผสานทางศิลปะระหว่างหินยานและมหายาน เห็นได้จากลักษณะของพระพุทธรูปสมัยทวารวดี และหลักฐานที่พบโบราณสถานและโบราณวัตถุตามแหล่งต่าง ๆ เช่น เจดีย์จุลประโทน จังหวัดนครปฐม ซึ่งเป็นศาสนสถานในพุทธศาสนานิกายเถรวาท แต่กลับมีอิทธิพลของพุทธศาสนาแบบมหายาน เช่น รูปปูนปั้นประดับฐานเจดีย์ กลับเป็นเรื่องราวจากวรรณคดีภาษาสันสกฤตของพุทธศาสนานิกายธรรมวาทวิน และศาสนสถานบางแห่งที่อุบล

จังหวัดราชบุรี มีเศียรพระโพธิสัตว์ประดับ สิ่งเหล่านี้เป็นลักษณะที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลการผสมผสานของพระพุทธศาสนานิกายมหายาน (ธิดา สาระยา, 2539 : 243)

พุทธศาสนาสมัยทวารวดีส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในพิธีกรรมซึ่งเป็นคตินิยมที่เคยทำกันมาหลายอย่าง เช่น เปลี่ยนประเพณีการฝังศพมาเป็นการเผาศพ เกิดประเพณีการทำบุญในโอกาสต่าง ๆ เช่น ประเพณีการเฉลิมฉลองพระพุทธรูป ประเพณีการบรรจุพระบรมธาตุ และประเพณีสำคัญที่นิยมปฏิบัติกันในสมัยนี้คือ ประเพณีการบวชซึ่งมีพระอุปัชฌาย์เป็นผู้ประกอบพิธี อันแสดงให้เห็นถึงการสืบต่อพระพุทธศาสนาโดยสงฆ์พื้นเมือง

พุทธศาสนาสมัยทวารวดีมีอิทธิพลต่อคติบางอย่างเกี่ยวกับแบบแผนของผู้เป็นกษัตริย์ เช่น คติที่เชื่อว่าพระมหากษัตริย์เปรียบเหมือนพระโพธิสัตว์ ที่ประกอบกรบุญ สร้างบารมี เจริญทาน ทำประโยชน์แก่มวลมนุษย ช่วยคนและสัตว์ให้พ้นทุกข์ บำเพ็ญกุศลบารมีในแต่ละชาติ ดังจารึกอักษรปัลลวะภาษาสันสกฤตว่า “บุญของพระราชแห่งศรีทวารวดี” คติเหล่านี้ได้กลายเป็นรากฐานอันมั่นคงในการปกครอง ควบคู่ไปกับการเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตของผู้คนสมัยนั้น สิ่งเหล่านี้ส่งผลต่อการสร้างแบบแผนชีวิตความเป็นอยู่ของคนสมัยนั้นให้คล้ายคลึงกัน (ธิดา สาระยา, 2539 : 247-248)

จากหลักฐานการค้นคว้าดังได้กล่าวมานี้ แสดงให้เห็นว่าอาณาจักรทวารวดี เป็นอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ และเจริญรุ่งเรือง ทั้งด้านการเมือง การปกครอง ที่มีการสร้างเมืองอย่างเป็นระบบ ใช้ระบบการปกครองแบบกษัตริย์ มีการนับถือพุทธศาสนา และเกิดศิลปกรรมอันสืบเนื่องจากพุทธศาสนา เช่น พระพุทธรูป สถูป เจดีย์ เสามา ธรรมจักร และสถาปัตยกรรมอื่น ๆ ที่แสดงถึงเอกลักษณ์เฉพาะตัว ตลอดถึงคติความเชื่อ และพิธีกรรมต่าง ๆ

ประวัติเมืองโบราณนครไชยศรี

เมืองโบราณนครไชยศรี เป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดีซึ่งมีอายุอยู่ในช่วง พ.ศ. 1133-1244 ตั้งอยู่บริเวณรอบ ๆ พระประโทณเจดีย์ มีเนื้อที่ประมาณ 7 ตารางกิโลเมตร มีคูน้ำล้อมรอบเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมน เป็นเมืองที่มีความรุ่งเรืองในด้านการค้า และพุทธศาสนาของอาณาจักรทวารวดีในยุคสุวรรณภูมิ มีร่องรอยที่เป็นหลักฐานแห่งความรุ่งเรืองในด้านพุทธศาสนาปรากฏอยู่ เช่น พระปฐมเจดีย์ พระประโทณเจดีย์ ธรรมจักรหินและพระพุทธรูปหินขนาดใหญ่ และโบราณวัตถุอื่น ๆ อีกมากมาย กล่าวกันว่า ในสมัยเมืองโบราณสมัยทวารวดีด้วยกันแล้ว ไม่มีเมืองใดที่จะมีขนาดใหญ่ และมีโบราณวัตถุมากเท่านครไชยศรี ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า เมืองนครไชยศรีเป็นศูนย์กลางอาณาจักรทวารวดี

เมืองนครไชยศรีโบราณ ตั้งอยู่บริเวณรอบ ๆ พระประโทณเจดีย์ และจุลประโทณเจดีย์ อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม โดยเจดีย์ทั้งสองนี้เป็นศูนย์กลางของเมือง เมืองนี้มีคูน้ำ คันดินล้อมรอบเป็นขอบเขตของเมืองรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ายาวไปทางทิศตะวันออกและตะวันตก มีพื้นที่ 3,800 ไร่ กว้าง 2,000 เมตร ยาว 3,600 เมตร หรือประมาณ 7 ตารางกิโลเมตร มีอาณาเขตของเมือง ดังนี้

เขตคูเมืองด้านทิศเหนือ คือ คลองเจดีย์บูชา แถบบ้านต้นสำโรง วัดเกาะต้นสำโรง

เขตคูเมืองด้านทิศใต้ คือ คลองพระยาาง สะพานแรกของถนนสายพระประโทณ-บ้านแพ้ว

เขตคูเมืองด้านทิศตะวันออก คือ คลองที่อยู่ใกล้ ๆ กับคลองธรรมศาลา

เขตคูเมืองทางด้านทิศตะวันตก คือ คลองห้วยจรเข้ม บริเวณสะพานใกล้ ๆ ซอยเจ็ดก่อนถึงโรงเรียนพระปฐมวิทยาลัย และโรงพยาบาลศูนย์นครปฐมเล็กน้อย

จากการศึกษาชุมชนโบราณด้วยการถ่ายภาพทางอากาศของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พบว่า เมืองนครไชยศรีโบราณที่ตำบลพระประโทณ จังหวัดนครปฐมนี้มีขนาดใหญ่ที่สุดในบรรดาเมืองโบราณทั้งหลายในประเทศไทย รวมถึงภูมิภาคเอเชียอาคเนย์

1. เมืองนครไชยศรีสมัยสุวรรณภูมิ

เมืองนครไชยศรี เป็นเมืองที่มีอายุเกือบสองพันปีมาแล้ว เป็นเมืองที่มีความสำคัญขึ้นเป็นราชธานีของแคว้น หรือกลุ่มเมืองในสมัยทวารวดี เมื่อประมาณ พ.ศ. 1100-1600 ก่อนหน้านั้น บริเวณเมืองนครไชยศรียังเป็นเมืองที่อยู่ในดินแดนที่เรียกกันว่า "สุวรรณภูมิ" เช่นเดียวกับ กูบัว อุทอง สุพรรณภูมิ ละโว้ อุตะเภา ดงละคร ศรีมโหสถ และพระรถ ฯลฯ ซึ่งเมืองดังกล่าวนี้เป็นเมืองชายทะเล ที่อยู่ในภาคกลางของประเทศไทยในอดีต เคยเป็นตลาดการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าของจีน อินเดีย อาหรับ โรมัน ซึ่งได้แก่ ทองคำ อัญมณี เครื่องเทศ หนังกสัตว์ เขาสัตว์ ผ้าแพรพรรณ ัญญูพืช และเครื่องโลหะ ฯลฯ ในขณะเดียวกัน การที่ดินแดนนี้มีความสัมพันธ์กับประเทศอื่นที่มาค้าขายเป็นเวลานาน ย่อมจะมีการถ่ายทอดวัฒนธรรมซึ่งกันและกันด้วย จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบมากในแถบนี้ แสดงถึงการยอมรับนับถือศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธซึ่งมาจากอินเดีย โดยผลัดเปลี่ยนกันเฟื่องฟูและซบเซาไปตามอำนาจของผู้ครองอาณาจักร

ศาสนาพุทธมีความโดดเด่น เป็นแกนหลักสำคัญของสังคม และแพร่หลายอยู่ทุกชนชั้น โดยได้รับการอุปถัมภ์ส่งเสริมจากพระมหากษัตริย์อย่างต่อเนื่อง และจริงจัง ทำให้พุทธศาสนาฝังรากลึกและขยายมาสู่มวลชนได้มากกว่าลัทธิความเชื่อใด ๆ จนกระทั่งนครไชยศรีมีลักษณะเป็น

"มหานครทางพุทธศาสนาที่ยิ่งใหญ่" ทั้งทางด้านความเชื่อ ศิลปะการก่อสร้าง และสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนา

ส่วนศาสนาพราหมณ์ที่ปรากฏในสังคมเมืองนครไชยศรีนั้น มีความเกี่ยวข้องกับการประกอบพระราชพิธีต่าง ๆ ของพระมหากษัตริย์ โดยมีความเชื่อว่ากษัตริย์มิใช่บุคคลธรรมดา แต่มีความศักดิ์สิทธิ์คือเป็นสมมุติเทพ ซึ่งมีพราหมณ์เท่านั้นที่สามารถติดต่อ หรือประกอบพิธีเกี่ยวกับเทพเจ้าได้

ด้วยความศรัทธาเชื่อถือในหลักธรรมคำสอนแห่งพระพุทธศาสนาของพระมหากษัตริย์ หรือเจ้าผู้ครองนคร และพุทธศาสนิกชนในสมัยนั้น ได้ก่อให้เกิดความร่วมมือเป็นสุขในสังคมทวารวดีอย่างถ้วนหน้า การสรรค์สร้างสิ่งสำคัญเพื่อจะเทิดทูนพระศาสดาของพุทธศาสนาจึงเกิดขึ้นอย่างยิ่งใหญ่ในหลายลักษณะ ทั้งวัตถุสิ่งของที่ถาวรและไม่ถาวร เมื่อเวลาผ่านไปเกือบสองพันปี ถาวรวัตถุที่หลงเหลือให้เห็นในปัจจุบันนี้ คือ เจดีย์ขนาดมหึมาที่มีอยู่หลายแห่งทั้งในจังหวัดนครปฐม และจังหวัดใกล้เคียง พระพุทธรูปที่แกะสลักด้วยหิน พระธรรมจักร กำจารึกบนหิน โลหะ ซึ่งขุดได้มากมาย และมีอยู่อีกสุดที่จะประมาณได้พื้นดินเมืองนครปฐม

ศาสนาพุทธเป็นความเชื่อและแนวคิดที่เกิดขึ้นในอินเดียมานาน ย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย เป็นเหตุให้รูปแบบพุทธศาสนาของเมืองนครไชยศรีพลอยผันแปรไปด้วย โดยพุทธศาสนาเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงภายหลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานประมาณ 100 ปี เมื่อพระสงฆ์มีความเห็นขัดแย้งกันเกี่ยวกับพระธรรมวินัยในการทำสังคายนาครั้งที่ 2 เป็นเหตุให้พุทธศาสนาแตกออกเป็น 2 นิกายใหญ่ คือ นิกายเถรวาท และนิกายมหายาน ซึ่งมีความแตกต่างกัน โดยนิกายเถรวาทยึดมั่นตามพระธรรมวินัยดั้งเดิมอย่างเคร่งครัด ส่วนมหายานได้ลดหย่อนพระธรรมวินัยลงไป และเอนเอียงไปทางการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ ทั้งสองนิกายนี้ผลักดันรุ่งโรจน์และร่วงโรยไปตามการอุปถัมภ์ค้ำชูของผู้มีอำนาจในยุคนั้น เช่น ราชวงศ์คุปตะ สนับสนุนส่งเสริมเถรวาท และรุ่งโรจน์ระหว่าง พ.ศ. 863-1053 หลังจากนั้นนิกายมหายานกลับเป็นฝ่ายรุ่งโรจน์สุดขีดในราชวงศ์ปาละ ระหว่าง พ.ศ. 1100-1400 ดังนั้นหลักฐานทางพุทธศาสนาในเมืองนครไชยศรีจึงมีปรากฏให้เห็นทั้งนิกายเถรวาท (หินยาน) และนิกายมหาสังฆนิกะ (มหายาน) ดังเช่นคติการสร้างธรรมจักรศิลาและกวางหมอบ ซึ่งเป็นคตินิยมของพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งอินเดีย พระพุทธรูปสลักหินประทับนั่ง 4 องค์ ที่วัดพระเมรุ หรือพระพุทธศิลาขาวที่ชาวนครปฐมรู้จักกันดี รวมทั้งสถูปเจดีย์รุ่นแรก ๆ ของเมืองนครไชยศรีที่เป็นทรงกลมแบบสถูปิ ลักษณะชั้นกว่า ได้แก่ พระปฐมเจดีย์ ซากเจดีย์วัดพระงาม วัดธรรมศาลา และวัดพระเมรุ นับว่าเป็นศิลปะของราชวงศ์คุปตะ ในศตวรรษที่ 11-12 แต่ในระยะต่อมาเมื่อทางราชวงศ์ปาละของอินเดียรุ่งโรจน์ในศตวรรษที่ 13-14 เมืองนครไชยศรีก็ได้รับอิทธิพลตามไปด้วย ทำให้เจดีย์ดังกล่าวถูกบูรณะให้เป็นเจดีย์ฐานสี่เหลี่ยมและมียอด

หลายยอด ส่วนพระพุทธรูปก็กลายเป็นเทวรูป นอกจากนี้ยังมีความเชื่อในลัทธิบูชาพระธาตุเกิดขึ้นอันเป็นความนิยมที่จะพยายามเสาะหาพระบรมธาตุจากอินเดียหรือลังกา มาประดิษฐานไว้ในเจดีย์สำคัญ ๆ เช่น เรื่องทำวศรีสิทธิชัยพรหมเทพ ผู้สร้างเมืองนครไชยศรี ทรงแลกเปลี่ยนทานาทองของพราหมณ์กับพระบรมสารีริกธาตุจากลังกา การได้กราบไหว้บูชา และบูรณะรักษาพระบรมธาตุ ถือกันว่าเป็นกิริยานุญอันยิ่งใหญ่ มีอานิสงส์ให้บุคคลผู้ปฏิบัติกล้าเลิศประเสริฐกว่าคนทั้งปวง

2. เมืองนครไชยศรีสมัยทวารวดี

คำว่า “ทวารวดี” เป็นคำที่นักวิชาการทางประวัติศาสตร์ ใช้เรียกอาณาจักร และรูปแบบของผลงานทางศิลปะที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ซึ่งกลุ่มชนต่าง ๆ ในยุคนั้นได้สร้างสรรค์ขึ้น เพื่อเป็นการระลึกถึง หรือเทิดทูนบูชาความดีงามของพระพุทธเจ้า ผู้เป็นศาสดาของศาสนาพุทธ ที่ชาวอินเดียนำมาเผยแพร่ยังเมืองต่าง ๆ รอบอ่าวไทยโบราณ

ปัจจุบันเมืองนครไชยศรี และเมืองอื่น ๆ มีโบราณวัตถุหลงเหลือเป็นประจักษ์พยานให้เห็นถึงอารยธรรมทวารวดีอยู่มากมาย เช่น พระธรรมจักร สถูปเจดีย์ พระพุทธรูป ฯลฯ เฉพาะที่นครไชยศรีนั้น จะมีการสร้างสิ่งเคารพบูชาดังกล่าวไม่แพ้ใคร มีขนาดใหญ่โตและจำนวนมากเหนือกว่าเมืองอื่น ๆ ดังจะเห็นได้จากหลักฐานที่ขุดค้น เมื่อ พ.ศ. 2482 ของนักโบราณคดีชาวฝรั่งเศสและไทย ที่บริเวณพระประโทณเจดีย์และพระปฐมเจดีย์ ได้แก่

- พระธรรมจักรหินขนาดใหญ่ที่สุดกว้างเกือบ 2 เมตร และขนาดที่ลดหลั่นลงมาอีกหลายสิบอัน
- พระพุทธรูปหินขนาดใหญ่กว่าคนธรรมดา 3 เท่า ถึง 4 องค์กร และพระพุทธรูปขนาดอื่นที่ลดหลั่นลงมาอีกจำนวนมาก
- พระสถูปเจดีย์ขนาดใหญ่ ชนิดอายุหนึ่งพันปีมาแล้วยังพังทลายไม่หมด ไม่น้อยกว่า 10 องค์กร และเจดีย์ขนาดเล็กลงมาับร้อยองค์กร

นอกจากนี้ยังพบเหรียญเงินมีอักษรคำว่า “ศรีทวารวดี สวรปุณยะ” ภาษาสันสกฤต อักษรปัลลวะ แปลว่า “บุญของพระราชผู้เป็นศรีสง่าแห่งทวารวดี” ที่เมืองนครไชยศรี อุทุม และที่อื่น ๆ ซึ่งมีโบราณสถานทางพุทธศาสนา ช่อมแสดงว่า เมืองในย่านนี้น่าจะเป็นเมืองสำคัญ มีความสามารถสร้างเหรียญที่ระลึกของผู้ยิ่งใหญ่ระดับเจ้าเมืองที่นับถือศาสนาพุทธได้ มีเจดีย์ที่งดงามเป็นพิเศษ ซึ่งถูกรบูรณะติดต่อกันมาหลายสมัย เช่น พระปฐมเจดีย์ พระประโทณเจดีย์ จุลประโทณเจดีย์ และอานันทเจดีย์ที่วัดพระเมรุ ซึ่งมีความงดงามเท่าเทียมกับอานันทเจดีย์ที่พุกามประเทศพม่า และสันนิษฐานกันว่า ครั้งที่พุกามมีอำนาจเหนืออโยธยานั้น พระเจ้านิรุทธมหาราช

สั่งให้ถ่ายแบบเจดีย์ที่ทุ่งพระเมรุนี้ไปสร้างอาณันทเจดีย์ที่พุกาม แสดงให้เห็นว่า เมืองนครไชยศรี นั้นรุ่งเรืองด้วยพุทธศาสนาอย่างสูงสุด รวมทั้งมีเศรษฐกิจดี จึงสามารถสร้างสิ่งที่ใหญ่โตและงดงาม ได้ปานนั้น

เมืองแต่ละเมืองที่อยู่ในอาณาจักรทวารวดีนั้น มีอิสระในการปกครองตนเอง มิได้เป็นเมืองขึ้นแก่กัน ทุกเมืองมีความนิยมยินดี และเชื่อมั่นในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างเดียวกัน มีความคิดสร้างสรรค์สร้างสิ่งเคารพบูชาตามความเชื่อทางพุทธศาสนาในอดีตอย่างจริงจัง เช่น เมืองอู่แก้ว นครไชยศรี อุทอง สุพรรณภูมิ ละโว้ โลกไม้เคน ภูเมือง ดงละคร อุตะเภาศรีมโหสถ พระรถ ตรีภูโยช ยะหริ่ง ไชยา ฟ้าแดดสูงยาง ฯลฯ

ในบรรดาเมืองโบราณดังกล่าวพบว่า “เมืองนครไชยศรี” เป็นเมืองโบราณที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบพื้นที่ตัวเมือง ขนาด 7 ตารางกิโลเมตร นับว่าเป็นเมืองโบราณที่ใหญ่ที่สุดในสมัยทวารวดี เป็นเมืองที่เคยอยู่ริมทะเลอ่าวไทยในสมัยโบราณ มีการค้าขายกับต่างชาติ รับวัฒนธรรมทางพุทธศาสนาจากอินเดีย มีสถานภาพเหนือกว่าเมืองริมทะเลอื่น ๆ ในหลาย ๆ ด้าน จึงอาจกล่าวได้ว่า “นครไชยศรี” เป็นศูนย์กลางอาณาจักรทวารวดี และศูนย์กลางการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในสยามประเทศด้วย

อย่างไรก็ตาม อาณาจักรทวารวดีมีความรุ่งเรืองอยู่ในช่วง พ.ศ. 1100-1600 หลังจากนั้น ความเจริญของอาณาจักรพุกาม (พ.ศ. 1587-1620) และอาณาจักรเขมร (พ.ศ. 1656-1695) ได้เข้ามาแทนที่ ทำให้อาณาจักรทวารวดีที่เคยยิ่งใหญ่ทางพุทธศาสนาฝ่ายหินยานแบบเถรวาท และการค้าขายก็ลดน้อยลงไป กลับเฟื่องฟูด้วยความเชื่อในพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน แบบนับถืออดีตพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ และอัครสาวกของพระพุทธเจ้า ก่อให้เกิดการประสมระหว่างพุทธฝ่ายหินยาน และพุทธฝ่ายมหายานอยู่ระยะหนึ่ง ดังจะเห็นได้จากมีพระพุทธรูปสลักหินแบบนูนสูงที่เรียกว่า “พนัสบดี” เกิดขึ้น เป็นภาพพระพุทธเจ้าประทับขึ้นเหนือสัตว์พาหนะของเทพเจ้าในศาสนาฮินดู เป็นสัตว์ลูกผสมที่สมมุติขึ้น คือ มีปีกอย่างหงส์ ซึ่งเป็นพาหนะของพระพรหม มีหูและเขายาว โค้งเป็นพาหนะของพระศิวะ มีปากอย่างครุฑซึ่งเป็นพาหนะของพระนารายณ์ ซึ่งนักโบราณคดีตีความว่าหมายถึง การแสดงความเหนือกว่าของพุทธศาสนาต่อศาสนาฮินดู หรือหมายถึง พระพุทธองค์ได้รับการยอมรับนับถือในหมู่มวลสัตว์ทั้งปวงก็เป็นได้ บางภาพมีพระอินทร์และพระพรหมยืนขนานบ่าด้านซ้ายขวาของพระพุทธเจ้าซึ่งประทับอยู่เหนือคนชุกอกบัว ซึ่งหลวงบริบาลบุริภักข์อธิบายว่า เป็นพระอรุณาทิตย์เจ้าแห่งแสงสว่างตามคติฮินดู อันหมายถึงรัศมีของพระอาทิตย์นั้นให้แต่แสงสว่าง แต่ทำให้พันทุกข์ไม่ได้ แต่แสงสว่างแห่งธรรมะของพระพุทธเจ้านั้นทำให้พันทุกข์ได้

หลังจากนั้นอาณาจักรทวารวดีก็หมดบทบาทลง เข้าสู่ยุคศรีวิชัย และยุคลพบุรีตามลำดับ แล้วเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์ชาติไทยในสมัยต่อมา คือ เชียงแสน สุโขทัย อโยธยา และรัตนโกสินทร์

ศักยภาพที่ทำให้เมืองนครไชยศรี เป็นศูนย์กลางของอาณาจักรทวารวดี พอสรุปได้ดังต่อไปนี้

1. เมื่อพิจารณาทางด้านกายภาพ พบว่า ขนาดของเมืองโบราณที่มีเนื้อที่ถึง 7 ตารางกิโลเมตร นั้น ไม่เคยพบว่ามีเมืองโบราณใด ๆ ในสมัยทวารวดีที่จะใหญ่เทียบเท่า การมีขนาดใหญ่กว่า หมายถึงต้องมีฐานะที่เพียบพร้อมไปด้วยอำนาจบารมี และเป็นผู้นำหรือศูนย์กลางที่มีสถานภาพเหนือเมืองอื่น ๆ ทางด้านเศรษฐกิจด้วย

2. พิจารณาทางด้านวัตถุสิ่งของ นับเป็นเวลาเกือบสองพันปี ความคงทนของวัสดุที่ประดิษฐ์ขึ้นคงไม่มีสิ่งใดที่เทียบเท่าหิน รองลงมาคือดินเผา โลหะ และไม้ ถึงแม้จะไม่ปรากฏรูปร่างปราสาทราชวังของผู้มีอำนาจก็ตาม จนดูเหมือนว่าประจักษ์พยานของความยิ่งใหญ่ ในด้านอุปโภค บริโภค ของคนสมัยนั้นไม่ปรากฏให้เห็น ซึ่งต้องเข้าใจว่าคนสมัยก่อนมักสร้างสิ่งที่เขาเคารพบูชาให้เหนือกว่าความเป็นอยู่ของคนเสมอ ฉะนั้นในบริเวณนอกเมืองโบราณ จึงมักปรากฏเจดีย์ทางพุทธศาสนาขนาดมหึมาจำนวนมาก ที่ก่อด้วยอิฐดินเผาผสมแกลบและเมล็ดข้าวเปลือกซึ่งหาได้ง่ายและอุดมสมบูรณ์ โดยถือคติว่าพุทธสถานนั้นไม่ควรอยู่ในวัง ดังจะเห็นได้ว่า องค์พระปฐมเจดีย์ซึ่งเป็นพระธาตุเจดีย์ที่สำคัญของเมือง อยู่ห่างจากเมืองนครไชยศรีถึง 2 กิโลเมตร นอกจากนี้ยังพบสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนาที่สร้างด้วยหิน เช่น พระพุทธรูป พระธรรมจักร จำนวนมากกว่าเมืองทวารวดีอื่น ๆ ด้วย สิ่งก่อสร้างภายในเมืองส่วนใหญ่จึงสันนิษฐานว่าน่าจะสร้างด้วยไม้ เนื่องจากไม่ต้องการให้เท่าเทียมกับสิ่งเคารพบูชา ดังนั้นจึงไม่ปรากฏถาวรวัตถุใด ๆ ในเมืองมากนัก

3. พิจารณาทางด้านเศรษฐกิจการค้า นครไชยศรีเป็นเมืองหนึ่งในยุคสุวรรณภูมิ และตั้งอยู่ในทำเลที่เป็นย่านกลางที่ต่างชาติเดินทางมาโดยเรือสำเภา แล้วพักหลบคลื่นลมได้สงบกว่าคูบัว (ราชบุรี) และเบื้องหลังเมืองนครไชยศรีออกไปบนฝั่งเต็มไปด้วยที่ราบอุดมสมบูรณ์ และที่ดอนสูงชันเป็นป่าไม้อันกว้างขวางจรดสุพรรณบุรี และกาญจนบุรี ทั้งยังประกอบด้วยแม่น้ำที่ไหลมาลงอ่าวไทยโบราณถึง 3 สาย ใหญ่ ๆ คือ แม่งลอง ท่าจีน และเจ้าพระยา ทำให้ย่านนี้อุดมไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติและพืชพรรณสมุนไพรที่ชนชาติอื่น เช่น อาหรับ อินเดีย โรมันต้องการ นอกจากนั้นยังมีชาวจีนผู้เชี่ยวชาญทางการค้าขาย ได้นำทองคำซึ่งมีอยู่มาก มาให้ชาวอาหรับ อียิปต์ โรมัน ชื้อไปตกแต่งศพ และปราสาทราชวังของกษัตริย์กันอย่างมโหฬาร เศรษฐกิจจึงเฟื่องฟูด้วยการค้าทางทะเลของนานาชาติ เห็นได้จากการขุดพบเหรียญเงินที่มีสัญลักษณ์รูปเรือสำเภา และ

ภาษาจารึกในเหรียญที่สื่อให้เห็นว่า ต้องมีผู้มีอำนาจอันยิ่งใหญ่อยู่เบื้องหลังความเจริญรุ่งเรืองนี้ อย่างแน่นอน นั่นคือคำจารึกที่ว่า “ศรีทวารวดี ศวรปุณยะ” นั่นเอง

3. ตำนานเมืองนครไชยศรี

ตำนานพระปฐมเจดีย์ และพระประโทณเจดีย์ฉบับพระยาธรรณิกนิก และฉบับนายทอง มีความตอนหนึ่งว่า

“แต่ก่อน พระนครไชยศรียังมีได้ตั้งเมือง มีตำบลบ้านพราหมณ์ อยู่เรียกว่า “บ้านโทณะพราหมณ์” ซึ่งพราหมณ์ได้เอาโทณะ คือทะนานทองที่ดวงพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้า มาบรรจุไว้ในเรือนหินนั้นแล ว่าเมื่อพระพุทธเจ้าราชวงศ์ได้ 1133 พรรษา ครั้นอยู่มา.....

ยังมีพระยาองค์หนึ่งชื่อ “ท้าวศรีสิทธิชัยพรหมเทพ” มาแต่เมืองมโนห์หันท่อเมืองยศโสธร ท้าวเธอจึงสร้างเมืองนครไชยศรีขึ้นเป็นเมืองใหญ่”

เรื่องราวตามตำนานลักษณะนี้มีกล่าวไว้หลายฉบับ เนื้อความกระต่อนกระแท่นไม่ค่อยตรงกันนัก แต่พอจะจับใจความได้ต่อไปอีกว่า “ท้าวศรีสิทธิชัยพรหมเทพอยากได้ทะนานทองจากพราหมณ์ถึงแม้พระองค์จะนำพระธาตุ 1 ทะนานมาแลกก็ตาม พราหมณ์ก็ไม่ยอมให้ทะนานทองนั้น พระองค์จึงออกไปสร้างพระบรมไสยาสน์ขนาดมหึมา เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่พระองค์มีอยู่นั้นไว้ เมื่อท้าวศรีสิทธิชัยพรหมเทพสิ้นสุดการครองเมืองนครไชยศรีลงใน พ.ศ.1183มีกษัตริย์ครองเมืองนี้ต่อมาอีก คือ พระยาภคพิคิราชพ.ศ. 1183- 192 และพระยาแก้วฉัตรราชพ.ศ. 1192-1222 พระองค์โปรดให้จับพวกพราหมณ์ไปอยู่เมืองละโว้ แล้วสร้างเจดีย์ล้อมรอบเรือนหินที่เคยบรรจุทะนานทองของพราหมณ์ให้ใหญ่โตขึ้น แล้วตั้งชื่อว่า “พระประโทณเจดีย์”

(กรมศิลปากร ม.ป.ป. : 28- 29).

ระยะต่อมาอาณาจักรสุโขทัยเริ่มเรืองอำนาจขึ้น “พระยาภคพิคิราช” ซึ่งเป็นเชื้อสาย “พระยาอินทราทิตย์ราช” กษัตริย์แห่งเมืองสุโขทัย ได้ยกกำลังมายึดเมืองนครไชยศรีได้ และทรงอภิเษกพระราชโอรส 2 องค์ คือ “ภคพิคิใจ” ให้กินเมืองหลวงต่อแดนเมืองยศโสธร และอีกองค์หนึ่ง คือ “ไสทองสม” ให้กินเมืองนครไชยศรี (แต่บางตำนานว่ากินเมืองราชบุรี)

พระยาภคพิคิใจ และพระยาไสทองสม ร่วมมือกันฆ่าพระราชบิดา และยังไม่ดีกับมารดาของตนเองด้วยความไม่รู้ เพราะขยาหอมซึ่งเลี้ยงดูมาตั้งแต่เล็ก ไม่สามารถบอกความจริงได้ จึงเกิดเหตุการณ์อันน่าโศกสลดขึ้น หลังจากนั้นจึงเกิดความสังเวชพระทัย จึงคิดสร้างบุญใหญ่เพื่อ

บรรเทาบาป โดยซ่อมแซมพระสังฆรัตนธาตุ* พระอารามที่บ้านธรรมศาลา ซึ่งพระยาศรีสิทธิชัยพรหมเทพทรงสร้างไว้ นอกจากนั้นยังได้สร้างเบญจโลหะเจียร** ซึ่งตั้งอยู่หลังพระประชมเจดีย์บรรจุพระบรมธาตุ 100 องค์ พร้อมแก้วมณีอันมีค่า และสร้างพระจงกรม 1 องค์ พระสมาธิ 4 องค์ไว้ทั้ง 4 ทิศ หลังจากนั้น พ.ศ. 1234 จึงยกทัพขึ้นไปล่าพุนเพื่อนมัสการพระบรมธาตุในที่ต่าง ๆ ถึง 3 ปีเมื่อยกทัพกลับมาได้โปรยเงินทองต่างข้าวตอกดอกไม้ถวายพระบรมธาตุมาทุกตำบล ตั้งแต่เมืองลำพูน ลำปาง ลงมาทางเดิมบางนางบวช จนถึงเมืองนครไชยศรี (กรมศิลปากร ม.ป.ป., : 23-24)

เหตุการณ์ที่กษัตริย์ทำปิตุฆาตนี้ มีใจความแตกต่างกันไปอีกเป็นเรื่องตำนานว่า “พระยา กง” ครองเมืองศรีวิชัย (สมัยนั้นเป็นสมัยศิลปะแบบศรีวิชัย) เมื่อมเหสีประสูติพระราชกุมาร โหรทำนายว่าโตขึ้นจะทำปิตุฆาต พระยา กงจึงสั่งให้นำพระราชกุมารไปทิ้ง ขยายพรหมมาพบ จึงนำไปให้ยายหอมน้องสาวเลี้ยงไว้ เมื่อโตเป็นหนุ่ม ได้ลายายหอมไปเมืองสุโขทัย และแสดงความสามารถจับช้างที่ดุร้ายได้ จนเข้าเมืองสุโขทัยรับเลี้ยงไว้เป็นบุตรบุญธรรม ต่อมากษัตริย์สุโขทัยขยายอำนาจ จึงให้พระกุมารไปกินเมืองทางใต้ที่เจ็ดเสมียน (ราชบุรี) ซึ่งแต่เดิมเมืองราชบุรีต้องส่งเครื่องบรรณาการแก่นครไชยศรีทุกปี พระกุมารผู้ครองเมืองจึงคิดแข็งเมือง ไม่ส่งเครื่องบรรณาการแก่พระยา กง และยกทัพมาทำรบชนช้างกันที่ป่าแดง บ้านคอนยายหอม แขวงเมืองนครไชยศรี พระยา กงเสียทีถูกฟันคอขาดบนหลังช้าง จากนั้นพระกุมารก็เข้าเมือง หมายจะเอามเหสีพระยา กงเป็นภรรยา ร้อนถึงทวดาคต้องมาคลอใจให้ความจริงปรากฏขึ้น จึงทำให้พระกุมารรู้ความจริง แล้วกลับโกรธยายหอมที่ไม่บอกความจริง จึงจับยายหอมมาฆ่า ครั้นขึ้นครองเมืองนครไชยศรีแล้ว จึงประชุมพระสงฆ์ที่ธรรมศาลา เพื่อหาทางผ่อนคลากรรมหนัก คณะสงฆ์ได้แนะนำให้สร้างพระมหาเจดีย์สูงชันนวกเขาเหิน (กรมศิลปากร,ม.ป.ป.12-17)

เรื่องราวของกษัตริย์เมืองนครไชยศรี จากการศึกษาของ มานิต วัลลิโกดม (2536 : 105-120) ได้สรุปรายชื่อกษัตริย์เมืองนครไชยศรี ที่ปรากฏตามหลักฐานได้ดังนี้

1. พระยาศรีสิทธิชัยพรหมเทพ	ครองราชย์	พ.ศ. 1133-1183
2. พระยาภาวะพัตร (กาลพัชรราช)	”	1183-1192
3. พระยาภาณุพัชรราช	”	1192-1222
4. พระยาพาลีพัชรราช (พาลราช)	”	1222-1234
5. พระยาพาลีปติชัย	”	1234-1244

* วัดธรรมศาลาในปัจจุบัน

** สันนิษฐานว่าเป็นเจดีย์ที่วัดทุ่งพระเมรุปัจจุบัน

ในปี พ.ศ. 1587-1620 ยุคพระเจ้าอโนรธามังช่อ หรือพระเจ้าอนุรุธมหาราชแห่งอาณาจักรพุกาม ทรงขยายอำนาจเข้ามายังประเทศไทยอย่างกว้างขวาง ได้ยกทัพมาตีเมืองละโว้ ใน พ.ศ.1601 และพระเจ้ากษัตริย์พุกาม ยกทัพมาตีอำนาจเหนืออยุธยาใน พ.ศ. 1630 พระองค์ได้ถ่ายแบบเจดีย์ที่วัดทุ่งพระเมรุของเมืองนครไชยศรีไปสร้างอาสน์เจดีย์ที่พุกาม(มานิต วัลลิโภคม, 2536 : 105-120) ที่ร่องรอยการทำลายล้างไว้เป็นประจักษ์พยานบนโบราณวัตถุที่แตกหักอย่างยับเยินทั้ง ๆ ที่เป็นหินหนา ๆ และมีขนาดใหญ่ ทั้งนี้ไม่รวมถึงสิ่งก่อสร้างที่ทำด้วยไม้ซึ่งมอดไหม้ไปกับไฟอีกไม่รู้เท่าใด

ใน พ.ศ. 1653-1695 สมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 กษัตริย์อาณาจักรเขมรเรืองอำนาจต่อจากพุกาม ได้แผ่อำนาจครอบครอง ละโว้ พุกาม นครไชยศรี และไชยา ส่งผลให้พุทธศาสนานิกายมหายาน ปรากฏขึ้นในเมืองดังกล่าวทั่วไป เช่น พระพุทธรูป เทวรูป ปราสาท และเจดีย์ยอดปราสาท บารายหรือสระน้ำ ดังจะเห็นได้ที่เนินปราสาททางด้านทิศตะวันตกขององค์พระปฐมเจดีย์ ใกล้กับพระราชวังสนามจันทร์ พร้อมทั้งสระน้ำขนาดใหญ่ที่ชาวบ้านเรียกว่า “สระบัว” ศิวลึงค์ และฐานโยนินที่ขุดพบในบริเวณเมืองนครปฐม นอกจากนี้ยังมีเมืองโกสินารายณ์ ที่อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ปราสาทเมืองสิงห์ ที่อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี พระปราสาทที่คูบัว จังหวัดราชบุรี ปราสาทวัดมหาธาตุที่จังหวัดราชบุรีและเพชรบุรี

4. เมืองนครไชยศรีสมัยสุโขทัย

ถึงแม้เมืองนครไชยศรี มหานครอันยิ่งใหญ่ต้องเสื่อมลงในศตวรรษที่ 16 ก็ตาม แต่ชื่อเสียงและความสำคัญของเมืองนี้ ยังทำให้คนทุกยุคทุกสมัยไม่ลืมเลือน เพราะมีพระบรมสารีริกธาตุบรรจุอยู่ในเจดีย์สำคัญองค์หนึ่ง ซึ่งทุกคนนิยมมากกราบไหว้มิได้ขาด จนเป็นเหตุให้องค์พระเจดีย์ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ตลอดมา โดยไม่สูญสิ้นไปเหมือนเจดีย์องค์อื่น ๆ ดังเช่น ในศิลาจารึกของสุโขทัยหลักที่สองระบุว่า “สมเด็จพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณีศรีรัตนลึงกาทีปมหาสามี” ซึ่งเป็นพระเถระชั้นสูงของสุโขทัย มาพบพระประชมขนาดมหึมาอยู่กลาง “นครพระกฤษณ์” ปรัหักพังอยู่กลางป่า จึงมีศรัทธาแล้วทำการบูรณะขึ้นใหม่ จากเดิมสูง 95 วา เพิ่มเป็น 102 วา ในปี พ.ศ. 1881-1893

“นครพระกฤษณ์” ชื่อนี้หมายถึง เมืองนครไชยศรี ซึ่งไมเคิลไรท์ นักโบราณคดีที่มีชื่อเสียงเป็นผู้กล่าว และเป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางในแวดวงโบราณคดีไทย ในศิลาจารึกหลักที่สองยังกล่าวว่า การบูรณะนั้นมีความยากลำบากมาก เนื่องจากอยู่ไกลภูเขา หาดินหาปูนยาก จึงต้องเสียดงขวามีขอเอาทับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ในที่สุดก็บูรณะสำเร็จลงได้ บางตอนของศิลาจารึกหลักที่สอง กล่าวไว้ดังนี้

“---พระธาตุหลวงก่อใหม่เก่าด้วยสูงได้ร้อยสองวา
 ขอมเรียกพระธม นั้นแล สถิตครึ่งกลางนคร
 พระกฤษณ์ ---อันหาปูนยากนักหนา หาปูนมิได้
 พระศรีราชจุฬามณีเป็นเจ้า จึงอธิษฐานว่าดังนี้
 ---กูแลยังจักได้ศรีสแก่สรรเพชญ์เป็น
 พระพุทธจริงว่าไซร้ จึ่งให้พบปูน-----
 --- พระมหาธาตุหลวงนั้นกระทำปาฏิหาริย์อัศจรรย์
 นักหนาแล----- หาเอาพระพุทธรูปหินแตกมาบูชา
 ด้วยไถลชั่วคราวสามคืนเอามาประดิษฐานไว้ ในมหา
 พินาร ลางแห่งได้ค้อได้ตน ลางแห่งได้ผมได้แขน
 ได้ออก ลางแห่งได้หัวตกไถล----- ชักมาด้วยล้อ
 ด้วยเกวียน เข็นเข้าในมหาพินารเอามาต่อติดประชิด
 ด้วยปูน มีรูปโคมพรรณอันงามพิจิตรดังอินทรมินิต
 เอามาประชิดชิดชน เป็นคนพระพุทธรูปอันใหญ่
 อันถ้าว อันใหญ่งามนักหนา เอามาไว้เต็มใน
 มหาพินาร เรียงหลายกอง ช่องงามหนักหนาแก่กม-----

เจดีย์ดังกล่าว คือ “พระปฐมเจดีย์” ซึ่งพระมหาเถรโหล่หลายเข้าใจว่าอยู่กลางเมืองพุทธ
 อย่างเมืองพระกฤษณ์ที่ลังกา องค์พระปฐมเจดีย์ ซึ่งเป็นเจดีย์เก่าครั้งเมืองนครไชยศรีสมัยทวารวดี
 ไม่มีหลักฐานว่าได้มีการบูรณะมาแล้วกี่ครั้ง แต่ครั้งที่พระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณีฯ บูรณะ
 ครั้งนี้ สูง 102 วา สันนิษฐานว่ารูปทรงคงจะเป็นเจดีย์ฐานกลม และมีส่วนยอดเป็นปรางค์ ดังที่
 รัชกาลที่ 4 ได้โปรดให้ก่อเป็นรูปเจดีย์จำลองไว้ทางทิศใต้ของพระปฐมเจดีย์ปัจจุบัน ซึ่ง น. ณ
 ปากน้ำ (2537 :25) กล่าวว่า เป็นเจดีย์สมัยขอมโยชยา

ส่วนเมืองนครไชยศรีโบราณ ไม่มีหลักฐานใด ๆ กล่าวถึงอีก สันนิษฐานว่า สภาพของ
 เมืองคงเป็นเมืองร้าง ที่เหลือแต่ซากเจดีย์หลายแห่ง และเต็มไปด้วยป่ารก และคงมีสภาพเช่นนั้น
 มาจนถึงสมัยที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาพบ ส่วนเจดีย์ที่คงเหลือไว้ให้เห็นในเมือง
 นครไชยศรีขณะนั้น มีแค่ “พระประทีปเจดีย์” และ “จุลประทีปเจดีย์” เพียงสององค์เท่านั้น เนื่อง
 จากเจดีย์ทั้งสององค์มีขนาดใหญ่ ทำลายได้ยาก ซึ่งพระประทีปเจดีย์ก็มีผู้บูรณะต่อเนื่องมาจนถึง
 ปัจจุบันเช่นกัน

5. เมืองนครไชยศรีสมัยอยุธยา

สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (ครองราชย์ พ.ศ. 2091-2111) โปรดให้จัดตั้งเมืองขึ้นใหม่ 3 เมือง คือ เมืองสาครบุรี เมืองนนทบุรี และเมืองนครไชยศรี ดังพงศาวดารบันทึกไว้ว่า

“...สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตรัสว่า ไพร่พลเมือง ตริ จัควา ปากใต้เข้า
พระนครนี้น้อย หนีออกอยู่คงห้วยเขาต้อนไม่ได้เป็นอันมาก ให้บ้าน
ทำเงินตั้งเป็นเมืองสาครบุรี ให้เอาบ้านตลาดขวัญตั้งเป็นเมืองนนทบุรี
ให้แบ่งเอาแขวงเมืองราชบุรี แขวงเมืองสุพรรณบุรี เป็นเมืองนครไชยศรี...”

สาเหตุที่พระมหาจักรพรรดิมีพระราชประสงค์ให้สร้างหัวเมืองใหม่นั้น สืบเนื่องจากพระเจ้าตะเบงชเวตตี้กษัตริย์พม่า ยกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา และแม้ว่าพม่าจะยังปราบปรามไม่สำเร็จ แต่ฝ่ายไทยต้องสูญเสียพระศรีสุริโยทัยในสนามรบ ใน พ.ศ. 2091 ซึ่งสมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงคาดการณ์ว่า พม่าจะต้องยกทัพกลับมาอีกแน่นอน จึงเตรียมระดมไพร่พลไว้รับข้าศึกด้วยการตั้งเขตการปกครองในรูปของมณฑล อันประกอบด้วยนครไชยศรี สาครบุรี สุพรรณบุรี ราชบุรี นนทบุรี เป็นมณฑลนครไชยศรี โดยนำชื่อเมืองนครไชยศรีโบราณที่อยู่ตรงพระประโทนเจดีย์ไปใช้ ตั้งเป็นที่ว่าการของมณฑลที่ริมแม่น้ำท่าจีน ณ บ้านปากน้ำ ใกล้กับวัดคงคาราม หรือวัดกลางบางแก้วในปัจจุบัน วัดนี้อยู่ปากคลองบางแก้ว อำเภอนครไชยศรี และคลองนี้เป็นคลองโบราณ ที่มีความสำคัญกับองค์พระปฐมเจดีย์มาแต่ก่อน ครั้งสุนทรภู่แต่งนิราศพระปฐมในสมัยรัชกาลที่ 3 เพราะเป็นเส้นทางคมนาคมสำคัญ ระหว่างผู้คนทางทิศตะวันออก อย่างกรุงเทพฯ นนทบุรี สมุทรสาคร ฯลฯ ที่ต้องการเดินทางมานมัสการองค์พระปฐมเจดีย์ ก่อนที่จะมีคลองเจดีย์บูชา ทางรถไฟสายใต้ และถนนรถยนต์เพชรเกษม

ในสมัยอยุธยา ความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา ยังสืบเนื่องมาจากอดีตอย่างไม่เสื่อมคลาย ความนิยมสร้างวัดวาอาราม และเจดีย์บรรจุพระธาตุ และอัฐของบรรพบุรุษของชาวบ้าน ยังมีเป็นปกติ ก่อให้เกิดวัดริมแม่น้ำท่าจีน และริมคลองที่เป็นเส้นทางคมนาคมสำคัญทั่วไปในภาคกลางของประเทศไทย โดยเฉพาะคลองบางแก้วซึ่งเป็นเส้นทางสู่องค์พระปฐมเจดีย์นั้น ตามระยะทาง 15 กิโลเมตร มีวัดอยู่ริมคลองถึง 10 แห่ง

จนกระทั่งกรุงศรีอยุธยาเสียกรุงแก่พม่า ในปี 2310 สังคมไทยก็มิได้เสื่อมถอยในการนับถือพุทธศาสนา

6. เมืองนครไชยศรีสมัยรัตนโกสินทร์

ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองหลังจากกรุงศรีอยุธยาถูกพม่าทำลายแล้ว บรรพบุรุษไทยก็มีได้ข้อต่อเหตุการณ์ กลับสถาปนากรุงธนบุรี และกรุงเทพมหานครขึ้นใหม่ ภายใต้นั้น เมืองนครไชยศรี และองค์พระปฐมเจดีย์จึงตกอยู่ในภาวะเงื้อมมือ ทรุกโทรมไปช่วงหนึ่ง

ประมาณ พ.ศ. 2390 เมืองโบราณนครไชยศรี ยังเป็นเมืองที่ถูกทิ้งร้าง ไม่มีผู้คนและชุมชนมากนัก พื้นที่เต็มไปด้วยป่าไม้ คุคลอง และซากปรักหักพังของสิ่งก่อสร้างที่เป็นอิฐ แทรกอยู่เป็นหย่อม ๆ เป็นซากเจดีย์เล็กบ้างใหญ่บ้างซึ่งไม่มีผู้ใดสนใจ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงร่วมเสด็จออกสำรวจสภาพพื้นที่หัวเมือง และโบราณสถานในเมืองนครไชยศรี กับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ทรงพบเจดีย์ขนาดใหญ่อยู่กลางป่า ทรุกโทรม ชาวบ้านเรียกว่า พระประชม พิศุระหัดแล้วเห็นว่าเจดีย์องค์นี้คงจะมีการบูรณะเพิ่มเติมมาหลายครั้งแล้ว และน่าจะมีพระบรมสารีริกธาตุบรรจุอยู่ในองค์พระเจดีย์ พระองค์ดำริว่าเจดีย์องค์นี้เป็นของสำคัญ ไม่ควรทิ้งให้รกร้างอยู่ จึงได้ถวายพระพรแต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ทรงทราบ แต่พระองค์ไม่ทรงเห็นด้วย โดยตรัสว่า เป็นของอยู่ในป่ารก จะทำขึ้นก็เห็นไม่เป็นประโยชน์อันใดนัก

ครั้นต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงครองราชย์แล้ว จึงโปรดให้ทำการบูรณะ ในปี พ.ศ. 2396 โดยการสร้างเจดีย์ใหม่ครอบเจดีย์องค์เดิมไว้ เป็นเจดีย์ทรงลังกากลมสูง 120.45 เมตร ให้ชื่อว่า “พระปฐมเจดีย์” ดังปรากฏให้เห็นอยู่ในปัจจุบัน

การเสด็จมายังองค์พระปฐมเจดีย์ของพระมหากษัตริย์กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นยากลำบาก ระยะทางอ้อมไกล เดินทางวันเดียวไม่ถึงต้องมีการพักค้างแรม ซึ่งอาจสรุปเส้นทางการเดินทางได้ดังนี้

ประมาณ พ.ศ. 2385 ในสมัยรัชกาลที่ 3 ขบวนเรือจากวังหลวง เข้าคลองบางกอกน้อย ถึงวัดไชยพฤกษมาลา แล้วเลยไปยังบางกรวย เลี้ยวเข้าคลองโโยง ไปออกแม่น้ำนครไชยศรีที่วัดลานตากฟ้า ล่องลงมาตามแม่น้ำ ถึงวัดกลางบางแก้ว เลี้ยวเข้าคลองบางแก้ว ล่องไปตามคลองเรือยไปจนถึงวัดธรรมศาลา ขึ้นจากคลองธรรมศาลาและเดินทางบกซึ่งเป็นป่ารกต่อไป จนถึงพระปฐมเจดีย์ รวมระยะทางประมาณ 84 กิโลเมตร ซึ่งเส้นทางสายนี้ สุนทรภู่กวีเอกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้รจนาไว้ในนิราศพระประชม

ประมาณ พ.ศ. 2400 ในสมัยรัชกาลที่ 4 ขบวนเรือพระที่นั่งออกจากวังหลวงเปลวคำ ไปประทับแรมที่วัดไชยพฤกษมาลา รุ่งขึ้นเสด็จขบวนช้างทางสถลมารค ไปประทับแรมที่บ้านศาลเจ้าโรงหวด ตำบลจิวราช 1 คืน รุ่งขึ้นจึงเสด็จทางชลมารคไปตามแม่น้ำนครไชยศรี เข้าคลองบางแก้วจนถึงพระปฐมเจดีย์ รวมระยะทางประมาณ 70 กิโลเมตร

ต่อมา พระองค์จึงทรงหาทางที่จะเสด็จให้สะดวกขึ้น จึงโปรดเกล้าให้มีการขุดคลองมหาสวัสดิ์ขึ้น จากวัดไชยพุกขมาลา ออกแม่น้ำนครไชยศรีที่ศาลเจ้าสุบิน ใกล้กับวัดจิวราย อำเภอนครไชยศรี เมื่อวันที่ 13 กันยายน พ.ศ. 2400 คลองนี้ยาวประมาณ 30 กิโลเมตร ต่อจากนั้น จึงขุดคลองเจดีย์บูชาอีกคลองหนึ่ง ให้เป็นคลองที่เชื่อมการเดินทางจากคลองมหาสวัสดิ์ไปยังองค์พระปฐมเจดีย์ให้เป็นเส้นตรง โดยมีแม่น้ำนครไชยศรีคั่นกลางระหว่างสองคลองนี้ คลองเจดีย์บูชาเริ่มตั้งแต่บ้านท่านา อำเภอนครชัยศรี ตรงไปยังองค์พระปฐมเจดีย์ เชื่อมกับคูเมืองโบราณนครไชยศรี และคลองจากวัดวังตะกู อำเภอเมืองนครปฐม ซึ่งผ่านองค์พระปฐมเจดีย์ด้านทิศเหนือ ความยาวของคลองเจดีย์บูชา ประมาณ 12 กิโลเมตร ถ้ารวมระยะทางตั้งแต่วังหลวง ถึงวัดไชยพุกขมาลา → คลองมหาสวัสดิ์ → แม่น้ำนครไชยศรี → คลองเจดีย์บูชา → องค์พระปฐมเจดีย์ มีความยาวประมาณ 55 กิโลเมตร

ประมาณ พ.ศ. 2446 สมัยรัชกาลที่ 5 พระองค์โปรดเกล้าให้สร้างทางรถไฟสายใต้ผ่านจังหวัดนครปฐม จึงทำให้การเดินทางมายังองค์พระปฐมเจดีย์สะดวก รวดเร็วขึ้น ซึ่งมีระยะทางประมาณ 50 กิโลเมตร และใช้เวลาเพียง 2 ชั่วโมงเท่านั้น

การเดินทางไปนมัสการองค์พระปฐมเจดีย์โดยเรือทางแม่น้ำท่าจีน สมัยอยุธยา และสมัยรัตนโกสินทร์นั้น มักใช้เส้นทางคลองบางแก้ว และก่อนที่จะถึงองค์พระปฐมเจดีย์จะต้องผ่านเมืองนครไชยศรีโบราณ เพราะคลองนี้ไหลผ่านเข้าไปในเมืองโบราณถึง 3 กิโลเมตร ในขณะที่พายเรือผ่านนั้น จะต้องพบซากเจดีย์โบราณ และปรากรเรือของเมืองโบราณนี้ ดังนั้นคลองบางแก้ว หรือลำน้ำบางแก้ว จึงเป็นเส้นทางประวัติศาสตร์ และแหล่งอารยธรรมสมัยอยุธยาที่สำคัญในภูมิภาคนี้ เพราะตลอดเส้นทางนั้น มีวัดสมัยอโยธยาหลายแห่ง ตั้งแต่ปากคลองเข้าไป เช่น วัดคงคาราม วัดตุ๊กตา วัดท่าค้ำหนัก วัดไทร วัดสิงห์ วัดท่ากระจับ วัดน้อย วัดห้วยตะโก วัดธรรมศาลา วัดต้นสำโรง วัดห้วยจรเข้ จนถึงวัดพระปฐมเจดีย์ นอกจากนี้ยังมีคลองบางพระที่ไหลมาจากทางตอนเหนือของจังหวัดนครปฐมสู่แม่น้ำท่าจีน ริมคลองดังกล่าวก็มีวัดเก่าแก่รุ่นอโยธยาอีกหลายแห่ง เช่น วัดศรีมหาโพธิ์ วัดละมุด วัดโบสถ์ วัดบางพระ (นฤท ชมภูนิช, 2537 :136-140)

จึงอาจสรุปได้ว่า หลังจากอารยธรรมทวารวดีรุ่งเรืองเมืองนครไชยศรีไปแล้ว ก็มีอารยธรรมพุทธมหายานของเขมรแพร่กระจายอยู่ระยะหนึ่ง ต่อจากนั้นจึงเข้าสู่อารยธรรมของอโยธยา (อู่ทอง) และอยุธยา ตามลำดับ โดยแหล่งอารยธรรมดั้งเดิมที่เมืองนครไชยศรีสิ้นสุดลง เปลี่ยนมาปรากฏที่ลุ่มน้ำและแม่น้ำแทน เมืองนครไชยศรีโบราณจึงถูกปล่อยให้รกร้างไป

ในการขุดคลองเจดีย์บูชาจากแม่น้ำนครไชยศรี ไปยังองค์พระปฐมเจดีย์นั้น เมื่อถึงคูเมืองนครไชยศรี ก็ขุดให้เชื่อมกับคูเมืองด้านทิศเหนือ แล้วไปสู่พระปฐมเจดีย์ โดยเชื่อมกับคลอง

ที่มาจากทพหลวง ว่างตะกู ที่มีอยู่เดิม โดยไม่ได้เปลี่ยนแปลงสภาพเมืองนครไชยศรีโบราณ แต่อย่างใด

ครั้นเมื่อสร้างทางรถไฟสายใต้ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ทางรถไฟก็ขนานไปกับคลองเจดีย์บูชา จนถึงองค์พระปฐมเจดีย์ด้านทิศเหนือ ก็ไม่ทำลายโบราณสถานในเมืองนครไชยศรีเลย เนื่องจากเห็นความสำคัญ และคุณค่าของเมืองโบราณ

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการเปลี่ยนแปลงทางการปกครองให้ทันสมัย เพื่อหลีกเลี่ยงจากการคุกคามของจักรวรรดินิยมของชาวตะวันตก จึงมีการปฏิรูปการปกครองให้มีประสิทธิภาพตามแนวตะวันตก ทั้งในส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่น จึงให้ยกเลิกการแบ่งหัวเมือง เอก โท ตรี จัตวา เปลี่ยนเป็นเมืองที่มีฐานะเท่าเทียมกัน รวมกลุ่มเมืองต่าง ๆ ออกเป็น 18 มณฑล ในมณฑลนครไชยศรี ประกอบด้วย เมืองสุพรรณบุรี และเมืองสมุทรสาคร ตั้งขึ้นใน พ.ศ. 2438 ที่ทำการมณฑลตั้งอยู่ที่ริมแม่น้ำท่าจีน ใกล้กับปากคลองบางแก้ว ตำบลปากน้ำ ช้างวัดใหม่สุประดิษฐาราม และวัดกลางบางแก้ว ปัจจุบันเป็นโรงพยาบาลนครชัยศรี บริหารงานเทศบาล มีพระยามหาเทพ (บุตร บุญรัตนพันธุ์) เป็นข้าหลวงใหญ่คนแรก มีเขตการปกครอง 5 อำเภอ ดังนี้

1. อำเภอเมือง ตั้งอยู่ที่บ้านท่านา ต่อมาย้ายมาอยู่ที่ตำบลพระปฐมเจดีย์ แล้วเปลี่ยนชื่ออำเภอเมืองเดิม เป็นอำเภอนครไชยศรี
2. อำเภอพระปฐมเจดีย์ ที่ทำการอยู่ที่อำเภอเมืองนครปฐมปัจจุบัน
3. อำเภอตลาดใหม่ ตั้งอยู่ที่บ้านตลาดใหม่ ต่อมาย้ายไปตั้งที่ตำบลสามพราน จึงเปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอสามพราน
4. อำเภอบางปลา ตั้งอยู่ที่ปากคลองบางปลา ตำบลบางเลน ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอบางเลน เมื่อย้ายมาตั้งที่ปากคลองบางเลนริมแม่น้ำท่าจีน ปัจจุบันย้ายไปอยู่ริมถนนสายบางเลน – กำแพงแสน ห่างจากแม่น้ำขึ้นไป 1 กิโลเมตร
5. อำเภอกำแพงแสน เดิมชื่ออำเภอสามแก้ว และอำเภอบ้านยาง ปัจจุบันตั้งอยู่ริมถนนมาลัยแมน

พ.ศ. 2441 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ย้ายที่ทำการมณฑลนครไชยศรี จากริมแม่น้ำท่าจีนมายังอำเภอพระปฐมเจดีย์ โดยซ่อมแซมวังปฐมนครของรัชกาลที่ 4 ที่ชำรุดทรุดโทรม ส่วนหนึ่งเป็นที่ทำการมณฑลใหม่ เพราะมณฑลเดิมเป็นที่ลุ่มต่ำ และมีพื้นที่คับแคบขยายไม่ออก เนื่องจากคิควัทธิสงฆ์ และบ้านเรือนราษฎร มณฑลนครไชยศรีระยะแรกต้องอาศัยอยู่ในวิหารขององค์พระปฐมเจดีย์ ปัจจุบันเป็นพิพิธภัณฑสถานวัดพระปฐมเจดีย์ ตรงข้ามกับพระอุโบสถวัดพระปฐมเจดีย์อยู่ระยะหนึ่ง เมื่อมีการสร้างเมืองขึ้นใหม่ ให้เป็นที่ทำการสำหรับ

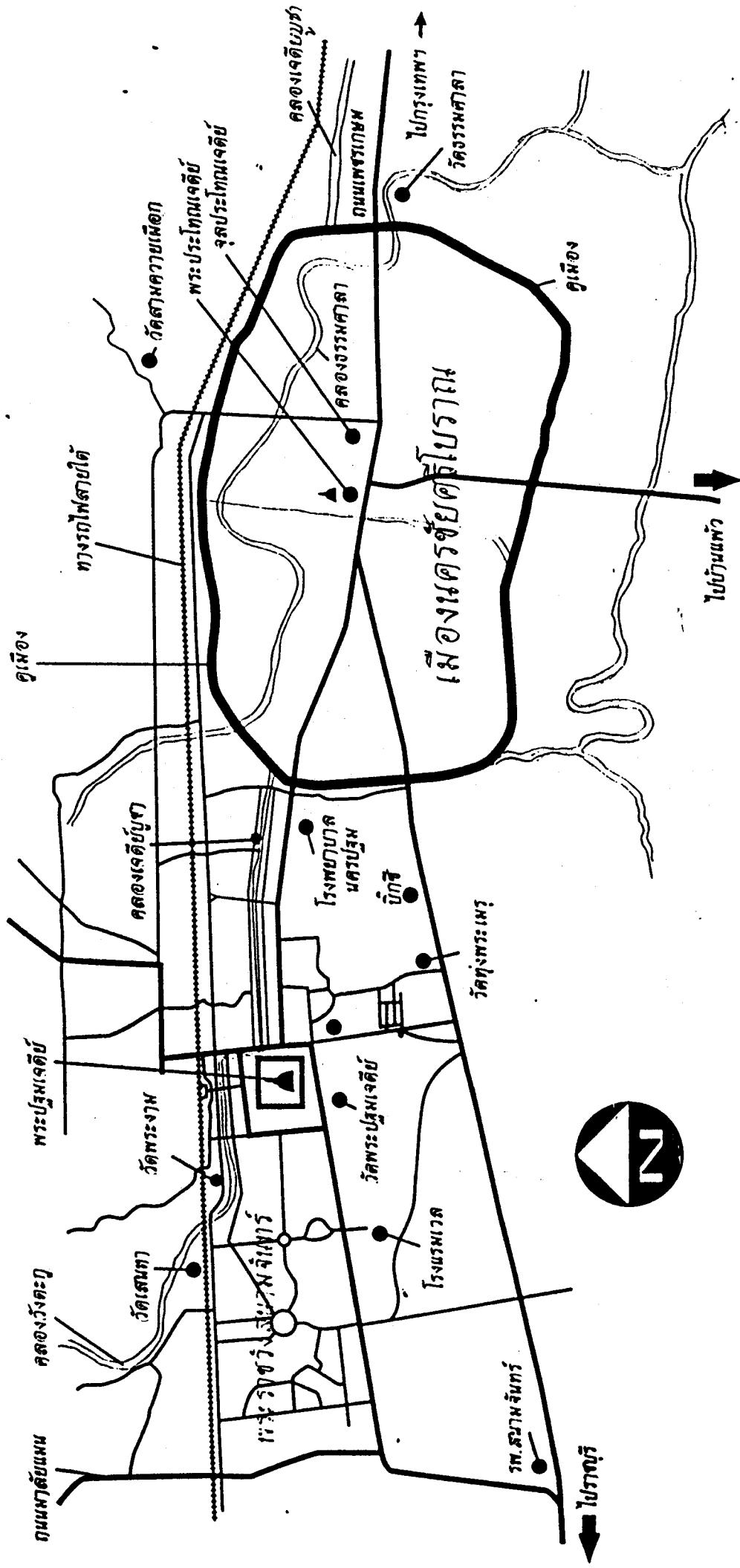
ข้าราชการ มีทั้งบ้านพัก ตลาด ที่ทำการเมืองและมณฑลจึงตั้งอยู่สองฟากถนนเทศาในปัจจุบัน (ตั้งแต่ร้านอาหารโพธิ์ทองไปจนถึงศาลจังหวัดนครปฐม)

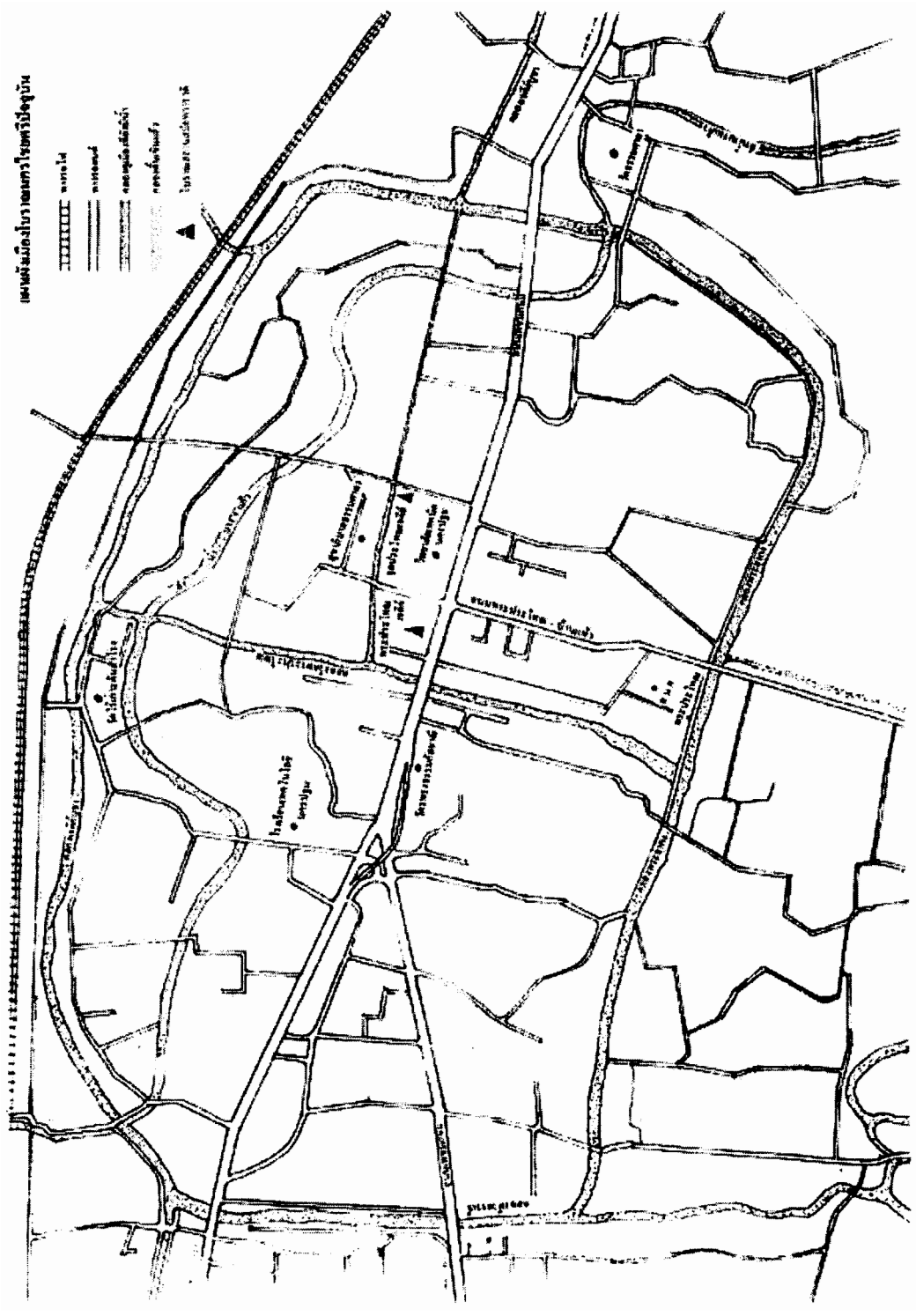
พ.ศ. 2456 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้เรียกมณฑลนครไชยศรี ซึ่งย้ายมาตั้งที่ตำบลพระปฐมเจดีย์ เป็นชื่อใหม่ว่า “เมืองนครปฐม” ส่วนอำเภอพระปฐมเจดีย์ เรียกชื่อใหม่ว่า “อำเภอเมืองนครปฐม”

7. เมืองนครไชยศรีสมัยประชาธิปไตย

ใน พ.ศ. 2475 มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง จากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช มาเป็นระบอบประชาธิปไตย มีการพัฒนาประเทศหลาย ๆ ด้าน ไปตามความเจริญของชาติตะวันตก ซึ่งเป็นปัจจัยเร่งเร้าให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเพื่อความอยู่รอดทางสังคมนานาชาติ จากอิทธิพลของชาติตะวันตก ทำให้เมืองโบราณสำคัญ ๆ ของชาติถูกมองว่าเป็นของล้าสมัย และหาประโยชน์มิได้ ปลดปล่อยให้มีการทำลาย รุกล้ำ มีการสร้างถนนหนทางเข้าไปในเขตโบราณสถาน และออกโฉนดที่ดินให้ครอบครองตามกฎหมาย

แผนผังเมืองนครปฐม กับ เมืองโบราณศรีป้อจจุบัน

ภาพที่ 1 แผนที่เมืองโบราณนครไชยศรี

บทที่ 3

สภาพปัจจุบันและแนวทางการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีแห่งเมืองโบราณนครไชยศรี

จากการศึกษาเกี่ยวกับแนวทางการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีแห่งเมืองโบราณนครไชยศรี โดยลงพื้นที่ศึกษาจากสภาพจริง และสำรวจความคิดเห็นของประชาชนในเขตพื้นที่เมืองโบราณนครไชยศรี จำนวน 300 คน รวมทั้งการจัดเสวนาผู้นำท้องถิ่น ผู้วิจัยได้ข้อสรุปเกี่ยวกับสภาพทั่วไปของเมืองโบราณนครไชยศรีในปัจจุบัน และปัญหาต่าง ๆ ที่เป็นปัจจัยให้เกิดการรुक้าทำลายเมืองโบราณนครไชยศรี รวมทั้งแนวทางการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีแห่งเมืองโบราณนครไชยศรีในจังหวัดนครปฐม ดังนี้

1. สภาพทั่วไปของเมืองโบราณนครไชยศรีในยุคปัจจุบัน

1.1 การแบ่งพื้นที่เขตการปกครอง

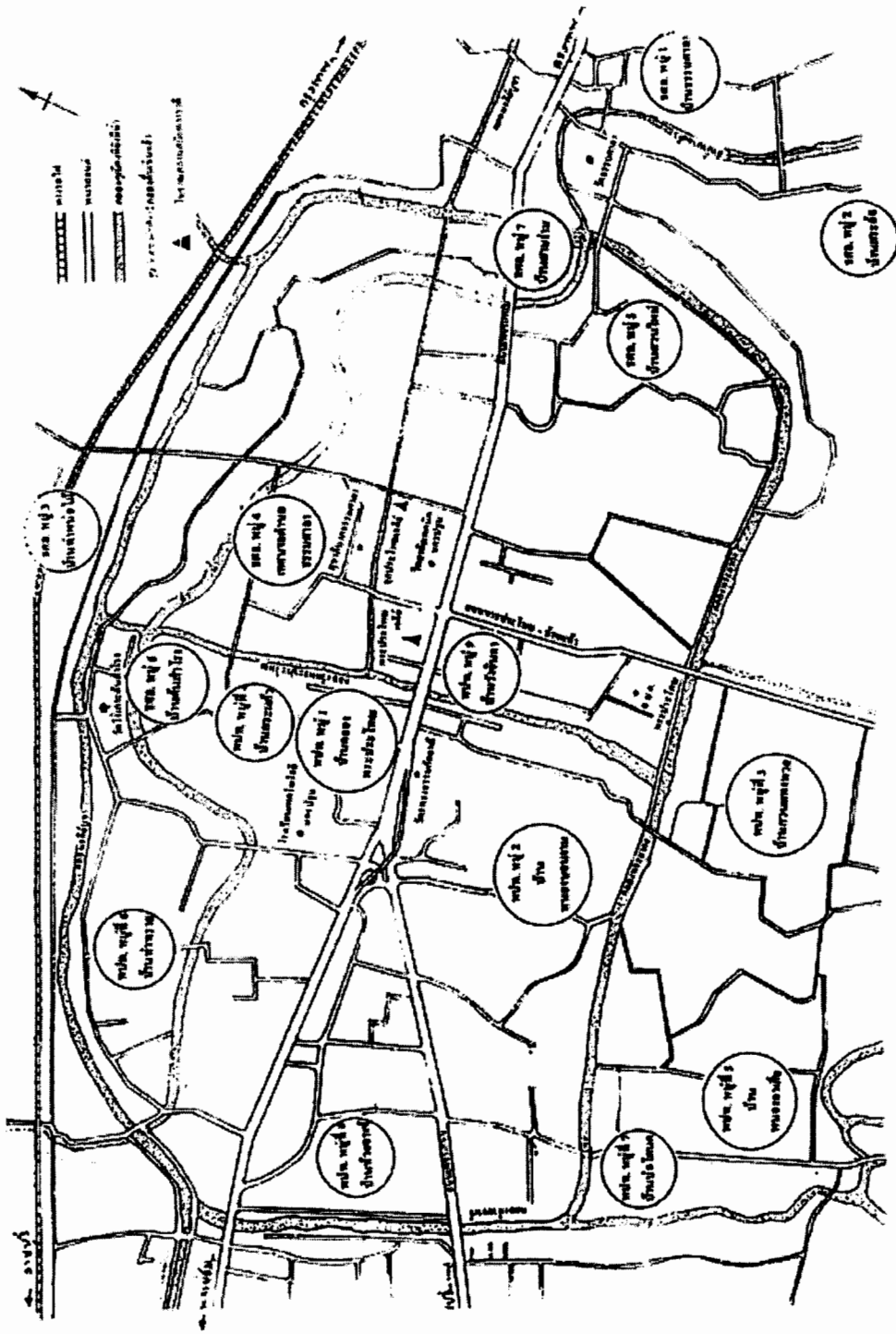
เขตพื้นที่ของเมืองโบราณนครไชยศรีในปัจจุบัน อยู่ในเขตการปกครองขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่น 4 แห่ง ได้แก่

1.1.1 เทศบาลนครนครปฐม เขตการปกครองของเทศบาลนครนครปฐมที่ครอบคลุมพื้นที่เมืองโบราณ ได้แก่ หมู่ที่ 1 บ้านคลองพระประโทน ตำบลพระประโทน หมู่ที่ 4 บ้านสระแก้ว ตำบลพระประโทน หมู่ที่ 6 บ้านท่าทราย ตำบลพระประโทน และหมู่ที่ 6 บ้านต้นสำโรง ตำบลธรรมศาลา

1.1.2 องค์การบริหารส่วนตำบลพระประโทน มีเขตการปกครองที่ครอบคลุมพื้นที่เมืองโบราณ ได้แก่ หมู่ที่ 2 บ้านหนองบอนงาม ตำบลพระประโทน หมู่ที่ 8 บ้านห้วยจรเข้ ตำบลพระประโทน และหมู่ที่ 9 บ้านวังจินดา ตำบลพระประโทน

1.1.3 องค์การบริหารส่วนตำบลธรรมศาลา มีเขตการปกครองที่ครอบคลุมพื้นที่เมืองโบราณ ได้แก่ หมู่ที่ 5 บ้านสวนใหม่ ตำบลธรรมศาลา และหมู่ที่ 7 บ้านสามง่าม ตำบลธรรมศาลา

1.1.4 เทศบาลตำบลธรรมศาลา มีเขตการปกครองที่ครอบคลุมพื้นที่ หมู่ที่ 4 ตำบลธรรมศาลา

ภาพที่ 2 การแบ่งพื้นที่การปกครองบริเวณเมืองโบราณนครไชยศรี

1.2 การใช้ประโยชน์จากที่ดินในเขตพื้นที่เมืองโบราณนครไชยศรี

การใช้ประโยชน์จากที่ดินในเขตพื้นที่เมืองโบราณนครไชยศรี มีหลากหลายรูปแบบ ดังนี้

1.2.1 การใช้ที่ดินเพื่อเกษตรกรรมปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ ส่วนใหญ่อยู่ในเขตตำบลธรรมศาลา ซึ่งใช้พื้นที่สำหรับการปลูกพืชผัก พืชสวน และทำนาข้าวประมาณ 70 % ของพื้นที่ เป็นพื้นที่เลี้ยงสัตว์ประเภทฟาร์มหมูและไก่ ประมาณ 18.48 % ของพื้นที่ ส่วนในเขตตำบลพระประโทน ส่วนใหญ่เป็นฟาร์มเลี้ยงสัตว์ และสวนผลไม้

ภาพที่ 3 การใช้ที่ดินเพื่อการเกษตร

1.2.2 การใช้ที่ดินเป็นสถานประกอบการ ในเขตตำบลธรรมศาลาประกอบด้วยสถานี่บริการน้ำมัน 2 แห่ง สถานี่บริการก๊าซธรรมชาติ 1 แห่ง โรงงานอุตสาหกรรม 2 แห่ง รวมทั้งศูนย์บริการรถยนต์และธุรกิจอื่น ๆ ส่วนในเขตตำบลพระประโทนประกอบด้วยสถานี่บริการน้ำมัน 2 แห่ง โรงงานอุตสาหกรรม 3 แห่ง และสถานี่ประกอบธุรกิจอย่างอื่นอีกหลายแห่ง

1.2.3 การใช้ที่ดินเพื่อสร้างอาคารพาณิชย์ ส่วนใหญ่อยู่บริเวณสองฟากฝั่งถนนเพชรเกษมในเขตพื้นที่ตำบลพระประโทนและตำบลธรรมศาลาซึ่งมีการปลูกสร้างอาคารพาณิชย์อย่างหนาแน่น ทำให้เมืองโบราณนครไชยศรีมีสภาพเป็นเมืองสมัยใหม่ดังที่ปรากฏในปัจจุบัน

ภาพที่ 4 การใช้ที่ดินเป็นสถานประกอบการและอาคารพาณิชย์

1.2.4 การใช้ที่ดินเป็นสถานที่ราชการและสถานศึกษา เช่น วิทยาลัยเทคนิค นครปฐม โรงเรียนวัดพระประโทน และสำนักงานประถมศึกษาจังหวัดนครปฐม เป็นต้น

1.2.5 การใช้ที่ดินเพื่อปลูกสร้างที่อยู่อาศัย ปรากฏในหลายลักษณะ เช่น อาคารชุด หมู่บ้านจัดสรร และบ้านเรือนประชาชนทั่วไป ซึ่งกระจายอยู่เต็มพื้นที่เมืองโบราณ

ภาพที่ 5 การใช้ที่ดินเพื่อปลูกสร้างที่อยู่อาศัย

1.2.6 การใช้ที่ดินเพื่อศาสนสถาน ในเขตพื้นที่ตำบลพระประโทนและตำบลธรรมศาลา มีวัดทางพุทธศาสนา จำนวน 3 วัด ได้แก่ วัดพระประโทนเจดีย์ราชวรวิหาร วัดทรงธรรมกัลยาณี วัดไร่เกาตั้งสำโรง และมีศาลเจ้าของจีนอยู่หลายแห่ง

1.2.7 การใช้ที่ดินเพื่อก่อสร้างเส้นทางคมนาคม ได้แก่ การสร้างถนนรถยนต์ คมนาคมระหว่างหมู่บ้านและตำบล รวมทั้งการสร้างถนนเพชรเกษมขนาด 8 ช่องทางจราจรไปสู่ภาคใต้โดยตัดผ่านใจกลางเมืองโบราณ

การใช้ที่ดินในพื้นที่เมืองโบราณนครไชยศรีที่กล่าวมาทั้ง 7 ประการ ล้วนส่งผลให้เกิดการทำลายแหล่งประวัติศาสตร์ภายในเมืองโบราณฯ และเปลี่ยนแปลงสภาพเมืองโบราณนครไชยศรีให้กลายเป็นเมืองสมัยใหม่ ดังนั้นการที่จะปรับปรุงและฟื้นฟูแหล่งประวัติศาสตร์สมัยทวารวดีจึงค่อนข้างทำได้ยาก เนื่องจากที่ดินในเขตพื้นที่เมืองโบราณได้ถูกเอกชนถือกรรมสิทธิ์และมีโฉนดที่ดินถูกต้องตามกฎหมาย การพัฒนาแหล่งประวัติศาสตร์สมัยทวารวดีในเมืองโบราณนครไชยศรี จึงต้องหาแนวทางพัฒนาสิ่งที่ยังคงเหลืออยู่ไม่ให้ถูกรุกทำลายไปมากกว่านี้

1.3 ความรู้และความตระหนักในคุณค่าของเมืองโบราณนครไชยศรีของคนยุคปัจจุบัน

จากการสอบถามกลุ่มตัวอย่างประชาชนที่อาศัยอยู่ในบริเวณเมืองโบราณนครไชยศรี จำนวน 300 คน โดยใช้แบบสอบถาม และใช้วิธีสุ่มตัวอย่างแบบแบ่งกลุ่มหลายขั้นตอน (Multi-Stage Sampling) จากประชากรในตำบลพระประโทนและตำบลธรรมศาลา ผู้วิจัยได้ข้อมูลเกี่ยวกับความรู้และความตระหนักในคุณค่าของเมืองโบราณสมัยทวารวดี (เมืองโบราณนครไชยศรี) รวมทั้งความคิดเห็นต่อการสืบสานวัฒนธรรมทวารวดีของคนยุคปัจจุบัน ดังนี้

ตารางที่ 1 ความรู้เรื่องเมืองโบราณสมัยทวารวดี

ลำดับที่	รายการ	ระดับความรู้				
		มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	น้อยที่สุด
1	ท่านทราบว่าพื้นที่บริเวณตำบลพระประโทน และตำบลธรรมศาลาเคยเป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดี	17.65	17.65	35.29	26.47	5.88
2	ท่านทราบว่าเมืองโบราณสมัยทวารวดี มีขนาดใหญ่ถึง 7 ตารางกิโลเมตร	2.94	5.88	17.65	50	26.47
3	ท่านทราบว่าการทำลายเจดีย์ในเขตเมืองโบราณและนำอิฐไปใช้ในการก่อสร้างต่างๆ	2.94	8.82	26.47	29.41	35.29
4	ท่านทราบว่าทวารวดีเป็นวัฒนธรรมที่รุ่งเรืองเกี่ยวกับพุทธศาสนาเป็นสำคัญ	14.71	23.53	23.53	29.41	11.76

ลำดับที่	รายการ	มากที่สุด	ระดับความรู้			
			มาก	ปานกลาง	น้อย	น้อยที่สุด
5	ท่านมีความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของเจดีย์จุลประโทน	0	5.88	17.65	32.35	44.42
6	ท่านมีความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของเจดีย์พระประโทน	0	8.82	20.59	44.42	20.59
7	ท่านมีความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของ “สังฆรัตนธาตุเจดีย์” วัดธรรมศาลา (ซากเจดีย์ที่มีถ้ำ)	0	0	17.65	23.53	61.76
8	ท่านมีความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของเจดีย์หลังวัดพระงาม	0	2.94	14.71	41.18	41.18
9	ท่านมีความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของเจดีย์วัดพระเมรุ	2.94	2.94	35.29	38.24	23.53
10	ท่านมีความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ขององค์พระปฐมเจดีย์	5.88	11.76	52.94	23.53	5.88
11	ท่านทราบว่าวัดพระประโทนเจดีย์ตั้งอยู่กลางเมืองโบราณ	5.88	17.65	23.53	35.29	23.53
12	ท่านทราบว่าถนนเพชรเกษมตัดผ่านเข้ามากลางเมืองโบราณเมื่อ พ.ศ. 2478	8.82	8.82	11.76	26.47	44.12
13	ท่านทราบว่าคูเมืองโบราณสมัยก่อนกว้างถึง 60 เมตร ปัจจุบันเหลือไม่ถึง 20 เมตร	11.76	11.76	11.76	17.65	44.12
14	ท่านทราบว่าพื้นดินในเมืองโบราณนี้ ตรงไหนที่มีความสูงกว่าบริเวณรอบๆ แสดงว่าที่นั่นคือฐานเจดีย์ที่ถูกทำลายไปแล้ว	2.94	14.71	26.47	32.35	23.53
15	ท่านทราบว่าเจดีย์ในเมืองโบราณสมัยก่อนมีมากเป็นจำนวนร้อยองค์	8.82	14.71	26.47	29.41	17.65
16	ท่านทราบว่าคนแต่ก่อนสร้างเจดีย์เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและกระดูกของคนสำคัญถือว่าได้กุศลมาก	14.71	26.47	17.65	17.65	23.53
17	ท่านเชื่อว่าพระราชวังที่ประทับของกษัตริย์เมืองโบราณนี้น่าจะอยู่บริเวณ กลางเมืองโบราณ	17.65	23.53	17.65	14.71	26.47
18	ท่านทราบว่าคลองต้นสำโรง คลองห้วยจรเข้ คลองพญากง คลองเจดีย์บูชา และคลองธรรมศาลา คือคูเมืองโบราณสมัยทวารวดี มีอายุเกือบสองพันปี	17.65	26.47	11.76	23.53	20.59
19	ท่านมีความรู้เกี่ยวกับแหล่งวัฒนธรรมทวารวดีในจังหวัดนครปฐม	2.94	5.88	29.41	29.41	26.47
20	ท่านทราบว่าบริเวณที่ท่านอาศัยเคยเป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดี	5.88	26.47	23.53	23.53	14.71

จากข้อมูลข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ประชาชนที่อาศัยอยู่ในเขตเมืองโบราณนครไชยศรีส่วนใหญ่ยังขาดความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมทวารวดี โดยเฉพาะประวัติความเป็นมาของวัดพระเมรุ พระประโทนเจดีย์ จุลประโทนเจดีย์ เจดีย์หลังวัดพระงาม และสังฆรัตนธาตุเจดีย์ที่วัดธรรมศาลา ซึ่งการขาดความรู้ของประชาชนอาจส่งผลกระทบต่อความรู้สึกรักและหวงแหนเมืองโบราณ รวมทั้งรูกถ้ำ

ทำลายแหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีโดยขาดความยั้งคิดหรือรู้เท่าไม่ถึงการณ์ เนื่องจากขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความสำคัญและวิธีการอนุรักษ์แหล่งประวัติศาสตร์

ตารางที่ 2 ความตระหนักในคุณค่าของเมืองโบราณนครไชยศรี

ลำดับที่	รายการ	ระดับความคิดเห็น				
		มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	น้อยที่สุด
1	ท่านต้องการศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับเมืองโบราณสมัยทวารวดี	11.76	23.53	23.53	20.59	17.65
2	ท่านเห็นด้วยกับการอนุรักษ์ศิลปวัตถุในบริเวณเมืองโบราณ	44.12	14.71	20.59	17.65	2.94
3	ท่านจะไม่ทำลายหลักฐานทางโบราณคดีในเมืองโบราณ	58.82	20.59	2.94	5.88	5.88
4	หากท่านพบหลักฐานของเมืองโบราณท่านจะแจ้งให้เจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องทราบ	61.76	20.59	5.88	5.88	5.88
5	ท่านเห็นว่าเมืองโบราณช่วยสร้างคุณค่าทางประวัติศาสตร์แก่จังหวัดนครปฐม	70.59	5.88	8.82	11.76	2.94
6	ท่านคิดว่าท่านสามารถมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์เมืองโบราณ	26.47	38.24	8.82	17.65	5.88
7	ท่านเห็นความจำเป็นในการดูแลเมืองโบราณนครไชยศรีให้อยู่ในสภาพที่ดี	32.35	32.35	14.71	8.82	8.82
8	ท่านประสงค์จะเรียนรู้วิธีการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณ	11.76	29.41	23.53	14.71	20.59
9	ท่านคิดว่าเมืองโบราณจะช่วยส่งเสริมการท่องเที่ยวของจังหวัดนครปฐม	52.94	20.59	11.76	11.76	2.94
10	ท่านเห็นด้วยกับการพัฒนาสิ่งแวดล้อมในเขตเมืองโบราณให้ดีขึ้น	52.94	11.76	23.53	5.88	5.88
11	ท่านรู้สึกภาคภูมิใจที่จังหวัดนครปฐมมีเมืองโบราณอันยิ่งใหญ่ในอดีต	73.53	8.82	5.88	8.82	5.88
12	ท่านเห็นว่าควรให้เยาวชนรุ่นใหม่ในจังหวัดนครปฐมเรียนรู้เรื่องเมืองโบราณนครไชยศรี	52.94	20.59	14.71	2.94	8.82
13	ท่านยินดีให้ความร่วมมือในกิจกรรมอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณ	38.24	23.53	20.59	8.82	8.82
14	ท่านเห็นด้วยว่าเมื่อถนนเพชรเกษมตัดผ่านกลางเมืองโบราณทำให้เมืองโบราณกลายเป็นเมืองสมัยใหม่	20.59	23.53	23.53	20.59	5.88
15	ท่านรู้สึกพอใจกับสภาพเมืองโบราณขณะนี้	0	14.71	29.41	26.47	23.53

จากข้อมูลข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ประชาชนที่อาศัยอยู่ในบริเวณเมืองโบราณนครไชยศรีส่วนใหญ่ตระหนักถึงความสำคัญของเมืองโบราณ โดยเห็นว่าเมืองโบราณช่วยสร้างคุณค่าทางประวัติศาสตร์

และช่วยส่งเสริมการท่องเที่ยวของจังหวัดนครปฐม รวมทั้งเห็นความจำเป็นในการดูแลเมืองโบราณ นครไชยศรีให้อยู่ในสภาพที่ดี และพร้อมที่จะร่วมมือในการอนุรักษ์ศิลปวัตถุและหลักฐานทางโบราณคดี รวมทั้งเห็นด้วยกับการพัฒนาสิ่งแวดล้อมในบริเวณเมืองโบราณให้ดียิ่งขึ้นและให้เยาวชนรุ่นใหม่ใน จังหวัดนครปฐมเรียนรู้เรื่องเมืองโบราณนครไชยศรี

ตารางที่ 3 ความคิดเห็นต่อการสืบสานอารยธรรมทวารวดี

ลำดับที่	รายการ	ระดับความคิดเห็น				
		มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	น้อยที่สุด
1	ท่านเห็นว่าไม่ควรฟื้นฟูเมืองโบราณขึ้นมา เพราะไม่เห็นประโยชน์อะไร	0	8.82	20.59	23.53	44.12
2	ท่านเห็นว่าควรฟื้นฟูเมืองโบราณขึ้นมา เพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจ และการท่องเที่ยว	44.12	23.53	23.53	2.94	2.94
3	ท่านเห็นด้วยว่าถ้าจะสืบสานวัฒนธรรมทวารวดี ต้องทำบรรยากาศในเมืองนี้ให้เป็นชาวพุทธอย่างจริงจังกว่าที่อื่น	26.47	35.29	29.41	5.88	0
4	ท่านเห็นด้วยว่าสิ่งหนึ่งในการฟื้นฟูวัฒนธรรมทวารวดี คือการสร้างอุทยานประวัติศาสตร์ทวารวดีขึ้นในนครปฐม แทนโบราณสถานที่เหลือแต่ซาก	29.41	29.41	32.35	5.88	0
5	ท่านเห็นว่าควรขุดลอกคลองเมืองโบราณโดยรอบอย่างรีบด่วนเพื่อประโยชน์ในการอนุรักษ์ประวัติศาสตร์ของเมืองนครปฐม	32.35	26.47	20.59	2.94	11.76
6	ท่านเห็นด้วยว่าพื้นที่ภายในเมืองโบราณนครไชยศรีควรจะเป็นเขตปกครองเพื่อการอนุรักษ์ประวัติศาสตร์	29.41	17.65	32.35	5.88	8.82

จากข้อมูลข้างต้นแสดงให้เห็นว่าประชาชนในเมืองโบราณนครไชยศรีส่วนใหญ่เห็นด้วยกับการฟื้นฟูเมืองโบราณขึ้นมาเพื่อประโยชน์ด้านเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวและควรขุดลอกคลองคูเมืองโดยรอบเพื่อประโยชน์ในการอนุรักษ์ประวัติศาสตร์ของจังหวัดนครปฐม ส่วนความคิดเห็นรองลงมาคือควรสร้างอุทยานประวัติศาสตร์แทนโบราณคดีที่เหลือแต่ซาก พื้นที่ภายในเมืองโบราณนครไชยศรีควรเป็นเขตการปกครองเพื่ออนุรักษ์ประวัติศาสตร์ และการสืบสานวัฒนธรรมทวารวดีต้องทำบรรยากาศภายในเมืองให้เป็นชาวพุทธจริงจังกว่าที่อื่น

2. ปัจจัยที่ทำให้เมืองโบราณนครไชยศรีถูกทำลายในปัจจุบัน

จากการจัดเสวนา เรื่อง “แนวทางการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีในจังหวัด นครปฐม” เมื่อวันที่ 9 กันยายน 2548 โดยมีกลุ่มผู้นำชุมชนจากเทศบาลนครนครปฐม ผู้นำชุมชนจากองค์ การบริหารส่วนตำบลพระประโทน ผู้นำชุมชนจากองค์การบริหารส่วนตำบลธรรมศาลา นักวิชาการ และปราชญ์ชาวบ้านในเขตพื้นที่เมืองโบราณนครไชยศรีเข้าร่วมเสวนา จำนวน 51 คน วิทยากรผู้ให้ ความรู้เรื่องเมืองโบราณนครไชยศรีและเป็นผู้นำการเสวนา ได้แก่ ผู้ช่วยศาสตราจารย์นุกูล ชมภูนิช อาจารย์สัญญา สดล้าเลิศ และคุณไพบุลย์ พวงสำลี ประธานกลุ่มศรีทวารวดี จังหวัดนครปฐม ก่อนการ เสวนาผู้ช่วยศาสตราจารย์นุกูล ชมภูนิช ได้บรรยายให้ความรู้เกี่ยวกับเมืองโบราณนครไชยศรี และศิลปะ ทวารวดีในจังหวัดนครปฐมโดยสรุป ใช้เวลาประมาณ 1 ชั่วโมง ทั้งนี้เพื่อให้ผู้เข้าร่วมเสวนา ได้มีพื้น ความรู้และมีความรู้ที่ร่วมในการเสวนาถึงประเด็นต่าง ๆ เกี่ยวกับเมืองโบราณนครไชยศรี ซึ่งประเด็น การเสวนาประเด็นแรกหลังจากฟังการบรรยาย ได้แก่ ปัจจัยที่ทำให้เมืองโบราณนครไชยศรีถูกทำลายใน ปัจจุบัน ซึ่งผู้วิจัยได้สรุปประเด็นเกี่ยวกับปัจจัยที่ทำให้เมืองโบราณนครไชยศรีถูกทำลายจากการเสวนา ได้ดังนี้

2.1 การพัฒนาทางกายภาพภายในเขตเมืองโบราณ โดยไม่ได้ศึกษาถึงผลกระทบที่จะเกิดแก่ สภาพแวดล้อม

การพัฒนาทางกายภาพที่ส่งผลต่อการทำลายเมืองโบราณนครไชยศรีที่เห็นได้ชัดเจนที่สุด ได้แก่ การตัดถนนเพชรเกษมขนาด 8 ช่องทางจราจรผ่ากลางเมืองโบราณในปี 2478 ซึ่งขณะที่ดำเนินการ ก่อสร้างถนนในครั้งนั้นก็พบศิลปวัตถุสมัยทวารวดีหลากหลายชนิดบริเวณวัดพระประโทนซึ่ง สันนิษฐานว่าเป็นพื้นที่ใจกลางเมืองโบราณ และศิลปวัตถุที่พบบางอย่างก็ยังคงเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑ์ สำหรับเป็นข้อมูลทางการศึกษาอยู่จนถึงปัจจุบัน และถึงแม้ว่าทางการจะทราบข้อมูลการค้นพบศิลปวัตถุ ในบริเวณก่อสร้างทางหลวงก็ไม่ได้ดำเนินการเพื่อปรับเปลี่ยนเส้นทางก่อสร้างให้เลี่ยงพื้นที่เมือง โบราณแต่อย่างใด ในที่สุดถนนสำหรับคมนาคมขนาด 8 ช่องทางจราจรจึงตัดผ่ากลางเมืองโบราณนคร ไชยศรีและส่งผลกระทบต่อภูมิทัศน์ของเมืองโบราณเป็นอย่างมาก

การพัฒนาทางกายภาพอีกประการหนึ่งได้แก่การถมคูคลองเพื่อนำพื้นที่ไปใช้ประโยชน์ด้านอื่น เช่น ทำถนนหรือปลูกสร้างอาคาร ทำให้หลักฐานทางประวัติศาสตร์ของเมืองโบราณเปลี่ยนแปลงไป มาก ดังเช่นคลองคูเมืองทั้ง 4 ด้าน จากหลักฐานภาพถ่ายทางอากาศพบว่ามีความกว้างถึง 60 เมตร แต่ ปัจจุบันพื้นที่เขตคูเมืองถูกรุกกล้าเพื่อสร้างถนนและเป็นพื้นที่ทำกินจนเหลือขนาดความกว้างของคูเมืองไม่ ถึง 20 เมตร

ภาพที่ 6 การสร้างถนนเพชรเกษมขนาด 8 ช่องทางจราจร ผ่ากลางเมือง โบราณ (ภาพถ่ายเมื่อปี พ.ศ. 2548)

ภาพที่ 7 สภาพการสร้างถนนรูกำลังพื้นที่คูเมือง โบราณ (พ.ศ. 2548)

2.2 ประชาชนขาดความรู้เรื่องเมืองโบราณ

ประชาชนส่วนใหญ่ที่อาศัยอยู่ในเมืองโบราณนครไชยศรี ยังขาดความรู้เรื่องเมืองโบราณ โดยเฉพาะความรู้เรื่องประวัติศาสตร์ของแหล่งโบราณสถานที่สำคัญ เช่น วัดพระเมรุ พระปฐมเจดีย์ เจดีย์วัดพระงาม พระประโทนเจดีย์ สังฆรัตนธาตุเจดีย์ (วัดธรรมศาลา) และเนินพระเจดีย์ (คอนยายหอม) ซ้ำร้ายบางคนยังไม่เคยรู้จักชื่อ “ทวารวดี” มาก่อน แม้แต่ผู้เข้าร่วมเสวนาซึ่งเป็นผู้นำชุมชนก็มีความรู้ในเรื่องต่าง ๆ เหล่านี้เพียงเล็กน้อย และจากการที่ผู้วิจัยได้ออกแบบสอบถามความรู้เรื่องเมืองโบราณจากกลุ่มตัวอย่างที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่เมืองโบราณนครไชยศรี พบว่าประชาชนมีความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของวัดพระเมรุในระดับน้อยถึงน้อยที่สุด ร้อยละ 61.77 พระปฐมเจดีย์ ร้อยละ 29.41 เจดีย์วัดพระงาม ร้อยละ 82.36 พระประโทนเจดีย์ ร้อยละ 65.01 จุลประโทนเจดีย์ ร้อยละ 76.77 สังฆรัตนธาตุเจดีย์ ร้อยละ 85.29 รวมทั้งความรู้เกี่ยวกับเมืองโบราณในประเด็นอื่น ๆ ก็ยังจัดว่าค่อนข้างน้อย ซึ่งการขาดความรู้เรื่องเมืองโบราณอาจทำให้ประชาชนรู้เท่าไม่ถึงการณ์ในการทำลายศิลปวัตถุและโบราณสถาน และขาดความสำนึกที่จะร่วมอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณ เนื่องจากเห็นว่าสภาพของเมืองที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนั้นเหมาะสมแล้ว

2.3 ความไม่ตระหนักถึงความสำคัญของเมืองโบราณของคนยุคปัจจุบัน

ความไม่ตระหนักถึงความสำคัญของเมืองโบราณ ส่งผลให้คนยุคปัจจุบันทำลายสภาพแวดล้อมและโบราณสถานภายในเมืองโบราณเป็นอย่างมาก จากคำบอกเล่าของประชาชนที่มีอายุ 80 ปีขึ้นไปซึ่งอาศัยอยู่ในเขตพื้นที่เมืองโบราณมาแต่เดิมเล่าว่า มีการทำลายเจดีย์โบราณสถานจำนวนมากเพื่อนำอิฐไปขายในการก่อสร้างทางรถไฟสายใต้ ทำให้โบราณสถานขนาดใหญ่ เช่น วัดพระเมรุถูกทำลายอย่างรวดเร็ว ส่วนเจดีย์ขนาดเล็กที่กระจายอยู่ทั่วบริเวณเมืองโบราณก็ไม่เหลือหลักฐานให้ค้นคว้าศึกษา

สิ่งที่น่าเป็นห่วงอีกประการหนึ่งได้แก่ประชาชนจะไม่แจ้งข้อมูลให้เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องทราบเมื่อพบหลักฐานทางโบราณคดี ซึ่งในปัจจุบันมักจะพบหลักฐานที่เป็นศิลปวัตถุ เช่น พระพุทธรูป เศียรเทพเจ้าของพราหมณ์ เหริยฉัตรา เครื่องประดับต่าง ๆ รวมถึงเครื่องใช้ในครัวเรือน จากข้อมูลที่ได้รับทราบจากประชาชนในพื้นที่ บางส่วนจะเก็บพระพุทธรูปที่พบไว้บูชาในบ้านถ้าหากพบเพียงองค์สององค์ หากพบเป็นจำนวนมากก็จะนำไปขายแลกเงินให้แก่ร้านรับซื้อของเก่า

ส่วนสาเหตุที่ทำให้พบศิลปวัตถุส่วนใหญ่มาจากการไถหรือขุดที่ดินเพื่อการก่อสร้างหรือการเกษตร การขุดลอกคูคลอง นอกจากนี้อาจจะมีคนบางกลุ่มแอบขุดหาของโบราณตามแหล่งโบราณสถานส่งผลให้โบราณสถาน เช่น วัดพระเมรุ และสังฆรัตนธาตุเจดีย์ที่วัดธรรมศาลาพังทลายอย่างรวดเร็ว ซ้ำร้ายกว่านั้นผู้เข้าร่วมเสวนาบอกเล่าว่ามีคนบางกลุ่มนำเครื่องมือที่ทันสมัยประเภทอุปกรณ์สำรวจเก็บกู้ระเบิดมาใช้สำรวจหาพระพุทธรูปและวัตถุมีค่าในบริเวณเมืองโบราณอีกด้วย

ภาพที่ 8 สังฆรัตนธาตุเจดีย์ (เจดีย์วัดธรรมศาลา) ในปี พ.ศ. 2548

2.4 การบำบัดน้ำเสียที่ไม่ถูกวิธีของฟาร์มเลี้ยงสัตว์ ในเขตพื้นที่เมืองโบราณนครไชยศรี มีฟาร์มเลี้ยงสัตว์โดยเฉพาะฟาร์มเลี้ยงหมูเป็นจำนวนมาก ฟาร์มเลี้ยงหมูที่ตั้งอยู่ใกล้ลำคลองได้ปล่อยน้ำเสียลงในลำคลอง ทำให้คลองคูเมืองซึ่งอยู่ในเขตตำบลพระประโทนและตำบลธรรมศาลาและคลองอื่น ๆ เกิดน้ำเน่าเสียส่งกลิ่นเหม็นอย่างรุนแรง ซึ่งสภาพแวดล้อมที่เป็นมลพิษเหล่านี้ทำให้คุณค่าของหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของเมืองโบราณลดลงอย่างมาก

ภาพที่ 9 ฟาร์มเลี้ยงสัตว์ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณเมืองโบราณ

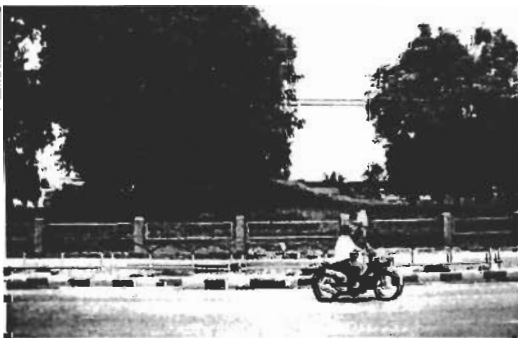
ภาพที่ 10 สภาพน้ำเน่าเสียที่เกิดจากฟาร์มเลี้ยงสัตว์ปล่อยสิ่งปฏิกูลลงสู่ลำคลอง

2.5 การสร้างที่อยู่อาศัยและอาคารสถานที่ต่าง ๆ ในเขตเมืองโบราณโดยไม่มีการควบคุม

การสร้างที่อยู่อาศัยและอาคารสถานที่ต่าง ๆ ในเขตพื้นที่เมืองโบราณโดยไม่มีการควบคุมเกี่ยวกับรูปแบบของอาคารให้มีลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์ของศิลปะทวารวดีปรากฏอยู่ รวมทั้งขาดการควบคุมเพื่อไม่ให้มีสิ่งก่อสร้างรुकล้ำพื้นที่โบราณสถานและคูคลองต่าง ๆ ทำให้เมืองโบราณนครไชยศรีขาดบรรยากาศความเป็นเมืองโบราณ กลายเป็นเมืองสมัยใหม่ และไม่มีสิ่งดึงดูดความสนใจให้บุคคลต่าง ๆ เกิดความตระหนักถึงสภาพความเป็นเมืองโบราณ

2.6 การออกโฉนดที่ดินพื้นที่เขตเมืองโบราณให้เป็นสิทธิ์ของเอกชน

พื้นที่ของเมืองโบราณนครไชยศรีบริเวณเขตโบราณสถาน เช่น วัดพระเมรุ และภายในเขตคูเมืองโบราณโดยรอบ ได้รับการจัดสรรให้เป็นที่ทำกินของเอกชน โดยการออกโฉนดที่ดินให้ครอบครองสิทธิ์ ทำให้การจัดระบบเพื่ออนุรักษ์เมืองโบราณทำได้ยาก และเขตพื้นที่ของโบราณสถานก็ลดน้อยลงไปมาก

ภาพที่ 11 พื้นที่โบราณสถานวัดพระเมรุเหลือเพียง 5 ไร่ ภายในขอบรั้วกัน

ภาพที่ 12 คลองคูเมืองโบราณนครไชยศรีที่เคยกว้างถึง 60 เมตร ปัจจุบันเหลือไม่ถึง 20 เมตร

2.7 การไม่ขุดสำรวจทางโบราณคดี

พื้นที่เมืองโบราณนครไชยศรี ยังขาดการขุดสำรวจทางโบราณคดีจากหน่วยงานที่รับผิดชอบ ดังนั้นแหล่งศึกษาเกี่ยวกับเมืองโบราณที่สำคัญจึงมีปรากฏเฉพาะฐานเจดีย์ขนาดใหญ่ที่พังทลายไม่หมด และศิลปวัตถุบางส่วนที่รวบรวมไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระปฐมเจดีย์ อ.เมือง จ.นครปฐม พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุทอง อ. อุทอง จ. สุพรรณบุรี และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร กรุงเทพฯ ซึ่งศิลปวัตถุเหล่านี้ได้มาจากการค้นพบโดยบังเอิญและการขุดสำรวจก่อน พ.ศ. 2500 แต่หลังจากนั้นได้มีการขุดค้นทางโบราณคดีในเขตพื้นที่เมืองโบราณน้อยมาก ทำให้เมืองโบราณนครไชยศรีขาดแหล่งศึกษาค้นคว้าที่จะช่วยกระตุ้นให้เยาวชนและประชาชนให้ความสนใจและตระหนักถึงความสำคัญของเมืองโบราณแห่งนี้

2.8 การไม่ประกาศให้พื้นที่เมืองโบราณนครไชยศรีเป็นเขตโบราณสถานแห่งชาติ

เนื่องจากการไม่ประกาศให้พื้นที่ทั้งหมดของเมืองโบราณนครไชยศรีเป็นเขตโบราณสถานแห่งชาติ ทำให้พื้นที่ของเมืองโบราณแห่งนี้ได้รับการจัดสรรและออกโฉนดให้แก่เอกชนเป็นผู้ถือสิทธิ์ครอบครองและนำที่ดินไปใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ เช่น สร้างที่อยู่อาศัย สร้างอาคารพาณิชย์

ทำการเกษตรปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ เป็นต้น ด้วยเหตุปัจจัยเหล่านี้จึงทำให้เมืองโบราณนครไชยศรีเปลี่ยนแปลงสภาพจากเมืองโบราณเป็นเมืองสมัยใหม่อย่างรวดเร็ว

2.9 การพัฒนาทางวัตถุตามกระแสวัฒนธรรมตะวันตก

เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตยในสมัยรัชกาลที่ 7 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทำให้มีการพัฒนาประเทศหลาย ๆ ด้านไปตามความเจริญของชาติตะวันตกซึ่งเป็นปัจจัยเร่งเร้าให้เกิดความเปลี่ยนแปลงเพื่อความอยู่รอดในสังคมนานาชาติ เมื่อมีการพัฒนาประเทศให้ทันกับความเจริญทางวัตถุของชาติตะวันตกทำให้เมืองโบราณสำคัญ ๆ ของไทยถูกมองว่าเป็นของล้าสมัยและหาประโยชน์มิได้ ปล່อยให้มีการทำลาย รุกกล้า มีการสร้างถนนหนทางเข้าไปในเขตโบราณสถาน และออกโฉนดที่ดินให้เอกชนครอบครองเพื่อใช้ประโยชน์ตามกระแสการพัฒนาตามสมัยใหม่

3. แนวทางการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีในจังหวัดนครปฐม

ศูนย์วัฒนธรรมอำเภอเมืองนครปฐม ร่วมกับองค์การบริหารส่วนตำบลพระประโทน องค์การบริหารส่วนตำบลธรรมศาลา ได้จัดการเสวนาทางวัฒนธรรม เรื่อง “แนวทางการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีในจังหวัดนครปฐม” ขึ้น ในวันศุกร์ที่ 9 กันยายน 2548 เพื่อระดมความคิดจากผู้นำชุมชนในการหาแนวทางเพื่อร่วมมือกันอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมสมัยทวารวดีในจังหวัดนครปฐมซึ่งเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และเป็นความภาคภูมิใจของชาวจังหวัดนครปฐมเป็นอย่างยิ่ง แต่อย่างไรก็ตามปัจจุบันเมืองโบราณแห่งนี้ก็ได้ถูกรุกกล้าทำลายในรูปแบบต่าง ๆ จากคนยุคปัจจุบันมาโดยตลอด ทำให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นตระหนักว่า หากปล่อยปละละเลยต่อไป จังหวัดนครปฐมอาจจะสูญเสียสมบัติอันล้ำค่าทางประวัติศาสตร์ไปโดยสิ้นเชิง ดังนั้นผู้บริหารขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่นที่ดูแลพื้นที่ในเขตเมืองโบราณ และศูนย์วัฒนธรรมอำเภอเมืองนครปฐม มหาวิทยาลัยคริสเตียน จึงร่วมมือกันจัดโครงการเสวนาขึ้น โดยมีผู้เข้าร่วมโครงการสัมมนาทั้งสิ้น 51 คน ประกอบด้วยผู้นำชุมชนจากองค์การบริหารส่วนตำบลพระประโทน 22 คน ผู้นำชุมชนจากองค์การบริหารส่วนตำบลธรรมศาลา 16 คน และผู้นำชุมชนจากเทศบาลนครนครปฐม 11 คน และนักวิชาการ 2 คน การเสวนาดำเนินการในรูปแบบการประสานความคิดของกลุ่ม โดยมีข้อตกลงว่าทุกคนมีความเสมอภาคทางความคิด และความคิดทุกความคิดเป็นสิ่งที่มีความค่า โดยมีผู้วิจัยเป็นผู้ประสานความคิด เชื่อมต่อประเด็น และสรุปประเด็น และมีผู้ช่วยวิจัยคอยช่วยเหลือในการบันทึกข้อมูล กระบวนการนี้ใช้เวลาประมาณ 3 ชั่วโมง จากการเสวนาของกลุ่มได้ข้อสรุปสำหรับเป็นแนวทางปฏิบัติเร่งด่วนในการอนุรักษ์และพัฒนาวัฒนธรรมทวารวดีในจังหวัดนครปฐม 3 ประเด็น และแนวทางปฏิบัติสืบเนื่องในอนาคต 44 ประเด็น ดังนี้

3.1 แนวทางปฏิบัติเร่งด่วน

3.1.1 การร่วมมือกันดูแลคูเมืองและคูคลองต่าง ๆ ซึ่งเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ให้มีน้ำที่ใสสะอาดและมีภูมิทัศน์ที่ดี ซึ่งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่รับผิดชอบแต่ละเขตพื้นที่จะต้องร่วมมือกันดูแลและพัฒนาความสะอาดของคูคลองไปพร้อมๆกัน เพราะหากพื้นที่ใดปล่อยปละละเลยการพัฒนา ก็จะไม่ประสบความสำเร็จ เนื่องจากน้ำทุกเขตพื้นที่สามารถไหลถึงกันได้หมด ในการร่วมมือกันดูแลคูคลองนี้ ผู้นำชุมชนองค์กรการบริหารส่วนตำบลพระประโทณท่านหนึ่งได้ขอความร่วมมือให้ทุกองค์กรที่เกี่ยวข้องร่วมกันพัฒนาลำคลองให้สะอาด เพราะปัญหานี้จะแก้ไขโดยองค์กรใดองค์กรหนึ่งไม่ได้ เนื่องจากคูคลองเชื่อมต่อกันทุกพื้นที่ ซึ่งในส่วนองค์กรการบริหารส่วนตำบลพระประโทณได้ดำเนินการแก้ไขปัญหานี้แล้ว “ในส่วนตำบลพระประโทณตอนนี้ออกกฎหมายขอร้องผู้ทำฟาร์มสุกรทั้งหลาย ใช้น้ำบึงกันอย่างเด็ดขาด มีข้อกำหนดเข้ามา แต่จะให้เราทำคนเดียวไม่ได้ เราต้องทำตั้งแต่หน่วยงาน หลาย ๆ คนต้องช่วยกันประสาน อย่างตำบลธรรมศาลาจะบอกว่าเอ๊ะน้ำมันมาจากพระประโทณ ใช้น้ำจากพระประโทณมันต้องไหลผ่านมาพร้อมกันเพราะฉะนั้นเราต้องร่วมมือกันทุกส่วนจึงจะแก้ปัญหานี้ได้”

ผู้เสวนาอีกท่านหนึ่งซึ่งมีส่วนรับผิดชอบในการดูแลคูคลองในเขตพื้นที่เทศบาลตำบลธรรมศาลา และเกี่ยวข้องกับเขตคูเมืองโบราณด้านคลองเจดีย์บูชา กล่าวว่าเทศบาลตำบลธรรมศาลาตระหนักถึงความสำคัญในการดูแลคูคลองและคูเมืองในเขตพื้นที่เมืองโบราณ ขณะนี้เทศบาลตำบลได้ดำเนินการดูแลขุดลอกอยู่ตลอด รวมทั้งได้ปลูกต้นไม้ประเภทพุทธรักษาเป็นแนวริมคลองเจดีย์บูชาเรื่อย ๆ “ผมได้ซื้อต้นพุทธรักษาปลูกริมคลองทั้งหมด และตอนนี้เริ่มงามขึ้น ผมก็ได้ขยายออกไปเรื่อย ๆ เพราะผมอยากให้คลองเจดีย์บูชามีแต่ความเขียวไปเรื่อย ๆ ผมไม่อยากจะคอนกรีต เพราะว่าส่วนใหญ่ปลาจะอยู่ตามโคนต้นไม้ใหญ่ ๆ ถ้ามีคอนกรีตเมื่อไหร่เขาไม่มีที่พักนะครับ และการเพาะพันธุ์ปลาจะไม่เกิดขึ้น ตรงนี้ผมเลยได้พัฒนาคลองเจดีย์บูชาให้สะอาด ซึ่งถ้าเราอยากจะชมคลองเจดีย์บูชาก็สามารถไปดูได้ เพราะผมมีเรือซึ่งสามารถพาเราชมคลองเจดีย์บูชาทั้งเส้นสุดตรงวัดไร่เกะต้นสำโรงชนกับเทศบาลนครฯ และรอบ ๆ คูคลองและคูเมืองเราก็จะล่องทั้งหมดนะครับ”

ในด้านความร่วมมือกันระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต่าง ๆ ในการพัฒนาคูคลอง ผู้ร่วมเสวนาเห็นด้วยกับแนวคิดนี้ และเห็นว่าทุกส่วนสามารถดำเนินการได้หากมีการวางแผนร่วมกันอย่างเป็นระบบ “ผมคิดว่าถ้าพวกเรารวมกันได้ ทั้งมีอบต. พระประโทณ อบต. ธรรมศาลา เทศบาลตำบลธรรมศาลา อบต. ห้วยจรเข้ม ผมคิดว่าเรื่องนี้ น่าจะเกิดได้ถ้าเราได้มาคุยกัน เราจะดูว่าอันไหนที่สามารถจัดสรรงบประมาณลงไปได้ ผมว่าแน่นอนเรื่องนี้ น่าจะเกิดได้”

3.1.2 การขอความร่วมมือจากประชาชนในการให้ข้อมูลเกี่ยวกับโบราณวัตถุเพื่อประโยชน์ในการศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมทวารวดี จากการให้ข้อมูลของผู้นำชุมชนที่เข้าร่วมสัมมนา แสดงให้เห็นว่าประชาชนในเขตพื้นที่เมืองโบราณนครไชยศรีมีการค้นพบวัตถุโบราณต่าง ๆ เช่น

พระพุทธรูป เครื่องประดับ และเครื่องใช้ในครัวเรือน มาอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะในเขตพื้นที่ซึ่งอยู่ในความดูแลของอบต. ธรรมศาลา และ อบต. พระประโทณ ผู้นำชุมชนองค์การบริหารส่วนตำบลธรรมศาลาท่านหนึ่งเล่าให้ฟังว่าในเขตพื้นที่ตำบลธรรมศาลา ชาวบ้านได้ขุดพบวัตถุโบราณ และนำไปขายเป็นจำนวนมาก “ผมตั้งแต่เกิดมาก็เห็นเหมือนกันว่าของเก่าของแก่ ดิคืออยู่กับทางเพี้ยดกับ ตำบลธรรมศาลา ซึ่งเป็นทางสามแพร่ง ทางธรรมศาลาลงไป และไปโคกพระ และไปทางวัดโตนดกับ วัดตะขาม เมื่อก่อนเป็นเนินหิน จุดนี้เป็นจุดสำคัญมาก ว่าตั้งแต่ผมเกิดมาจำความได้ มีการขุดเจอของเก่ามากมาย ไม่ว่าจะเป็นกำไล ไห ก็อยากจะเรียนท่านผู้เกี่ยวข้องทุกท่านว่า ปัจจุบันนี้ผมคิดว่ายังมีอยู่ ซึ่งเป็นดินโพธิ์ใหญ่วัดตะขามติดกับคลองธรรมศาลา ช่วงหนึ่งมีเรือขุดเจอมากมาย ซึ่งชาวบ้านก็เก็บไปขาย ตรงนี้ผมคิดว่าถ้าขุดลึกลงไปอีกอาจจะเจอ อันนี้เป็นข้อสันนิษฐาน แต่ที่ผ่านมามีการขุดหลายครั้ง และเจอหลายครั้ง ไม่ว่าจะเป็นพระยืน กำไล ไห กระจุก ล้วนแต่เป็นของเก่าของแก่”

ผู้นำชุมชนองค์การบริหารส่วนตำบลพระประโทณอีกท่านหนึ่ง กล่าวถึงการขุดพบวัตถุโบราณในเขตตำบลพระประโทณว่ามีการขุดพบหลายจุดแต่ไม่เคยมีการบันทึกไว้เป็นหลักฐาน “ตำบลพระประโทณมีการขุดค้น โบราณสถานโบราณวัตถุจำนวนมากหลายที่ แต่เหตุใดก็ไม่ทราบจึงไม่มีการบันทึกไว้ อย่างเช่นในการก่อสร้างโรงเรียนเทคโนโลยีนครปฐม ประมาณปี 2539 ที่ค้นพบเป็นจำนวนมาก อย่างเช่นที่ได้มาอยู่ในความดูแลของอบต. พระประโทณ มีหม้อดินเผาขนาดใหญ่ซึ่งในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติก็ยังมี และมีลูกกระพรวนม้า และเศียรพระพุทธรูปสมัยทวารวดี และลูกปัดอีกจำนวนมาก นี่ก็เป็นส่วนหนึ่งที่ อบต. ได้มา เพราะว่า อบต. ได้สร้างพิพิธภัณฑ์และมีอาจารย์จากโรงเรียนเทคโนโลยี นครปฐมมาให้ อีกจุดสำคัญของตำบลพระประโทณ ถ้าหากว่าเป็นนักเลงพระหรือร้านขายของเก่าก็จะทราบคือกรูบ่โตนด ทุกท่านอาจเคยได้ยินว่ากรูบ่โตนดนี้อยู่ตรงไหน ก็อยู่ในเขตอบต. พระประโทณ บริเวณหมู่ 7 กับหมู่ 5 ที่เขาเรียกต้นตาล 6 ต้น 7 ต้น ตรงนั้นแหละครับ เพราะต้นตาลล้มไปต้นหนึ่งก็เหลือ 6 ต้น ในส่วนตรงนี้เป็นวัดร้างสมัยทวารวดี เมื่อประมาณ 40-50 ปีที่แล้ว มีการขุดค้นพระเป็นกรูเป็นจำนวนมาก และขุดพบเศียรพราหมณ์สีขาวเป็นจำนวนมาก เป็นร้อย ๆ เศียร”

สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลพระประโทณอีกท่านหนึ่งซึ่งมีภูมิลำเนาอยู่ในเมืองโบราณนครไชยศรีมาแต่ดั้งเดิม ได้เล่าเกี่ยวกับการพบวัตถุโบราณบริเวณวัดเกาะวังไทร ตำบลพระประโทณ โดยค้นพบพระพุทธรูป ซึ่งเมื่อพบแล้วส่วนใหญ่ชาวบ้านก็เก็บไว้เป็นสมบัติส่วนตัวหรือไม่ก็ขายแลกเงิน

ผู้นำชุมชนองค์การบริหารส่วนตำบลธรรมศาลา ได้กล่าวยืนยันการขุดค้นพบวัตถุโบราณประเภทพระพุทธรูป และมีการซื้อขายกันต่อไปเป็นทอด ๆ จนบัดนี้ไม่ทราบว่าศิลปวัตถุเหล่านั้นไปตกเป็นสมบัติของใครบ้าง

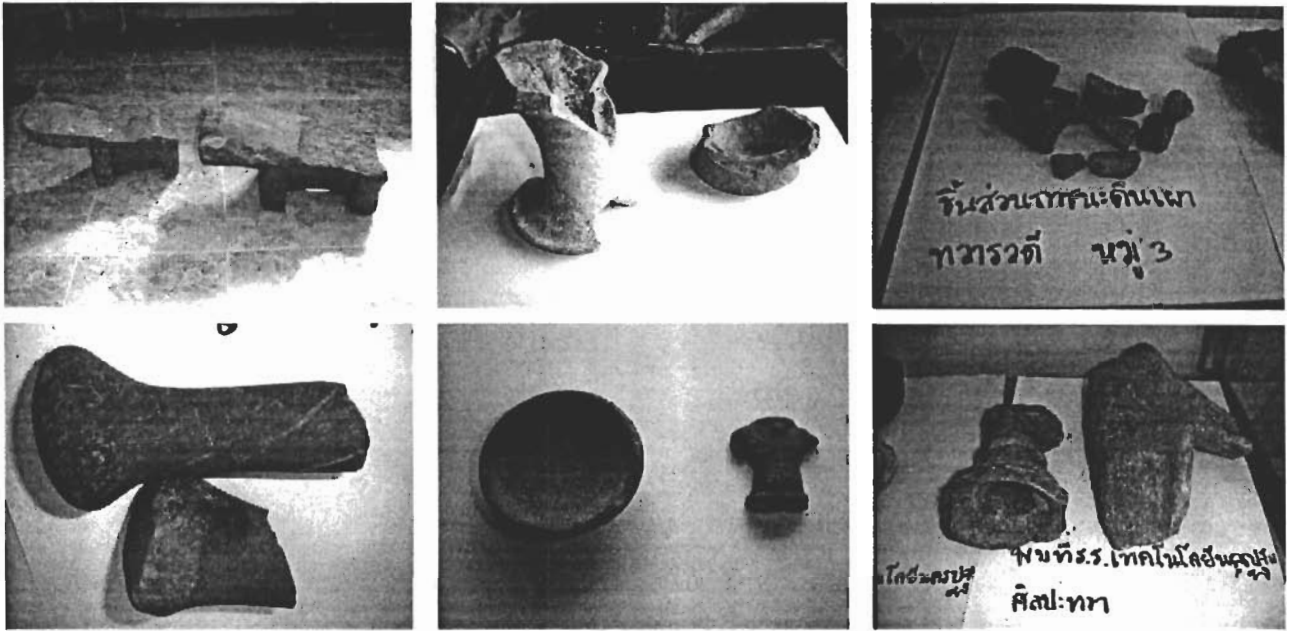
จากข้อมูลที่ได้รับทราบจากบุคคลต่าง ๆ ในท้องถิ่นเขตพื้นที่เมืองโบราณ ทำให้ผู้ร่วมสัมมนามีความเห็นร่วมกันว่า ผู้นำท้องถิ่นจะต้องมีบทบาทในการประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนที่ครอบ

ครองศิลปวัตถุเหล่านี้ตระหนักถึงความสำคัญในการให้ข้อมูลเกี่ยวกับศิลปวัตถุสมัยทวารวดี เพื่อประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าสำหรับสร้างองค์ความรู้ไว้เป็นประโยชน์แก่ชาวชนรุ่นต่อไป ซึ่งสามารถดำเนินการได้ 2 ลักษณะ ได้แก่ บริจาคศิลปวัตถุให้แก่หน่วยงานที่รับผิดชอบในท้องถิ่น หรือถ่ายภาพศิลปวัตถุในครอบครองมามอบให้ ซึ่งศิลปวัตถุเหล่านั้นอาจจะเป็นของที่กรมศิลปากร หรือนักวิชาการยังไม่เคยพบ การได้ข้อมูลใหม่ ๆ และข้อมูลที่มีจำนวนมากพอ จะทำให้ผู้ที่ดำเนินการศึกษาเกี่ยวกับศิลปะทวารวดีได้รับประโยชน์อย่างประมาณค่ามิได้ และศิลปวัตถุที่ได้รับบริจาคจะนำไปจัดนิทรรศการเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้อยู่ในพิพิธภัณฑ์ชุมชน ซึ่งปัจจุบันกำลังดำเนินการอยู่ 2 แห่ง ได้แก่

1) พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ตำบลพระประโทณ ตั้งอยู่ในพื้นที่องค์การบริหารส่วนตำบลพระประโทณ ขณะนี้องค์การบริหารส่วนตำบลพระประโทณกำลังดำเนินการก่อสร้างตัวอาคาร เป็นอาคารคอนกรีตชั้นเดียว มีพื้นที่ใช้สอยประมาณ 300 ตารางเมตร และ กำลังดำเนินการขอรับบริจาคศิลปวัตถุสมัยทวารวดีเพื่อรวบรวมไว้จัดแสดงให้ความรู้แก่เยาวชนและประชาชน ขณะนี้องค์การบริหารส่วนตำบลพระประโทณได้รับบริจาคศิลปวัตถุจากประชาชนในพื้นที่ จำนวน 56 รายการ ตัวอย่างศิลปวัตถุที่ได้รับบริจาค เช่น เศียรพระพุทธรูป หม้อดินเผา ลูกกระพรวนผูกค้อม้า หินบดยา และลูกปัด เป็นต้น

ภาพที่ 13 อาคารพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นองค์การบริหารส่วนตำบลพระประโทณ (พ.ศ.2548)

ภาพที่ 14 ตัวอย่างวัตถุโบราณสมัยทวารวดีที่ อบต.พระประโทณได้รับบริจาคจากประชาชนในพื้นที่ (พ.ศ.2548)

2) วัดธรรมศาลา เป็นแหล่งเก็บรวบรวมของโบราณสมัยทวารวดีในเขตตำบลธรรมศาลา โดยรองนายกเทศบาลตำบลธรรมศาลาได้มีนโยบายที่จะพัฒนาวัดธรรมศาลาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวภายในชุมชน

3.1.3 การร่วมมือกันอนุรักษ์พื้นที่บริเวณที่ค้นพบโบราณสถานและโบราณวัตถุ โดยร่วมมือกันดูแลและขอความร่วมมือจากเจ้าของพื้นที่ไม่ให้มีการก่อสร้างใด ๆ ในบริเวณดังกล่าว ทั้งนี้เพื่อรักษาพื้นที่นั้น ๆ ไว้ให้เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้าทางโบราณคดีอย่างถูกต้องตามหลักการทางวิชาการ ซึ่งในบริเวณพื้นที่เมืองโบราณนครไชยศรี มีการค้นพบโบราณสถานและโบราณวัตถุสมัยทวารวดีจากข้อมูลที่ประชาชนบอกกล่าวจำนวน 5 แห่ง อยู่ในเขตพื้นที่หมู่ที่ 5 ตำบลพระประโทณ 4 แห่ง และ บริเวณวัดตะขาม บริเวณรอยต่อของตำบลธรรมศาลากับตำบลเพนียด 1 แห่ง

ภาพที่ 15 บริเวณกรุปอโดนคร หมู่ที่ 5 ตำบลพระประโทณ ซึ่งเคยพบเศียรพราหมณ์จำนวนมาก ปัจจุบันพบฐานเจดีย์ และอิฐสมัยทวารวดี

ภาพที่ 16 ร่องรอยโบราณสถานในบริเวณพื้นที่ของเอกชน หมู่ที่ 5 ตำบลพระประโทน

ภาพที่ 17 ฐานเจดีย์ในสภาพสมบูรณ์ ในเขตพื้นที่ของเอกชน หมู่ที่ 5 ตำบลพระประโทน

ภาพที่ 18 พื้นที่ซึ่งพบร่องรอยโบราณสถาน ในที่ดินเอกชน หมู่ 5 ตำบลพระประโทน
ปัจจุบันพบเศษอิฐสมัยทวารวดีบนพื้นผิวดินจำนวนมาก

ภาพที่ 19 พื้นที่วัดตะขามบริเวณรอบต่อตำบลธรรมศาลากับตำบลเพนียด
ซึ่งชาวบ้านเคยจุดพบพระพุทธรูป และ โบราณวัตถุสมัยทวารวดี

จากการเสวนาของสมาชิกเครือข่ายกลุ่มอนุรักษ์และสืบสานวัฒนธรรมทวารวดี มีความเห็นร่วมกันว่า องค์การบริหารส่วนตำบลควรขอความร่วมมือจากเจ้าของที่ดินซึ่งเป็นที่ตั้งของแหล่งโบราณสถาน โดยเฉพาะในเขตพื้นที่ตำบลพระประโทนซึ่งพบแหล่งโบราณสถานจำนวนมากและตั้งอยู่ในบริเวณใกล้กัน ให้เจ้าของที่ดินเห็นความสำคัญของโบราณสถาน และร่วมมือในการส่งเสริมให้บริเวณที่พบแหล่งโบราณสถานเป็นพื้นที่อนุรักษ์ สำหรับก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์ และพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น

ในสภาพปัจจุบันพื้นที่ซึ่งพบแหล่งโบราณสถานยังเป็นพื้นที่รกร้างว่างเปล่าไม่ได้ใช้ทำประโยชน์แต่อย่างใด เนื่องจากเจ้าของที่ดินและประชาชนในพื้นที่เชื่อว่าพื้นที่เหล่านี้เป็นที่ศักดิ์สิทธิ์ มีเจ้าที่ มีอาถรรพ์ หากจะใช้ที่ดินทำอะไรก็จะไม่ประสบผลสำเร็จ และชาวบ้านมักพบเจอปรากฏการณ์ที่แปลกประหลาดซึ่งเชื่อว่าเป็นการแสดงปาฏิหาริย์ของเจ้าที่อยู่เสมอ ทำให้ผูกใจเชื่อเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่เหล่านี้ยิ่งขึ้น หากองค์การบริหารส่วนตำบลจะเข้าไปขอความร่วมมือเพื่อดำเนินการให้เกิดประโยชน์ทางประวัติศาสตร์ก็น่าจะมีทางประสบผลสำเร็จ

3.2 แนวทางดำเนินการเพื่ออนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีต่อเนื่องในอนาคต

กลุ่มผู้เข้าร่วมเสวนาได้ประสานความคิดเห็นเสนอแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาวัฒนธรรมทวารวดีในจังหวัดนครปฐมอันเป็นแนวทางที่ควรดำเนินการต่อเนื่องในอนาคต ซึ่งผู้วิจัยสรุปได้เป็น 44 แนวทาง ดังนี้

1. ควรพิจารณาเกี่ยวกับฟาร์มเลี้ยงสัตว์ในพื้นที่เขตเมืองโบราณฯ ถึงความเหมาะสมต่อสิ่งแวดล้อมทางศิลปะและธรรมชาติ
2. ควรควบคุมให้มีระบบการกำจัดสิ่งปฏิกูลจากฟาร์มเลี้ยงสัตว์ในพื้นที่เขตเมืองโบราณฯ และให้มีระบบบำบัดน้ำเสียอย่างเคร่งครัด เพื่อพัฒนาสภาพแวดล้อม
3. ควรขุดลอกคูเมืองโบราณโดยรอบ พร้อมทั้งกำจัดน้ำเสียและพัฒนาสิ่งแวดล้อมให้สวยงามสำหรับเป็นที่พักผ่อนและท่องเที่ยว เช่น การล่องเรือชมเส้นทางคูเมืองสมัยทวารวดี
4. ควรออกกฎหมายห้ามฟาร์มเลี้ยงสัตว์และโรงงาน ทั้งสิ่งปฏิกูลลงในคลองคูเมืองโบราณ และคลองอื่น ๆ ในเขตเมืองโบราณอย่างเด็ดขาด
5. สำนักพระพุทธศาสนาควรเป็นแกนหลักในการสร้างภาพลักษณ์และเอกลักษณ์ในการดำเนินชีวิตตามแนวพุทธอย่างเข้มข้นกว่าจังหวัดอื่น ๆ ในฐานะที่เมืองนครปฐมเป็นแหล่งกำเนิดพระพุทธศาสนาในประเทศไทย
6. จังหวัดนครปฐมควรจัดอบรมให้ความรู้เรื่องเมืองโบราณ และการอนุรักษ์เมืองโบราณแก่ผู้นำชุมชนในพื้นที่เขตเมืองโบราณ อย่างน้อยปีละ 1 ครั้ง

7. ควรส่งเสริมให้มีการนำความรู้เรื่องเมืองโบราณนครไชยศรีเป็นเนื้อหาในการจัดการเรียนการสอนในหลักสูตรท้องถิ่น
8. ควรออกกฎเกี่ยวกับการสร้างบ้านเรือนและอาคารต่าง ๆ ที่จะสร้างขึ้นใหม่ในพื้นที่บริเวณเมืองโบราณ ให้มีรูปแบบหรือสัญลักษณ์ของวัฒนธรรมทวารวดีปรากฏอยู่
9. ควรห้ามประกอบกิจการใด ๆ ซึ่งเป็นอาชีพที่นำคนไปสู่อบายมุขซึ่งขัดกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ในเขตพื้นที่เมืองโบราณ
10. จังหวัดนครปฐมควรจัดทำเอกสารเผยแพร่ความรู้เรื่องเมืองโบราณนครไชยศรีแก่ชาวจังหวัดนครปฐมเป็นประจำตามความเหมาะสม
11. จังหวัดนครปฐมควรจัดกิจกรรมประกวด “ชุมชนนักรักษ์เมืองโบราณ” แก่ชุมชนต่าง ๆ ในเขตพื้นที่เมืองโบราณ
12. ผู้ว่าราชการจังหวัด CEO ควรดำเนินการพัฒนาเมืองโบราณสมัยทวารวดีให้เป็นงานเด่นของจังหวัดนครปฐม พอ ๆ กับการพัฒนาเศรษฐกิจการค้า
13. ควรออกกฎพิเศษสำหรับการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่บริเวณเมืองโบราณนครไชยศรีเพื่อการอนุรักษ์ประวัติศาสตร์
14. ผู้ว่าราชการจังหวัดนครปฐมควรจัดงบประมาณเพื่อสร้างสัญลักษณ์ของวัฒนธรรมทวารวดี คือ ประตูเมืองบริเวณธรรมศาลาและสามแยกมาลัยแมน รวมทั้งสร้างธรรมจักรและกวางหมอบเป็นช่วง ๆ ตามแนวถนนหลวงบริเวณเขตเมืองโบราณ เพื่อแสดงถึงแหล่งประวัติศาสตร์สำคัญของจังหวัดนครปฐม
15. วัดพระประโทมเจดีย์วิหาร วัดพระปฐมเจดีย์ราชวรมหาวิหาร วัดพระงาม วัดคอนชาบหอม และกรมศิลปากร ผู้เป็นเจ้าของพื้นที่เจดีย์พระประโทม องค์พระปฐมเจดีย์ เจดีย์วัดพระงาม เจดีย์เนินพระ และเจดีย์วัดพระเมรุ กับผู้ว่าราชการจังหวัด นายกองัดการบริหารส่วนจังหวัด นายกองัดการบริหารส่วนตำบลในเขตพื้นที่ดังกล่าว ควรจัดงบประมาณร่วมกันทำโครงการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งประวัติศาสตร์ทวารวดีโดยควน เพื่อเกียรติภูมิของจังหวัดนครปฐม
16. องค์การบริหารส่วนจังหวัดและอบต. ในเขตพื้นที่เมืองโบราณ ควรเป็นผู้สร้างอุทยานประวัติศาสตร์ทวารวดีในพื้นที่บริเวณเมืองโบราณ โดยจำลองแบบโบราณสถานที่สมบูรณ์ (ตามแบบจินตนาการ) และโบราณวัตถุที่สำคัญสมัยทวารวดีไว้ในอุทยานฯ เพื่อประโยชน์ทางการศึกษาและการท่องเที่ยว
17. การจำลองแบบโบราณวัตถุควรทำ แต่เมืองโบราณจำลองแบบไม่ควรทำ เพราะแบบจินตนาการอาจทำให้คนทั่วไปเข้าใจผิดว่าเป็นรูปแบบที่แท้จริง
18. ควรให้พ่อเมือง (ผู้ว่า CEO) ได้ตระหนักถึงคุณค่าของวัฒนธรรมในการพัฒนาเมืองโบราณ โดยประสานจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์และดำเนินการขอสนับสนุนงบประมาณจากองค์การบริหารส่วนจังหวัด
19. ควรให้ประชาชนได้ทราบถึงประวัติศาสตร์และมีส่วนร่วมในการฟื้นฟู อนุรักษ์เมืองโบราณ

20. ควรจัดงานในลักษณะตำนาน แสง สี เสียง เป็นปฏิทินท่องเที่ยว และนำรายได้มาดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์และหาบริเวณที่มีความเหมาะสมบอกเล่าเรื่องประวัติศาสตร์ของอาณาจักรทวารวดี

21. ควรมีการจัดการประชุมสัมมนาเกี่ยวกับการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณนครชัยศรี (ไม่จำเป็นต้องมีคนมาก) แต่เป็นผู้รู้และเกี่ยวข้อง เพื่อหาแนวทางเป็นการเริ่มต้นก่อน เป็นแนวทางที่ยอมรับร่วมกันอันจะทำให้การดำเนินการราบรื่นขึ้น และควรจัดเป็นเครือข่ายเมืองโบราณสมัยทวารวดีในเขตภูมิภาคตะวันตก เช่น นครปฐม ราชบุรี สุพรรณบุรี และกาญจนบุรี

22. การอนุรักษ์เป็นสิ่งที่ดีงาม แต่การพัฒนาต้องดำเนินการควบคู่กันไปให้เหมาะสมกัน

23. การอนุรักษ์ต้องคำนึงถึง โลกาภิวัตน์ด้วย ต้องใจกว้างยอมรับการเปลี่ยนแปลง และปรับให้สอดคล้องกัน

24. ต้องยอมรับฟังความคิดเห็นของคนรุ่นใหม่ ซึ่งต่อต้านการอนุรักษ์รูปแบบต่างๆ ต้องทำความเข้าใจให้ดีจึงจะไม่เกิดปัญหาขัดแย้งทางสังคมในภายหลัง

25. เห็นด้วยกับการที่จะมีความคิดในเชิงอนุรักษ์ ควรต้องร่วมมือกันทำ เพราะมันใหญ่เกินตัว เข้าเกินกาล

26. เงินวัดมีมากมายควรนำมาทำประโยชน์ในเชิงอนุรักษ์บ้าง

27. โดยสภาพความจริงหากมีการจัดทำแบบจำลองขึ้นในพื้นที่หลายแห่งก็จะมีปัญหาเรื่องการจัดการดูแล การให้บริการทางการศึกษา การดูแลนักท่องเที่ยว แล้วสิ่งที่ทำขึ้นก็จะไม่เกิดประโยชน์ ควรจะอยู่ในสถานที่ที่พร้อมจริง และเป็นสถานที่เป็นศูนย์กลาง เช่น วัดพระประโทนเจดีย์ หรือพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์

28. การสร้างธรรมจักรและกวางหมอบ ตามแนวถนนหลวง เห็นว่า กวางหมอบและธรรมจักรเป็นเครื่องหมายแสดงถึงศาสนาพุทธ ควรจะอยู่ในที่อันสมควรเช่น วัดมากกว่า และยังมีศิลปะอื่นๆ ที่บอกถึงอารยธรรมทวารวดี สามารถจะสื่อออกมาให้ปรากฏเป็นรากเหง้าของนครปฐมได้

29. ควรพัฒนาฟื้นฟูเมืองโบราณควบคู่ไปกับด้านอื่นๆ ด้วย

30. การจะพัฒนาได้ต้องเริ่มต้นที่การให้ความรู้และตระหนักถึงความสำคัญ เพราะที่ผ่านมาขาดการสืบทอดความรู้ไปมาก

31. เมืองโบราณเป็นมรดกโลกและอารยธรรมของมนุษย์ได้ ถ้ามีองค์กรจากต่างประเทศเข้ามาสนับสนุนด้านวิชาการและงบประมาณก็จะสำเร็จได้เร็วขึ้น

32. ยังไม่มีความชัดเจนว่าใครจะเป็นเจ้าภาพเรื่องนี้ ควรเป็นรัฐบาลร่วมกับส่วนท้องถิ่น อย่าลืมนักคนในพื้นที่ควรมีส่วนรับผิดชอบ และต้องทำแบบค่อยเป็นค่อยไปเป็นโครงการใหญ่ ระยะยาว 10 ปี ก็ได้

33. ควรให้เจ้าของที่ดินมีส่วนร่วมสร้างอุทยานประวัติศาสตร์กับองค์การบริหารส่วนจังหวัดและ อ.บ.ต. ในพื้นที่

34. ควรมีการกระตุ้นให้ชุมชนมีส่วนร่วม และสร้างจิตสำนึกในการรัก หวงแหน การร่วมกันอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณฯ โดยการจัดประชุมเพื่อให้ความรู้ ความเข้าใจอย่างต่อเนื่อง

35. ควรมีการติดตามผลการดำเนินงานเป็นระยะเพื่อหาข้อบกพร่องเพื่อนำมาแก้ไขให้ดียิ่งขึ้น

36. ควรยอมรับฟังความคิดเห็น และข้อเสนอแนะของชุมชนเพื่อนำมาปรับปรุง

37. ควรแต่งตั้งหรือคัดเลือกคณะกรรมการฯ ซึ่งควรมีหลายฝ่าย เช่น ผู้ว่าราชการจังหวัด รองผู้ว่าราชการจังหวัด ปลัดจังหวัด กรมศิลปากรสุพรรณบุรี สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนครปฐม อาจารย์มหาวิทยาลัยศิลปากร มหาวิทยาลัยมหิดล มหาวิทยาลัยคริสเตียน สภาวัฒนธรรมจังหวัดฯ สถาบันวัฒนธรรมทุกอำเภอ หุ่นี่ฝั่งไทย และที่สำคัญ คือประชาชนในท้องถิ่นต่างๆ

38. ในการดำเนินงานควรมีงบประมาณ มีเอกสารแจก มีการจัดบรรยายโดยผู้ทรงคุณวุฒิจริงๆ มีการซักถามได้ตอบ เพื่อหาหรือถึงประเด็นสำคัญของเรื่องที่จะทำตลอดจนปัญหาที่อาจส่งผลกระทบต่อกระเทือนจากภายนอก หลังจากนั้นควรมีการจัดพิมพ์เอกสารเผยแพร่ อาจมีการจัดนำชมสถานที่ต่างๆ การจัดนิทรรศการแสดงถึงความรุ่งเรือง และที่สำคัญได้มีบุคคลสำคัญระดับชาติ และนานาชาติ ให้ความสำคัญซึ่งได้ยืนยันว่าจะได้รับเกียรติเป็นมรดกโลก

39. ผู้ว่าราชการจังหวัด สภาวัฒนธรรมจังหวัด และมหาวิทยาลัยในจังหวัดนครปฐมควรเป็นแกนหลักและหาแนวร่วมให้มากที่สุด เพื่องานจะได้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ เพราะงานนี้มีความสำคัญระดับชาติต้องทำให้ดีที่สุดและที่สำคัญต้องถูกต้องที่สุดตามหลักการอนุรักษ์และพัฒนาแบบสากล ดังนั้นจึงต้องระดมพลังสมองบุคคลหลายฝ่ายอย่างรอบคอบด้วย

40. น่าจะมีผู้นำเสนอข้อมูลของโบราณที่สำคัญ เช่น วัดพระเมรุ เจดีย์จุลประโทน เนินพระ วัดดอนยายหอม เนินวัดพระงาม เพื่อแสดงให้เห็นว่าแต่ละแห่งมีความสำคัญอย่างไร ไม่ใช่เห็นแต่กองอิฐซึ่งผู้ผ่านไปมาไม่ทราบความเป็นมา

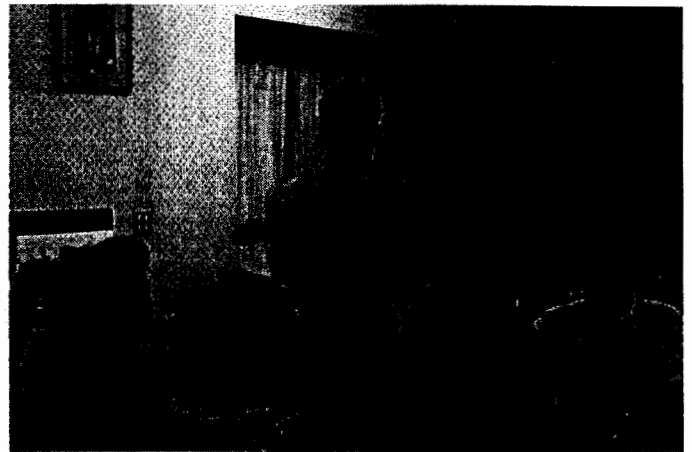
41. พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติของจังหวัดนครปฐม ควรจะใหญ่โตและมีห้องจัดแสดงศิลปวัตถุให้มากและยิ่งใหญ่กว่าปัจจุบันและน่าจะมีใหญ่กว่าอุทอง เพื่อให้สมฐานะของเมืองหลวงแห่งอาณาจักรทวารวดี สำหรับสถานที่ตั้ง ถ้าในบริเวณวัดพระปฐมเจดีย์ฯ ไม่อนุญาตให้ขยายก็ควรหาที่ใหม่

42. ควรสนับสนุนการค้นคว้าวิจัย ภาพในอดีตของเมืองโบราณนครไชยศรี ซึ่งรัชกาลที่ 4 รัชกาลที่ 5 เคยได้บันทึกไว้ว่าใหญ่โตที่สุดในบรรดาเมืองโบราณก่อนสมัยอยุธยา และพระองค์เคยได้เสด็จฯ มาพบด้วยพระองค์เอง ก่อนจะถูกรื้อทำลายไปในช่วงร้อยปีเศษ จากการสร้างทางรถไฟสายใต้

43. ควรจัดทำหลักสูตร ความรู้ท้องถิ่นเรื่องเมืองนครไชยศรีและอาณาจักรทวารวดี สำหรับการศึกษาระดับมัธยมของนักเรียนในจังหวัดนครปฐม เพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ ความภาคภูมิใจ และการมีส่วนร่วมในการรื้อฟื้นเมืองโบราณนี้ให้กลับคืนมาจนเป็นเมืองมรดกโลกอีกแห่งหนึ่ง

44. ควรจัดอันดับความสำคัญ งานเร่งที่ต้องรีบทำและงานที่ค่อยเป็นค่อยไป ทำหลายด้านจะต้องใช้เงินใช้พลังมาก ทำให้ผลงานไม่ชัดเจน

ภาพบรรยากาศการเสวนา
แนวทางการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีบริเวณเมืองโบราณนครไชยศรี

ภาพที่ 20 บรรยากาศการเสวนาแนวทางการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดี

บทที่ 4

การดำเนินการเพื่ออนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีแห่งเมืองโบราณนครไชยศรี

การดำเนินการเพื่ออนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีแห่งเมืองโบราณนครไชยศรี โดยคณะผู้วิจัยร่วมกับผู้นำชุมชนและประชาชนในบริเวณเมืองโบราณนครไชยศรี ซึ่งเริ่มดำเนินการ ตั้งแต่เดือนพฤษภาคม 2548 ถึงเดือนมีนาคม 2549 ปรากฏผลเป็นรูปธรรมเกี่ยวกับกิจกรรมการอนุรักษ์ และสืบสานอารยธรรมทวารวดี ดังนี้

1. การจัดตั้งเครือข่ายกลุ่มอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีในจังหวัดนครปฐม

จากการประชุมเสวนา เกี่ยวกับการสร้างสำนักชุมชนในการรักษาอารยธรรมทวารวดี ในจังหวัดนครปฐม ครั้งที่ 1 เมื่อวันที่ 9 กันยายน 2548 มีผู้เข้าร่วมเสวนา จำนวน 51 คนประกอบด้วย ผู้นำชุมชนจากเทศบาลนครนครปฐม จำนวน 11 คน ผู้นำชุมชนจากองค์การบริหารส่วนตำบลพระประทีป 22 คน ผู้นำชุมชนจากองค์การบริหารส่วนตำบลธรรมศาลา 16 คน และนักวิชาการในท้องถิ่น 2 คน ซึ่งภายหลังการเสวนาผู้เข้าร่วมเสวนาได้ร่วมกันจัดตั้งเครือข่ายการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดี ตามเขตพื้นที่รับผิดชอบดังนี้

1.1 กลุ่มเครือข่ายผู้นำชุมชนในพื้นที่เขตเทศบาลนครนครปฐม ประกอบด้วย

- 1) นายเจษฎา เศรษฐบุตร์
- 2) นายชัยยุทธ จิตตวิสุทธิกุล
- 3) นางสาวอักษรศรี ใจสุทธิ
- 4) นายสุวัฒน์ รุจิพัฒนานนท์
- 5) นางจารุลักษณ์ หนูประสิทธิ์
- 6) นางมลวัลย์ ว่องวิวัฒน์ไวทยะ
- 7) นางสุรีพร ขำเรือง
- 8) นางลมัย คาวจรัสแสงชัย
- 9) นางนิงจารี เจนศิริภรณ์
- 10) นายภักดี สิริมงคล
- 11) นางธัญญรัตน์ ธาวิบุญสิทธิ์

- 7) นายเนตร อยู่พงศ์
- 8) นายนันท์ชัย จิระรัตน์พิศาล
- 9) นางสาวสมพร เมธากุลพุดิ
- 10) นายเจียม บุญะอดิชาติ
- 11) นายศิวิชัย ถาวรธรรม
- 12) นางชูศรี คงนาค
- 13) นายปรีชา นະวาระ
- 14) นายโสภณ พบสุภาพ
- 15) นายไพฑูรย์ เกิดมณี
- 16) นายพวน มีชำนาญ

1.4 นักวิชาการสนับสนุนการดำเนินงานของเครือข่าย

- 1) นายสัญญา สุกดีเลิศ อาจารย์โรงเรียนวัดไร่จิงวิทยา
- 2) นายไพฑูรย์ พวงสำลี นักวิชาการอิสระ ประธานกลุ่มศรีทวารวดี

แนวทางการดำเนินงานเพื่ออนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีของกลุ่มเครือข่าย

ภายหลังจากจัดตั้งกลุ่มเครือข่ายอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีของกลุ่มผู้นำชุมชนในพื้นที่เมืองโบราณนครไชยศรี ผู้วิจัยได้ประสานงานเพื่อดำเนินการประชุมสนทนากลุ่ม (Focus group discussion) เมื่อวันที่ 15 ตุลาคม 2548 เพื่อให้สมาชิกเครือข่ายได้วิเคราะห์สภาพของเมืองโบราณของแต่ละพื้นที่ ระบุสภาพปัญหา และกำหนดแนวทางพัฒนาหลักของเครือข่ายแต่ละกลุ่ม เพื่อจะได้นำแนวทางที่กำหนดไปดำเนินการจริงเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2549 เป็นต้นไป ซึ่งผลการประชุมสนทนากลุ่มสรุปได้ดังนี้

กลุ่มที่ 1 กลุ่มผู้นำชุมชนในพื้นที่เขตเทศบาลนครนครปฐม

สภาพของเมืองโบราณในพื้นที่เขตเทศบาลนครนครปฐมส่วนใหญ่ได้มีสิ่งปลูกสร้างตั้งที่อยู่อาศัยและอาคารพาณิชย์อยู่เต็มพื้นที่ ทำให้ไม่เหลือบรรยากาศของเมืองโบราณอยู่เลย แต่อย่างไรก็ตามในพื้นที่เขตเทศบาลฯ ยังมีโบราณสถานสมัยทวารวดีที่สำคัญเหลืออยู่ 4 แห่ง ได้แก่ พระปฐมเจดีย์ พระประโทณเจดีย์ จุลประโทณเจดีย์ และเจดีย์วัดพระงาม นอกจากนี้ยังมีคลองคูเมืองและคลองพระประโทณซึ่งเป็นหลักฐานสำคัญทางประวัติศาสตร์สมัยทวารวดีเหลืออยู่เป็นรูปธรรม

ปัญหาที่เกิดขึ้นกับเมืองโบราณ

ปัญหาที่เกิดขึ้นกับเมืองโบราณในพื้นที่เขตเทศบาลนครนครปฐมมีประเด็นใหญ่ ๆ ได้แก่

1. ประชาชนไม่เห็นคุณค่าของเมืองโบราณเนื่องจากไม่มีความรู้และไม่ตระหนักถึงความสำคัญ
2. หน่วยงานที่รับผิดชอบดูแลโบราณสถานยังปล่อยปละละเลยไม่ดูแลให้อยู่ในสภาพดีเท่าที่ควร
3. ประชาชนในชุมชนยังทิ้งขยะและปล่อยน้ำเสียลงในลำคลอง
4. หน่วยงานที่รับผิดชอบดูแลโบราณสถานยังขาดการประชาสัมพันธ์ให้ชาวหัวคนนครปฐมรวมทั้งนักท่องเที่ยวรู้จักและเข้าใจถึงความเป็นมาและความสำคัญของแหล่งประวัติศาสตร์สมัยทวารวดี

แผนการดำเนินงานเพื่ออนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดี

1. จัดโครงการรณรงค์ให้ประชาชนในเขตเทศบาลร่วมฟื้นฟูคุณภาพน้ำในคลองคูเมืองและคลองอื่น ๆ ในเขตเทศบาลฯ
2. รณรงค์ให้ประชาชนร่วมโครงการ “เจริญศรัทธา” ซึ่งดำเนินโครงการโดยสภาวัฒนธรรมจังหวัดนครปฐม โดยมีกิจกรรมใส่บาตรแด่พระสงฆ์ บริเวณองค์พระปฐมเจดีย์ ทั้งนี้เพื่อสืบสานกิจกรรมทางพุทธศาสนาอันเป็นลักษณะเด่นของอารยธรรมทวารวดี โดยเริ่มกิจกรรมดังกล่าวเวลา 06.00 น. ทุกวัน
3. กลุ่มเครือข่ายจะผลักดันให้หน่วยงานที่รับผิดชอบดูแลโบราณสถาน จัดทำศูนย์ข้อมูลถาวรเกี่ยวกับสิ่งที่ควรรู้ของโบราณสถานแต่ละแห่ง ดัดตั้งบริเวณโบราณสถานนั้น ๆ เช่น วัดพระเมรุและจุลประโทนเจดีย์ เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้ความรู้แก่ผู้มาเยี่ยมชมโบราณสถาน และทำให้โบราณสถานมีคุณค่ายิ่งขึ้น

ภาพที่ 21 บรรยากาศการอภิปรายของกลุ่มผู้นำชุมชนพื้นที่เขตเทศบาลนครนครปฐม

กลุ่มที่ 2 กลุ่มผู้นำชุมชนองค์กรบริหารส่วนตำบลพระประโทน

สภาพทั่วไปของเมืองโบราณในเขตพื้นที่องค์การบริหารส่วนตำบลพระประโทนมีการใช้พื้นที่ปลูกสิ่งปลูกสร้างเพื่ออยู่อาศัย ทำเกษตรกรรมปลูกผักผลไม้ และฟาร์มเลี้ยงสัตว์ อย่างไรก็ตามในพื้นที่องค์การบริหารส่วนตำบลพระประโทนยังมีร่องรอยของโบราณสถานสมัยทวารวดี ได้แก่ คลองคูเมืองและ คลองเชื่อมต่อระหว่างคูเมืองกับศูนย์กลางของเมือง ฐานเจดีย์ซึ่งพบบริเวณหมู่ที่ 5 ตำบลพระประโทน จำนวน 4 แห่ง และมีการพบศิลปวัตถุสมัยทวารวดี เช่นพระดินเผา เครื่องประดับ และเศษภาชนะต่าง ๆ อยู่เป็นประจำ

ปัญหาที่เกิดขึ้นกับเมืองโบราณ

1. มีการปล่อยสิ่งปฏิกูลจากฟาร์มเลี้ยงหมูลงในคลองคูเมือง ทำให้น้ำเน่าเสียและคลองคูเมืองตื้นเขิน
2. มีการรुक้ำที่บริเวณลำคลองที่ตื้นเขินเป็นที่ทำกิน
3. คนบางกลุ่มแอบขุดของมีค่าในบริเวณที่พบแหล่งโบราณสถาน
4. มีการใช้รถไถคันฉิวดินเพื่อปลูกพืชทำให้แหล่งโบราณสถานเสียหาย

แผนการดำเนินงานเพื่ออนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดี

1. องค์การบริหารส่วนตำบลพระประโทน มีโครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นตำบลพระประโทน และจะขอความร่วมมือจากประชาชนในพื้นที่ให้ร่วมบริจาคศิลปวัตถุสมัยทวารวดีซึ่งอยู่ในครอบครองของประชาชน มาจัดแสดงให้ความรู้ในพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น เพื่อประโยชน์ในการศึกษาด้านวัฒนธรรมแก่เยาวชนและประชาชน รวมทั้งเป็นการสร้างจิตสำนึกแก่ประชาชนในพื้นที่ในการร่วมกันสืบสานอารยธรรมทวารวดี
2. องค์การบริหารส่วนตำบลพระประโทนได้จัดทำโครงการขุดลอกคลองคูเมืองโบราณ (คลองพญากง) รวมทั้งปรับปรุงภูมิทัศน์บริเวณริมคลองในปี 2549 ระยะทาง 2 กิโลเมตร และได้ขออนุมัติงบประมาณสำหรับดำเนินการโครงการดังกล่าว จำนวน 4 ล้านบาท
3. กลุ่มเครือข่ายจะร่วมกันผลักดันให้มีการพัฒนาพื้นที่บริเวณที่พบแหล่งโบราณสถานให้เป็นพื้นที่สำหรับการศึกษาเกี่ยวกับอารยธรรมทวารวดี และเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ในท้องถิ่น
4. องค์การบริหารส่วนตำบลพระประโทนได้ออกกฏบัญญัติห้ามปล่อยสิ่งปฏิกูลจากฟาร์มเลี้ยงสัตว์ลงสู่ลำคลองให้ผู้ประกอบการถือปฏิบัติ หากฝ่าฝืนจะมีโทษปรับตามกฎหมาย
5. กลุ่มเครือข่ายจะจัดทำแผนที่แสดงแหล่งโบราณสถานที่ยังพบในเขตตำบลพระประโทนให้ชัดเจน

6. กลุ่มเครือข่ายจะจัดทำป้ายแหล่งโบราณสถานที่ดูมีคุณค่าไปติดตามแหล่งโบราณสถานเพื่อให้ประชาชนได้รับทราบและเกิดความสำนึกในเชิงอนุรักษ์

7. กลุ่มเครือข่ายจะประสานงานกับกรมศิลปากรในการจัดสรรงบประมาณในการขุดค้นแหล่งประวัติศาสตร์ที่พบ สำหรับเป็นแหล่งศึกษาทางโบราณคดี และพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวภายในชุมชน

ภาพที่ 22 บรรยากาศการอภิปรายของกลุ่มผู้นำชุมชนพื้นที่องค์การบริหารส่วนตำบลพระประโทน

กลุ่มที่ 3 กลุ่มผู้นำชุมชนองค์การบริหารส่วนตำบลธรรมศาลา

สภาพทั่วไปของเมืองโบราณในเขตพื้นที่องค์การบริหารส่วนตำบลธรรมศาลา มีการใช้พื้นที่ปลูกสร้างที่อยู่อาศัย และอาคารพาณิชย์ รวมทั้งใช้พื้นที่ทำการเกษตรในการปลูกพืชและทำฟาร์มเลี้ยงสัตว์ประเภทไก่และหมู ทำให้สภาพความเป็นเมืองโบราณยังคงเหลืออยู่น้อยมาก อย่างไรก็ตามในพื้นที่ตำบลธรรมศาลายังปรากฏโบราณสถานสมัยทวารวดีที่สำคัญ ได้แก่ สังฆรัตนธาตุเจดีย์ในบริเวณวัดธรรมศาลา มีลำคลองประวัติศาสตร์สายสำคัญได้แก่ คลองคูเมือง และคลองบางแก้ว นอกจากนี้บริเวณพื้นที่รอยต่อระหว่างตำบลธรรมศาลาและตำบลเพนียด พบร่องรอยของแหล่งโบราณสถานซึ่งประชาชนในพื้นที่เรียกว่า “วัดชะวม”

ปัญหาที่เกิดขึ้นกับเมืองโบราณ

1. ประชาชนในพื้นที่ไม่ค่อยมีความรู้เกี่ยวกับเมืองโบราณฯ และไม่มีผู้นำในการดูแลรักษาเมืองโบราณฯ
2. มีคนบางกลุ่มแอบขุดค้นหาของมีค่าบริเวณแหล่งโบราณสถาน
3. องค์กรปกครองท้องถิ่น ไม่มีกฎระเบียบให้ประชาชนถือปฏิบัติในการดูแลรักษาเมืองโบราณฯ
4. มีการปล่อยสิ่งปฏิกูลจากฟาร์มเลี้ยงสัตว์ลงสู่คลองคูเมือง
5. พื้นที่บริเวณวัดตะขามถูกชาวบ้านใช้รถแทรกเตอร์ไถเพื่อทำไร่ผัก

แผนการดำเนินงานเพื่ออนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดี

1. องค์กรบริหารส่วนตำบลธรรมศาลาได้จัดทำโครงการขุดลอกคลองคูเมืองโบราณ (คลองพญาทอง) ต่อจากพื้นที่การขุดลอกขององค์กรบริหารส่วนตำบลพระประโทณ ระยะทาง 1.9 กิโลเมตร และเทศบาลตำบลธรรมศาลาได้จัดทำโครงการขุดลอกคลองเจดีย์บูชา ในพื้นที่รับผิดชอบของเทศบาลตำบลธรรมศาลา รวมทั้งปรับปรุงภูมิทัศน์บริเวณริมคลองในปี 2549 ระยะทาง 2 กิโลเมตร
2. องค์กรบริหารส่วนตำบลธรรมศาลาได้ออกกฏบัญญัติห้ามปล่อยสิ่งปฏิกูลจากฟาร์มเลี้ยงสัตว์ลงสู่ลำคลองให้ผู้ประกอบการถือปฏิบัติ หากฝ่าฝืนจะมีโทษปรับตามกฏบัญญัติ
3. กลุ่มเครือข่ายจะร่วมฟื้นฟูพิพิธภัณฑวัตถุธรรมศาลา ให้เป็นแหล่งความรู้เกี่ยวกับอารยธรรมทวารวดี และดำเนินการให้วัดธรรมศาลาเป็นศูนย์กลางการศึกษาและท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมด้วย
4. กลุ่มเครือข่ายจะเป็นผู้นำให้ความรู้เกี่ยวกับอารยธรรมทวารวดีแก่ประชาชนในพื้นที่ และขอความร่วมมือให้ประชาชนร่วมกันดูแลและอนุรักษ์พื้นที่ซึ่งเป็นแหล่งโบราณสถาน

ภาพที่ 23 บรรยากาศการอภิปรายของกลุ่มผู้นำชุมชนพื้นที่องค์กรบริหารส่วนตำบลธรรมศาลา

2. การดำเนินงานของเครือข่ายนักวิชาการและผู้วิจัย

2.1 การจัดนิทรรศการและจัดพิมพ์เอกสารเผยแพร่ความรู้แก่ประชาชนในเขตพื้นที่เมืองโบราณนครไชยศรี

จากการสำรวจความรู้เรื่องเมืองโบราณนครไชยศรี และความรู้เกี่ยวกับโบราณสถานต่าง ๆ ในบริเวณเมืองโบราณฯ โดยใช้แบบสอบถามและสัมภาษณ์ประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เมืองโบราณนครไชยศรี พบว่าประชาชนมีความรู้เกี่ยวกับเมืองโบราณน้อยมาก ซึ่งส่งผลให้ประชาชนไม่ตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของเมืองโบราณ ก่อให้เกิดการรुक้าทำลายแหล่งประวัติศาสตร์ต่าง ๆ อย่างรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ดังนั้นเพื่อส่งเสริมให้ประชาชนและเยาวชน โดยเฉพาะผู้ที่อาศัยอยู่ในบริเวณพื้นที่เมืองโบราณนครไชยศรี ได้มีความรู้และตระหนักถึงความสำคัญของแหล่งประวัติศาสตร์ ผู้วิจัยจึงได้ดำเนินการเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ โบราณสถาน และโบราณวัตถุของเมืองโบราณนครไชยศรีในรูปแบบต่าง ๆ ดังนี้

2.1.1 จัดพิมพ์หนังสือ เรื่อง “ทวารวดี ศรีนครปฐม” ซึ่งมีเนื้อหากล่าวถึงประวัติศาสตร์วัฒนธรรมทวารวดีในจังหวัดนครปฐม แหล่งประวัติศาสตร์ โบราณสถาน และโบราณวัตถุสมัยทวารวดี รวมทั้งแนวทางการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีในจังหวัดนครปฐม แจกเผยแพร่แก่ประชาชน จำนวน 5,000 เล่ม

2.1.2 จัดทำวีซีดี. เผยแพร่ความรู้ทางวัฒนธรรม เรื่อง “ทวารวดี ศรีนครปฐม” ในรูปแบบที่ทันสมัย ซึ่งมีเนื้อหากล่าวถึงประวัติศาสตร์วัฒนธรรมทวารวดีในจังหวัดนครปฐม แหล่งประวัติศาสตร์ โบราณสถาน และโบราณวัตถุสมัยทวารวดี โดยเน้นเผยแพร่แก่นักเรียนในสถานศึกษาต่าง ๆ ในจังหวัดนครปฐม

2.1.3 จัดนิทรรศการ เรื่อง “ศิลปะทวารวดีในจังหวัดนครปฐม” โดยจัดแสดงนิทรรศการในสถานศึกษา และสถานที่ซึ่งมีการจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรม จำนวน 9 ครั้ง มีเยาวชนและประชาชนให้ความสนใจชมนิทรรศการรวมประมาณ 2,000 คน

จากการประเมินผลโดยการสัมภาษณ์ผู้ชมนิทรรศการ หรือผู้ได้รับเอกสารเผยแพร่ความรู้ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นประชาชนจังหวัดนครปฐมพบว่า ประชาชนได้รับความรู้เรื่องประวัติศาสตร์และโบราณคดีในจังหวัดนครปฐมเพิ่มขึ้นมากซึ่งบางคนไม่เคยทราบมาก่อน หรือเคยทราบเพียงเล็กน้อย หลังจากได้รับความรู้เหล่านี้ทำให้เกิดความภาคภูมิใจ เห็นคุณค่า และตระหนักถึงความสำคัญของท้องถิ่น และยินดีที่จะร่วมอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดี

2.2. การบรรยายความรู้เรื่องเมืองโบราณนครไชยศรีแก่ผู้นำชุมชนและประชาชนในเขตพื้นที่เมืองโบราณนครไชยศรี

การให้ความรู้เกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมทวารวดีแก่ประชาชนในบริเวณเมืองโบราณนครไชยศรีอีกทางหนึ่งคือ การบรรยายประกอบสไลด์ ในวาระที่มีการประชุมครั้งสำคัญ ๆ เช่น การประชุม อบต. ประประ โทณ ซึ่งมีประชาชนเข้าร่วมประชุมครั้งละประมาณ 200 คน การประชุม อบต. ชรรณศาลา มีประชาชนเข้าร่วมประชุมครั้งละประมาณ 150 คน รวมทั้งการประชุมสัมมนาเกี่ยวกับแนวทางการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีซึ่งผู้วิจัยจัดขึ้นก็มีการบรรยายความรู้เรื่องเหล่านี้ด้วย ซึ่งการบรรยายแต่ละครั้งก็ได้รับความสนใจจากผู้ฟังเป็นอย่างดี และช่วยให้ผู้ฟังเกิดความสำนึกหวงแหนในคุณค่าของวัฒนธรรมท้องถิ่น

การให้ความรู้แก่ผู้นำชุมชนและประชาชนให้ทราบถึงคุณค่าและความสำคัญของท้องถิ่น จึงทำให้เกิดเครือข่ายการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีได้อีกทางหนึ่ง

บทที่ 5

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่องการฟื้นฟูจิตสำนึกท้องถิ่นเพื่อร่วมกันอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีแห่งเมืองโบราณนครไชยศรีสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

1. สภาพทั่วไปของเมืองโบราณนครไชยศรีในยุคปัจจุบัน

1.1 การแบ่งพื้นที่เขตการปกครอง

เขตพื้นที่ของเมืองโบราณนครไชยศรีในปัจจุบัน อยู่ในเขตการปกครองขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่น 4 แห่ง ได้แก่ เทศบาลนครนครปฐม องค์การบริหารส่วนตำบลพระประโทน องค์การบริหารส่วนตำบลธรรมศาลา และเทศบาลตำบลธรรมศาลา

1.2 การใช้ประโยชน์จากที่ดินในเขตพื้นที่เมืองโบราณนครไชยศรี

การใช้ประโยชน์จากที่ดินในเขตพื้นที่เมืองโบราณนครไชยศรี มีหลากหลายรูปแบบ ได้แก่ การใช้ที่ดินเพื่อเกษตรกรรมปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ การใช้ที่ดินเป็นสถานประกอบการ การใช้ที่ดินเพื่อสร้างอาคารพาณิชย์ การใช้ที่ดินเป็นสถานที่ราชการและสถานศึกษา การใช้ที่ดินเพื่อปลูกสร้างที่อยู่อาศัย การใช้ที่ดินเพื่อศาสนสถาน และการใช้ที่ดินเพื่อก่อสร้างเส้นทางคมนาคม ซึ่งการใช้ที่ดินในพื้นที่เมืองโบราณนครไชยศรีที่กล่าวมาทั้ง 7 ประการ ล้วนส่งผลให้เกิดการทำลายแหล่งประวัติศาสตร์ภายในเมืองโบราณฯ และเปลี่ยนแปลงสภาพเมืองโบราณนครไชยศรีให้กลายเป็นเมืองสมัยใหม่

1.3 ความรู้และความตระหนักในคุณค่าของเมืองโบราณนครไชยศรีของคนยุคปัจจุบัน

ประชาชนที่อาศัยอยู่ในเขตเมืองโบราณนครไชยศรีส่วนใหญ่ยังขาดความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมทวารวดี โดยเฉพาะประวัติความเป็นมาของวัดพระเมรุ พระประโทนเจดีย์ จุลประโทนเจดีย์ เจดีย์หลังวัดพระงาม และสังฆรัตนธาตุเจดีย์ที่วัดธรรมศาลา ซึ่งการขาดความรู้ของประชาชนส่งผลต่อความรู้สึกรักและหวงแหนเมืองโบราณ รวมทั้งรुकู้ทำลายแหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีโดยขาดความยังคิดหรือรู้เท่าไม่ถึงการณ์ เนื่องจากขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความสำคัญและวิธีการอนุรักษ์แหล่งประวัติศาสตร์

ส่วนความตระหนักในคุณค่าของเมืองโบราณ ประชาชนที่อาศัยอยู่ในบริเวณเมืองโบราณนครไชยศรีส่วนใหญ่ตระหนักถึงความสำคัญของเมืองโบราณ โดยเห็นว่าเมืองโบราณช่วยสร้างคุณค่าทางประวัติศาสตร์และช่วยส่งเสริมการท่องเที่ยวของจังหวัดนครปฐม รวมทั้งเห็นความจำเป็นในการดูแลเมืองโบราณนครไชยศรีให้อยู่ในสภาพที่ดี และพร้อมที่จะร่วมมือในการอนุรักษ์ศิลปวัตถุและหลักฐานทางโบราณคดี รวมทั้งเห็นด้วยกับการพัฒนาสิ่งแวดล้อมในบริเวณเมืองโบราณให้ดียิ่งขึ้นและส่งเสริมให้เยาวชนรุ่นใหม่ในจังหวัดนครปฐม ได้เรียนรู้เรื่องเมืองโบราณนครไชยศรีอีกด้วย

2. ปัจจัยที่ทำให้เมืองโบราณนครไชยศรีถูกทำลายในปัจจุบัน

ปัจจัยที่ทำให้เมืองโบราณนครไชยศรีถูกทำลายสรุปเป็นประเด็นต่าง ๆ ได้ดังนี้

- 2.1 การพัฒนาทางกายภาพภายในเขตเมืองโบราณ โดยไม่ได้ศึกษาถึงผลกระทบที่จะเกิดแก่สภาพแวดล้อม
- 2.2 ประชาชนขาดความรู้เรื่องเมืองโบราณ
- 2.3 ความไม่ตระหนักถึงความสำคัญของเมืองโบราณของคนยุคปัจจุบัน
- 2.4 การบำบัดน้ำเสียที่ไม่ถูกวิธีของฟาร์มเลี้ยงสัตว์
- 2.5 การสร้างที่อยู่อาศัยและอาคารสถานที่ต่าง ๆ ในเขตเมืองโบราณ
- 2.6 การออกโฉนดที่ดินพื้นที่เขตเมืองโบราณให้เป็นสิทธิ์ของเอกชน
- 2.7 การไม่ขุดสำรวจทางโบราณคดี
- 2.8 การไม่ประกาศให้พื้นที่เมืองโบราณนครไชยศรีเป็นเขตโบราณสถานแห่งชาติ
- 2.9 การพัฒนาทางวัตถุตามกระแสวัฒนธรรมตะวันตก

3. แนวทางการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีในจังหวัดนครปฐม

ศูนย์วัฒนธรรมอำเภอเมืองนครปฐม ร่วมกับองค์การบริหารส่วนตำบลพระประโทน องค์การบริหารส่วนตำบลธรรมศาลา และเทศบาลนครนครปฐม ได้จัดการสัมมนาทางวัฒนธรรม เรื่อง แนวทางการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีในจังหวัดนครปฐมขึ้น เพื่อระดมความคิดจากผู้นำชุมชนในการหาแนวทางเพื่อร่วมมือกันอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีในจังหวัดนครปฐม โดยได้ข้อสรุปสำหรับเป็นแนวทางปฏิบัติเร่งด่วนในการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีแห่งเมืองโบราณนครไชยศรี 3 ประเด็นใหญ่ ได้แก่

3.1 การร่วมมือกันดูแลเมืองและคูคลองต่าง ๆ ซึ่งเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ให้มีน้ำที่ใสสะอาดและมีภูมิทัศน์ที่ดี ให้ทุกองค์กรที่เกี่ยวข้องร่วมกันพัฒนาลำคลองให้สะอาด เพราะปัญหานี้จะแก้ไขโดยองค์กรใดองค์กรหนึ่งไม่ได้ เนื่องจากคูคลองเชื่อมต่อกันทุกพื้นที่

3.2 การขอความร่วมมือจากประชาชนในการให้ข้อมูลเกี่ยวกับโบราณวัตถุเพื่อประโยชน์ในการศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมทวารวดี จากการให้ข้อมูลของผู้นำชุมชนที่เข้าร่วมสัมมนาแสดงให้เห็นว่าประชาชนในเขตพื้นที่เมืองโบราณนครไชยศรีมีการค้นพบวัตถุโบราณต่าง ๆ เช่น พระพุทธรูป เครื่องประดับ และเครื่องใช้ในครัวเรือน มาอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะในเขตพื้นที่ซึ่งอยู่ในความดูแลของอบต. ธรรมศาลา และ อบต. พระประโทณ ทำให้ผู้ร่วมสัมมนามีความเห็นร่วมกันว่า ผู้นำท้องถิ่นจะต้องมีบทบาทในการประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนที่ครอบครองศิลปวัตถุเหล่านี้ตระหนักถึงความสำคัญในการให้ข้อมูลเกี่ยวกับศิลปวัตถุสมัยทวารวดีเพื่อประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าสำหรับสร้างองค์ความรู้ไว้เป็นประโยชน์แก่เยาวชนรุ่นต่อไป ซึ่งสามารถดำเนินการได้ 2 ลักษณะ ได้แก่ บริจาคศิลปวัตถุให้แก่หน่วยงานที่รับผิดชอบในท้องถิ่นหรือถ่ายภาพศิลปวัตถุในครอบครองมามอบให้ ซึ่งศิลปวัตถุเหล่านั้นอาจจะเป็นของที่กรมศิลปากรหรือนักวิชาการยังไม่เคยพบ การได้ข้อมูลใหม่ ๆ และข้อมูลที่มีจำนวนมากพอ จะทำให้ผู้ที่ดำเนินการศึกษาเกี่ยวกับศิลปะทวารวดีได้รับประโยชน์อย่างประมาณค่ามิได้ และศิลปวัตถุที่ได้รับบริจาคจะนำไปจัดนิทรรศการเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้อยู่ในพิพิธภัณฑ์ชุมชน ซึ่งปัจจุบันกำลังดำเนินการอยู่ 2 แห่ง ได้แก่ พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ตำบลพระประโทณ ตั้งอยู่ในพื้นที่องค์การบริหารส่วนตำบลพระประโทณ และพิพิธภัณฑ์วัดธรรมศาลา เป็นแหล่งเก็บรวบรวมของโบราณสมัยทวารวดีในเขตตำบลธรรมศาลา

3.3 การร่วมมือกันอนุรักษ์พื้นที่บริเวณที่ค้นพบโบราณสถานและโบราณวัตถุ โดยร่วมมือกันดูแลและขอความร่วมมือจากเจ้าของพื้นที่ไม่ให้มีการก่อสร้างใด ๆ ในบริเวณดังกล่าว ทั้งนี้เพื่อรักษาพื้นที่นั้น ๆ ไว้ให้เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้าทางโบราณคดีอย่างถูกต้องตามหลักการทางวิชาการ ซึ่งในเขตพื้นที่เมืองโบราณนครไชยศรี มีพื้นที่ซึ่งมีการขุดค้นพบโบราณสถานและโบราณวัตถุสมัยทวารวดีจากข้อมูลที่ประชาชนบอกกล่าวจำนวน 5 แห่ง อยู่ในเขตพื้นที่หมู่ที่ 5 ตำบลพระประโทณ 4 แห่ง และ บริเวณวัดตะขามซึ่งเป็นเขตเชื่อมต่อระหว่างตำบลเพ็ญศกับตำบลธรรมศาลา อีก 1 แห่ง

นอกจากนี้ผู้เข้าร่วมเสวนายังร่วมกันประสานความคิด และได้เสนอแนะแนวทางการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีแห่งเมืองโบราณนครไชยศรีต่อเนื่องอีก 4 ประการ (ตามรายละเอียดในบทที่ 4)

4. การดำเนินการเพื่ออนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีแห่งเมืองโบราณนครไชยศรีของกลุ่มเครือข่ายในแต่ละพื้นที่

จากการที่ผู้วิจัยได้ศึกษาปัญหาอันเป็นสาเหตุให้เกิดการรुक้าทำลายแหล่งประวัติศาสตร์ในเขตพื้นที่เมืองโบราณนครไชยศรี และผลการหารือเกี่ยวกับแนวทางการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีของกลุ่มผู้เข้าร่วมเสวนา ผู้วิจัยได้ประสานงานให้กลุ่มผู้นำชุมชนรวมตัวกันเป็นเครือข่ายเพื่อดำเนินการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดี รวมทั้งสร้างจิตสำนึกแก่ประชาชนในเขตพื้นที่เมืองโบราณนครไชยศรีให้เกิดความตระหนักถึงความสำคัญและคุณค่าของเมืองโบราณฯ ดังนี้

4.1 การจัดตั้งเครือข่ายกลุ่มอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีในบริเวณเมืองโบราณนครไชยศรี โดยมีเครือข่ายทั้งสิ้น จำนวน 51 คน แบ่งเป็นกลุ่มเครือข่ายจำนวน 4 กลุ่ม ได้แก่กลุ่มเครือข่ายองค์การบริหารส่วนตำบลพระประโทน กลุ่มเครือข่ายองค์การบริหารส่วนตำบลธรรมศาลา กลุ่มเครือข่ายเทศบาลนครนครปฐม และกลุ่มเครือข่ายนักวิชาการ ซึ่งกลุ่มเครือข่ายแต่ละกลุ่มได้ประชุมกลุ่ม (Focus Group) เพื่อระบุนโยบายของเมืองโบราณในแต่ละพื้นที่ รวมทั้งกำหนดแนวทางที่จะดำเนินกิจกรรมและโครงการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีของเครือข่าย (รายละเอียดในบทที่ 4)

4.2 การพัฒนาอุทยานซึ่งเป็นแหล่งประวัติศาสตร์ โดยการขุดลอกอุทยานและปรับปรุงภูมิทัศน์บริเวณริมฝั่ง รวมทั้งรณรงค์ให้มีกิจกรรมฟื้นฟูคุณภาพน้ำในลำคลองให้ใสสะอาดขึ้น ซึ่งกิจกรรมพัฒนาอุทยานทุกกลุ่มเครือข่ายได้ระบุให้อยู่ในแผนการดำเนินการประจำปี 2549

4.3 การขอรับบริจาคศิลปวัตถุสมัยทวารวดีจากประชาชนในพื้นที่เมืองโบราณนครไชยศรี โดยกลุ่มเครือข่ายองค์การบริหารส่วนตำบลพระประโทน และองค์การบริหารส่วนตำบลธรรมศาลา

4.4 การดำเนินการเพื่ออนุรักษ์พื้นที่แหล่งประวัติศาสตร์ในเขตเมืองโบราณนครไชยศรี โดยกลุ่มเครือข่ายองค์การบริหารส่วนตำบลพระประโทน และองค์การบริหารส่วนตำบลธรรมศาลาซึ่งมีร่องรอยแหล่งโบราณสถานภายในพื้นที่จำนวนหลายแห่ง

4.5 การดำเนินการของผู้วิจัยและเครือข่ายนักวิชาการ

ผู้วิจัยและเครือข่ายนักวิชาการได้ดำเนินการให้ความรู้และสร้างความตระหนักให้เยาวชนและประชาชนในจังหวัดนครปฐมเห็นคุณค่าและความสำคัญของเมืองโบราณนครไชยศรีด้วยวิธีการต่าง ๆ ดังนี้

4.5.1 จัดพิมพ์หนังสือ เรื่อง “ทวารวดี ศรีนครปฐม” ซึ่งมีเนื้อหากล่าวถึงประวัติศาสตร์วัฒนธรรมทวารวดีในจังหวัดนครปฐม แหล่งประวัติศาสตร์ โบราณสถาน และโบราณวัตถุสมัยทวารวดี รวมทั้งแนวทางการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีในจังหวัดนครปฐม แจกเผยแพร่แก่ประชาชน จำนวน 5,000 เล่ม

4.5.2 จัดทำ วีซีดี. เผยแพร่ความรู้ทางวัฒนธรรม เรื่อง “ทวารวดี ศรีนครปฐม” ในรูปแบบภาพเคลื่อนไหว ซึ่งมีเนื้อหากล่าวถึงประวัติศาสตร์วัฒนธรรมทวารวดีในจังหวัดนครปฐม แหล่งประวัติศาสตร์ โบราณสถาน และโบราณวัตถุสมัยทวารวดี โดยเน้นเผยแพร่แก่นักเรียนในสถานศึกษาต่าง ๆ ในจังหวัดนครปฐม

4.5.3 จัดนิทรรศการ เรื่อง “ศิลปะทวารวดีในจังหวัดนครปฐม” โดยจัดแสดงนิทรรศการในสถานศึกษา และสถานที่ซึ่งมีการจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรม จำนวน 9 ครั้ง มีเยาวชนและประชาชนให้ความสนใจชมนิทรรศการรวมประมาณ 2,000 คน

4.5.4 การบรรยายความรู้เรื่องเมืองโบราณนครไชยศรีแก่ผู้นำชุมชน และประชาชนในเขตพื้นที่เมืองโบราณนครไชยศรี

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรวิจัยติดตามผลการดำเนินการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีในบริเวณเมืองโบราณนครไชยศรีอย่างต่อเนื่อง
2. ควรวิจัยเพื่อขุดค้นแหล่งโบราณสถานใหม่ ๆ สำหรับเป็นแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมสมัยทวารวดี และสร้างบรรยากาศเมืองโบราณให้เป็นรูปธรรมยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

- เซนต์, บอร์ช. (2472). *ประชุมศิลาจารึกสยาม ภาคที่ 2*. กรุงเทพฯ : โสภณพิพรรฒนาการ.
- ตราศิลป์ ศิลปบรรเลง. (2530). “การศึกษาเครื่องประดับสมัยทวารวดี ที่พบจากแหล่งโบราณคดีในภาคกลางของประเทศไทย” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ธิดา สารธา. (2539). *อารยธรรมไทย*. กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ.
- น. ณ ปากน้ำ (นามแฝง). (2541). *ศิลปะก่อนกรุงศรีอยุธยา*. กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ.
- _____ . (2537). *ศิลปะโบราณในสยาม*. กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ.
- _____ . (2538). *สยามศิลปะ จิตรกรรม และสถาปัตยกรรม*. กรุงเทพมหานคร : ดำนสุทธาการพิมพ์.
- นุกูล ชมภูนิช. (2537). *วัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี*. นครปฐม : สำนักศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏนครปฐม.
- นุกูล ชมภูนิช และ สุพจน์ สุทธิศักดิ์. (2544). รายงานการวิจัย เรื่อง “ศิลปะทวารวดีที่พบจากแหล่งโบราณคดีในจังหวัดนครปฐม.” นครปฐม : มหาวิทยาลัยคริสเตียน.
- ผาสุข อินทราวุธ. (2545). “เมืองนครปฐมในสมัยทวารวดี”. เอกสารประกอบโครงการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง “ลุ่มน้ำท่าจีนถิ่นวัฒนธรรม แหล่งสำคัญทวารวดีศรีอาณาจักร เอกฉลภณ์งานศิลป์ถิ่นสนามจันทร์. นครปฐม : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- พิริยะ ไกรฤกษ์. (1975). *The Chula Pathon Cedi Architecture and Sculpture of Dvaravati*. Thesis for the Degree of Doctor of Philosophy in the Subject of Art History , Harvard University.
- ไพจิตร ปอศรี. (2540). *ประวัติศาสตร์เมืองนครปฐม*. นครปฐม : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏนครปฐม.
- มานิต วัลลิโกดม. (2536). “ทวารวดีอยู่ที่ไหน” *ศิลปวัฒนธรรม*. 1 (พฤศจิกายน 2536) : 115-120.
- ราศี บุรุษรัตนพันธุ์. *ความสำคัญของเมืองลพบุรีในฐานะเป็นแหล่งกระจายวัฒนธรรมทวารวดีบริเวณลุ่มน้ำป่าสัก*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2543). *ทวารวดี ศิลปกรรมยุคแรกเริ่มในดินแดนไทย*. กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ศิลปากร,กรม. (ม.ป.ป). *ตำนานพระปฐมเจดีย์ฉบับของพระยามหาอัคนิกร และฉบับของนายทอง*.

กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท.

_____. (ม.ป.ท). **ตำนานพระปฐมเจดีย์ ฉบับพระราชัฎการากร และฉบับตาปะขาวรอด.**

กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท.

_____. กองโบราณคดี. (2482). **รายงานการขุดแต่งเจดีย์วัดพระเมรุ.** กรุงเทพมหานคร :

ม.ป.ท.

สนอศกราส,เอเดรียน. (2537). **สัญลักษณ์แห่งพระศตูป.** แปลโดย ภัทรพร สิริกาญจน และคณะ.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สมประสงค์ น่วมบุญถือ และคณะ. (2543). **รายงานการศึกษารวบรวมหลักฐานเกี่ยวกับเมืองเก่า**

กำแพงแสนของอำเภอกำแพงแสน. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่งจำกัด

(มหาชน).

อุษา จ้วนเพียรภาค. (2541). **“เรื่องเจดีย์จุลประโทน”. ประวัติวัดพระประโทนเจดีย์ วรวิหาร องค์**

พระประโทนเจดีย์ จุลประโทนเจดีย์. กาญจนบุรี : สหภาพการพิมพ์.

ภาษาต่างประเทศ

Dupont p. (1959). **L'Archaeologic Mon de Dvaravati.** Paris : L' Ecole Francaise d' Extreme

Orient.

ภาคผนวก

บันทึกการอภิปรายของผู้เข้าร่วมสัมมนา
เรื่อง “แนวทางการอนุรักษ์และสืบสานอารยธรรมทวารวดีแห่งเมืองโบราณนครไชยศรี”
วันที่ 9 กันยายน 2548

.....

ผู้อภิปรายคนที่ 1 ผู้นำชุมชนจากเทศบาลนครนครปฐม

ผมคิดว่าหลังจากที่เราได้ฟังเรื่องเมื่อเช้านี้แล้ว ทุกคนคงมีความเป็นห่วงเหมือนกันว่า เมืองทวารวดีต่อไปอาจสูญสิ้นได้ขึ้นแต่ชื่อ เพราะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ต่าง ๆ คงจะหายไป ฉะนั้นความเป็นห่วงอันนี้อยากถามท่านทั้งหลายว่าเราจะช่วยกันได้อย่างไร เช่น การออกโฉนดของทางราชการเขาออกโฉนดทับที่โบราณสถาน เราจะช่วยกันได้อย่างไร เพราะเป็นเรื่องของทางราชการ บางที่เราพูดไม่ได้ พูดไม่ออก พูดไปก็เป็นภัยแก่ตัวอะไรทำนองนี้ ทุกคนมีจิตใจที่รักและอยากจะรักษาไว้ซึ่งมรดกของคนไทย แต่ก็สุดวิสัยในหลายอย่าง เพราะยุคนี้เป็นยุคเศรษฐกิจทุกอย่างเป็นเรื่องธุรกิจ อะไรที่เป็นผลประโยชน์เขาก็จะทำได้ก่อน แต่ขอยืนยันว่าทุกคนเป็นห่วงและอยากให้มีการรักษาพัฒนา

ผู้อภิปรายคนที่ 2

อาชีพหลักของผมคือทนายความ และผมเริ่มมาสนใจเรื่องโบราณคดีในจังหวัดนครปฐมก็เพราะกรณีห้างโลตัสจะมาสร้างข้างวัดพระเมรุ ผมก็มีกลุ่มเข้าไปคัดค้าน ขณะนั้นผมเขียนหนังสือพิมพ์อยู่ด้วย แต่ตัวผมเองไม่มีข้อมูลทางโบราณคดีอยู่ หากจะพูดเรื่องนี้เราก็ขยายความไม่ได้ชัดเจน ผมจึงเริ่มศึกษาโบราณคดีในจังหวัดนครปฐม ปัจจุบันผมร่วมกับมหาวิทยาลัยศิลปากรและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ในเขตเมืองโบราณที่อาจารย์บุญลืออธิบายไปเมื่อสักครู่นี้เป็นเขตพื้นที่ซึ่งอยู่ในความดูแลของเทศบาลฯ เมื่อมีการก่อสร้าง มีการขุดที่ระบายน้ำ ตัดถนน และสร้างที่อยู่อาศัยเพิ่มขึ้นมาตามลำดับ ทีนี้ถ้าเราทำงานแบบที่กรมศิลปากรทำอยู่ทุกวันนี้ เราจะไม่ค่อยได้เจออะไร คือไม่อยากพูดเป็นการต่อว่า เหมือนกับว่าเรามีความตั้งใจและมีความคิดว่าเราจะอนุรักษ์ เราจะเก็บข้อมูลในเมืองโบราณ เราก็ต้องเริ่มลงมือทำ เมื่อมีการก่อสร้างผมก็จะเข้าไปในพื้นที่ และเก็บข้อมูลตรงนั้น วิธีการรายละเอียดก็ใช้ความสามารถของเรา และพวกคนงานเราต้องอาศัยเขา มาก อย่างที่ผมไปเก็บแล้วได้ข้อมูลมาเยอะ คือ บริเวณหอเอก ซึ่งเป็นเขตของตำบลพระประโทน ตรงนั้นเราได้เยอะมาก รวมทั้งข้าวของต่าง ๆ ก็อยู่กับชาวบ้านจำนวนมากเช่นกัน แล้วระหว่างชาวบ้านกับพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติก็ห่างไกลกันมาก เราก็เหมือนกำลังที่เข้าไปแทรก ที่ผมไปทำก็โดยวิธีถ่ายรูป และสอบสวนข้อเท็จจริงเกี่ยวกับวัตถุที่เราได้พบ และวันนี้ผมดีใจมากเพราะเป็นการ

ประชุมที่ถูกเป่าที่สุด เพราะมีหลาย ๆ คำบลเข้ามา และอย่างน้อยผู้ที่รับผิดชอบในตำบลและได้ความรู้ในวันนี้ไป เราก็จะได้คำนึงถึงว่าสิ่งเหล่านี้เป็นประโยชน์แก่ท้องถิ่นเราจริง ๆ แล้วในพื้นที่ที่มีสิ่งไหนที่สามารถทำงานสอดคล้องกันตามที่อาจารย์อนุญาตก็จะเป็นประโยชน์ เพราะลำพังผมก็ได้แต่เก็บได้แต่อะไรไป แต่จะปฏิบัติจริง ๆ มันจะทำได้ตามอำนาจ ส่วนในบริเวณคลองที่ปัจจุบัน อบจ. มีงบประมาณลอกคลองแฉะคลองพญาพาน แฉะนี้ผมเก็บข้อมูลได้เยอะมาก อย่างเราเรียนกันแต่เด็ก ๆ เราทราบมาว่าเมืองโบราณนี้ได้ทิ้งร้างไปเพราะโรคระบาด น้ำแฉะ แต่เมื่อเรามาดูแผนที่จริง ๆ ก็ไม่น่าจะเป็นอย่างนั้น เพราะหลักฐานที่เก็บได้ เช่น กระจเบื้องภาชนะที่ใช้สอยในชีวิตประจำวัน มีตั้งแต่สมัยทวารวดี สุโขทัย อยุธา เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ฉะนั้นคนไม่น่าจะไปไหน ผมไปสำรวจที่โคกพระเจดีย์ บริเวณนั้นก็เป็นที่โครงการบึงกุ่ม-บึงบางช้าง ที่อบจ. ได้ไปขุดลอก เราได้พบกระจเบื้องตั้งแต่สมัยทวารวดีปลาย ๆ พิมพ์พระ กระจเบื้องสุโขทัยกันงานเป็นลายรูปปลาของสุโขทัย ครก ภาชนะต่าง ๆ ที่บอกแต่ละยุคแต่ละสมัย และกระจปุกที่ใส่กระจูด ทำให้รู้วัฒนธรรมต่าง ๆ ของคนโบราณเยอะ ตรงบางราโทเป็นซากโบราณสถานซึ่งเป็นวัด ผมเข้าไปสำรวจเพียง 5 เดือน ปรากฏว่าบริเวณนั้นเขาค้นเป็นบ่อปลา ก็มีคนไปพบพระท้าวฯ ทั้งที่เราเห็น ๆ แต่เราไม่สามารถขุดขังอะไรได้ เมื่อกรมศิลปฯ ไปก็ห้ามขุด เขาเชือกล้อมไว้แล้วก็จบ ซึ่งหน่วยราชการบางทีก็เข้าไม่ถึง ทีเล่าให้ฟังนี้ก็หวังให้เราช่วยกัน อย่างอาจารย์พูดถึงงานท้าวฯ หากเราได้งบฯ รัฐบาลกลางมา 3 ล้าน เราก็ได้งานรื่นเริงมางานหนึ่ง แต่วิชาการเราไม่ได้อะไรเลย ถ้าเราช่วยกันคนไหนพบวัตถุในพื้นที่ เามาบอกผม มาบอกอาจารย์ มาบอกใครไปช่วยกันทำงาน แล้วเราบันทึกเป็นข้อมูลไว้ก่อน อย่าเพิ่งคิดอะไร ชาวของจะอยู่กับใครไม่ต้องห่วง ทางเราไปบันทึกข้อมูลแล้วเก็บแต่ละจุด มันจะประสานกัน อย่างผมได้พระดินเผาจากชาวบ้านแถวธรรมศาลา ผมก็พูดเรื่องนี้ แกก็ให้ผมมา พระองค์นี้ได้มาจากบ้านแพงทวยในเขตเมืองโบราณ ผมก็ถ่ายรูปออกมาจากพระเราศึกษาได้หลายอย่าง สมมุติว่าพระรูปแบบนี้ เราไปเจอที่คอนตุม พิมพ์เดียวกันเป็เลขได้จากในพื้นที่ดินเหมือนกัน เราก็มองอายุตรงนั้นได้ว่าในพื้นที่เราพบในแพงทวย ก็มีอายุเท่ากับที่พบในคอนตุม หรือในตัวพระเอง มีรูปเจดีย์มีรูปสถูปอยู่ เราก็สามารถวิเคราะห์รูปสถูปรูปเจดีย์สมัยท้าวฯ จากวัตถุเหล่านี้ได้ ชาวของปัจจุบันแม้จะอยู่กับใคร ทางกรมศิลปฯ ก็มีนโยบายผ่อนปรนลงมามาก ก็ให้คนที่เข้าของอยู่ครอบครองได้โดยไปขึ้นทะเบียน เมื่อขึ้นทะเบียนแล้วมีภาพปรากฏ พวกที่ศึกษาก็จะรู้ว่าจุดที่ได้อยู่ตรงไหน ลักษณะศิลปะเป็นอย่างไร ก็มาคิดตามหลักวิชาของเขาได้ ก็ไม่ถึงขนาดต้องไปกลัวอะไรมาก เรามีของอาจจะมอบให้ หรืออย่างน้อยถ่ายรูปพวกที่ศึกษาโบราณคดีเขาก็จะมาคิดอ่านกันว่ามันเป็นอย่างไร อย่างผมไปรู้จักคนหนึ่งทางหลังธรรมศาลา เขาเคยบวชเป็นพระแล้วปรากฏว่าคอนบวชตรงพระประโทณมีคันโพธิ์ขึ้น เขาไปดึงคันโพธิ์ ปรากฏว่าไปเจอกระจุกซึ่งเป็นเงิน ผมก็ได้ถ่ายรูป แต่กล้องผมซูมไม่ได้มาก แต่เขาขอว่า

ไม่ให้เปิดเผย ก็มีพระธาตุอยู่ 7 องค์ ก็แบ่งให้เพื่อนไป 4 องค์ ปัจจุบันเหลืออยู่ 3 องค์ กระปุกตรงนี้จะบอกว่าเป็นยุคไหนสมัยไหน และก็มีพระซึ่งเป็นพระสังฆายซึ่งมีตั้งแต่สมัยหลังพุทธกาลมาแล้ว ถ้าเรามองศิลปะก็จะบอกได้ว่าเป็นยุคเป็นสมัยอะไร ที่ผมว่ามาคือถ้าเรามีส่วน เรามีของก็อย่าไปหวง ทุกคนเคารพว่าเป็นของของคนนั้นแหละ แต่ถ้าเรานำออกมาให้ศึกษากันบ้างก็จะเป็นประโยชน์ ส่วนของผม ผมก็ตั้งใจทำงานไปเรื่อย ๆ และไม่เร่งร้อนมาก เพราะผมมีอาชีพประจำ และต้องดูแลครอบครัว ผมก็จะพยายามทำ และวันหนึ่งต้องมึนงานออกมาให้เราทุกคนได้รับรู้ตรงนี้ไว้ ตัวผมเองตั้งใจทำงานอะไรฝากไว้ และวันนี้ผมดีใจมากที่มีคนมาเยอะ และห้องประชุมขนาดกำลังดี และพวกเราจะได้ทำงานกันต่อไปครับ

ผู้อภิปรายคนที่ 3

ในนามของผู้บริหารตำบลพระประโทณ ซึ่งเป็นตำบลที่มีพื้นที่ ที่เกี่ยวกับทวารวดี ในส่วนของตำบลพระประโทณเราไม่ได้นั่งนอนใจเกี่ยวกับเรื่องทวารวดี เพราะว่าตรงนี้เป็นสิ่งสำคัญ ตำบลพระประโทณของเราปัจจุบัน เราได้เก็บรวบรวมวัตถุโบราณ โดยขอความร่วมมือจากชาวบ้านแต่ละหมู่บ้าน ที่เขามีสิ่งของอยู่ในครอบครอง โดยเฉพาะหมู่บ้านที่ 5 ที่เป็นดินตาลหน้าบ้านท่านสุรชัยเก็บได้เยอะมาก เป็นวัตถุเก่าซึ่งตอนนี้เก็บอยู่ที่ อบต. ส่วนหนึ่ง และชาวบ้านตำบลพระประโทณพร้อมที่จะนำมาให้ที่ อบต. ส่วนตรงนี้เราไม่ได้นั่งนอนใจในนโยบายของผู้บริหารและของสมาชิกในตำบล เพื่อที่จะทำตรงนี้ให้คนรุ่นหลังได้ศึกษา เพราะว่าจังหวัดนครปฐมเป็นเมืองพุทธ และองค์พระประโทณถึงแม้ว่าไม่ได้อยู่ในเขตตำบลพระประโทณ โดยอยู่ในเขตรับผิดชอบของเทศบาลนครฯ แต่พวกเรามีความผูกพันอยู่กับองค์พระประโทณ คอนยายหอม พระยาภัง พระยาพาน ตรงนี้มีความผูกพันมาก พุดถึงพระยาพานก็นึกถึงคลอง ตำบลพระประโทณเป็นส่วนหนึ่งที่คลองพระยาพานไหลผ่าน ซึ่งคลองพระยาพานนั้นพวกเราเรียก “คลองดำ” เพราะฉะนั้นวันนี้เป็นโอกาสดี เพราะมีตัวแทนจากเทศบาลนคร ตำบลธรรมศาลา เทศบาลธรรมศาลา แต่ไม่มี อบต. ห้วยจรเข้ด้วย ซึ่งคลองนี้ผ่านส่วนต่าง ๆ มาตลอด พุดถึงพระยาพานที่ไร้เข้าใจทุกที เพราะว่าเราแก่เราเองไม่ได้ น้ำมันไหลผ่านทุกพื้นที่ ก็ฝากเรื่องนี้ไว้ด้วยนะค่ะ ฝากผู้ที่มาประชุมและผู้ที่เกี่ยวข้องช่วยกันรักษาเถอะค่ะ ในส่วนตำบลพระประโทณตอนนี้ออกกฎข้อบัญญัติถึงผู้ทำฟาร์มสุกรทั้งหลาย ใช้บังคับอย่างเด็ดขาด มีข้อกฎหมายเข้ามา แต่จะให้เราทำคนเดียวไม่ได้ เราต้องทำตั้งแต่หน่วยงาน หลาย ๆ คนต้องช่วยกันประสาน อย่างตำบลธรรมศาลาจะบอกว่าเอ๊ะน้ำมันมาจากพระประโทณ ไ้ มาจากพระประโทณมันต้องไหลผ่านมาพร้อมกัน แต่ถ้าพวกเราไม่รวมตัวกันช่วยกันรักษาต้นน้ำอยู่ที่ไหนคิดคุณะคะ ขอบคุณค่ะ

ผู้อภิปราย คนที่ 4

วันนี้ผมเป็นแขกรับเชิญในนามเทศมนตรีตำบลธรรมศาลา พื้นที่จริง ๆ ของตำบลธรรมศาลา คู่มือทุกคู่มือเมืองตอนนี้ลอกหมดแล้ว อันที่จริงงบประมาณจริง ๆ ไม่สามารถจะลอกได้บ่อย ๆ เพราะขัดต่อข้อกฎหมาย หากลอกบ่อย ๆ สดง. ก็คงจะมองหน้าผมเหมือนกันนะครับว่าเอ๊ะทำไมจึงลอกคู่มือบ่อย ๆ เพราะอะไร ตรงนี้รายได้ดีหรืออะไร ตอนนี้ถ้าเป็นไปได้ผมก็ลอกสวะเป็นส่วนใหญ่ และก็จริง ๆ ของเทศบาลตำบลธรรมศาลา คู่มือเป็นแค่รองรับน้ำเสียหรือน้ำอะไรก็แล้วแต่ เพราะเป็นคลองเจดีย์บูชา ซึ่งน้ำทุกที่จะลงคลองเจดีย์บูชาหมด ซึ่งผมได้จ้างคุณพิชญาดูคลองทั้งหมด 3.3 กม. ก็มีการปลูกต้นไม้ริมคลองทั้งหมด จริง ๆ แล้วของเทศบาลธรรมศาลาผมไม่อยากจะคอนกรีต อยากจะให้เป็นที่ธรรมชาติ ผมได้ซื้อต้นไม้ปลูกริมคลองทั้งหมด และตอนนี้เริ่มงามขึ้น ผมก็ได้ขยายออกไปเรื่อย ๆ เพราะผมอยากให้คลองเจดีย์บูชาไม่แค้ความเขียวไปเรื่อย ๆ ผมไม่อยากจะคอนกรีต เพราะว่าส่วนใหญ่ปลาจะอยู่ตามโคนต้นไม้ใหญ่ ๆ ถ้ามีคอนกรีตเมื่อไหร่เขาไม่มีที่พักนะครับ และการเพาะพันธุ์ปลาจะไม่เกิดขึ้น ตรงนี้ผมเลยได้พัฒนาคลองเจดีย์บูชาให้สะอาด ซึ่งถ้าเราอยากจะทำคลองเจดีย์บูชาที่สามารถไปดูได้ เพราะผมมีเรือซึ่งสามารถพาเราชมคลองเจดีย์บูชาทั้งเส้นสุดตรงวัดไร่เกาเข้านำโรงชนกับเทศบาลนครฯ ส่วนของเก่าจะอยู่ที่วัดธรรมศาลาทั้งหมด เพราะตอนนี้เราจะพัฒนาวัดธรรมศาลาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว เราจึงจะพัฒนาทุกสิ่งทุกอย่างลงที่วัดธรรมศาลาทั้งหมด และรอบ ๆ คู่มือและคู่มือเมืองเราก็จะลอกทั้งหมดนะครับ และผมคิดว่าถ้าพวกเราพร้อมกันได้ ทั้งมีอบต. พระประโทณ อบต. ธรรมศาลา เทศบาลตำบลธรรมศาลา อบต. หัวจรเข้ ผมคิดว่าเรื่องนี้ น่าจะเกิดได้ถ้าเราได้มาคุยกัน เราจะดูว่าอันไหนที่สามารถจัดสรรงบประมาณลงไปได้ ผมว่าแน่นอนเรื่องนี้ น่าจะเกิดได้ ขอให้เราร่วมกันอีกครั้งหนึ่งนะครับ ขอขอบคุณครับ

ผู้อภิปราย คนที่ 5

สวัสดีครับ ผมสัญญา สุดล้ำเลิศ ผมมีอาชีพเป็นครูอยู่ที่โรงเรียนไร่จิงวิทยา อำเภอสามพราน วันนี้ผมดีใจมากที่ได้มีโอกาสมาร่วมในงานนี้ ผมเล่าความเคียดหนึ่ง ผมเคียดสอนอยู่ที่โรงเรียนวัดธรรมศาลา ในปี 2520-2522 หลังจากนั้นไปอยู่ที่ไร่จิง วันนี้ผมดีใจเพราะ อ.นุถุญแจให้ทราบว่า มีผู้นำท้องถิ่นจาก 3 ตำบลมารวมกัน ซึ่ง อ. นุถุญแจบอกว่าเราจะรักษาทวารวดีไว้ได้อย่างไร ณ ปี พ.ศ. นี้ ผมอยากเรียนให้ท่านทราบไว้คนเดียวว่า เมื่อก่อนผมได้คุยกับท่านอาจารย์ นุถุญแจและคุณไพฑูริย์ว่า ผู้นำท้องถิ่นจะอยู่กระจายทั่ว ๆ ไป ยังมีสิ่งของที่ขุดค้นพบอยู่ตลอดเวลา ตอนนี้เราอยากได้ข้อมูล คือสมบัตินี้จะเป็นของใครไม่เป็นไร แต่จริง ๆ แล้วถ้าท่านทราบ อยากจะให้มีการถ่ายรูปและมีการเก็บข้อมูลไว้ ส่วนข้อมูลที่เป็นภาพถ่ายไม่ควรจะเป็นความลับ ส่วนข้อมูลที่

เป็นวัตถุบางทีก็กลัวว่ารัฐบาลจะยึดหรืออะไร ความจริงผมว่ากรมศิลปฯ เขาไม่ยุ่งแล้ว นอกจากว่าจีนใดที่มีคุณค่าแก่แผ่นดิน แก่ประเทศ เขาอาจจะขอไว้ เพราะผมทราบว่าของที่พบที่ธรรมศาลาที่พระประโทณ ไปอยู่ต่างประเทศเยอะ ผมเป็นคนนครปฐม ผมเสียดายครับและเสียใจด้วย แต่เราก็ไม่มีอำนาจหน้าที่อะไร ผมก็จะขอฝากกับผู้นำท้องถิ่น ผู้นำชุมชนว่า ถ้าใครเจออะไร แจ็ง อ.นุกูล แจ็งคุณไพบูลย์ หรือแจ็งผมก็ได้ ความจริงแล้วเราอยากได้ข้อมูลด้านนี้ เพราะว่า ณ ปี 2548 ถ้าเรามีข้อมูลแล้วเราส่งไปขายต่างประเทศหมด ต่อไปถ้าเราจะบอกว่าเรารักษาทวารวดีก็คงเป็นไปได้ เพราะว่าพวกโบราณวัตถุมันไปได้ง่าย และของจีนสวย ๆ ไปอยู่ต่างประเทศก็ไปจากนครปฐม ไม่มีหลักฐานยืนยันแน่นอน นอกจากการศึกษาทางโบราณคดีก็จะมีรูปแบบว่า อย่างเช่นพระพิมพ์นครปฐม ถ้าท่านไปสังเกตท่านจะเห็นพื้น ๆ แจ็งจริง ๆ แล้วพระพิมพ์นครปฐมจะมีลักษณะนั่งห้อยพระบาทไม่ได้นั่งขัดสมาธิ ปกติพระต้องนั่งขัดสมาธิเป็นหลัก แต่พระนครปฐมจะเป็นพระนั่งห้อยพระบาทที่เขาเรียกว่า “ยูโรเปียน แพชั่น” และที่นครปฐมเดิมพบค่อนข้างมาก ช่วงที่ผมอยู่ธรรมศาลา ผมก็เคยเจอ ที่พระประโทณก็มี ลูกปักก็มี สิ่งของในเขต 3 ตำบลนั้น ผมเห็นผู้นำท้องถิ่นมาผมก็ดีใจ และผมก็ฝากกับท่านไว้ด้วยว่า ถ้าใครมีข้อมูลเหล่านี้ ผมว่าน่าจะอนุเคราะห์ข้อมูลให้แก่มกผม เพื่อจะได้เป็นข้อมูลส่วนหนึ่งไว้สำหรับการศึกษา แต่ส่วนวัตถุถ้าจะเก็บเอาไว้ก็เป็นสมบัติของท่านอยู่แล้ว แต่ผมก็ขอความร่วมมืออย่างทีกล่าวมา เมื่อกี้ได้ฟังที่ท่านพูดว่ามีปลูกต้นไม้ ผมก็ได้นั่งคุยกับอาจารย์นุกูลว่าผมเห็นด้วยว่ารอบคูเมืองถ้าเราปลูกต้นไม้ทั้งหมด เราสามารถชี้ให้เด็กดูได้ว่า เนี่ยเดินไปเรื่อย ๆ ตามแนวพุทธรักษาเป็นเขตคูเมืองทั้งนั้น เมื่อเช้าที่ อ. นุกูลพูดว่าต่อไปเราวิ่งมินิมาราธนอนรอบคูเมือง ผมก็ว่าไม่เลว ความจริงเมืองทวาท ในประเทศไทยมีหลายจังหวัด มีตั้งแต่จังหวัดยะลาขึ้นมา ไปเรื่อยจนถึงนครสวรรค์ โลกไม้เคน จันเสน พวกนี้ใช่ แต่ว่าที่นครปฐมเป็นแหล่งสำคัญ เพราะเป็นแหล่งใหญ่ที่สุด และไม่ใช่มียเฉพาะที่อำเภอเมืองอย่างเดียว นะครับ ที่กำแพงแสนก็มีแต่ขนาดเล็กกว่า ฉะนั้นผมก็ขอฝากสิ่งเหล่านี้ไว้กับผู้นำท้องถิ่นทุก ๆ ท่าน ซึ่งผมหวังว่าคงได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดี และผมก็รอความหวังด้วยครับ ขอขอบคุณครับ

ผู้อภิปราย คนที่ 6

สวัสดิ์ครับ ผมปลัดวินัย ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลพระประโทณ เท่าที่ดูวิถีทัศน์จะเห็นว่าส่วนเจดีย์จุลประโทณไม่ค่อยได้รับความสนใจและมีหญ้าขึ้นเยอะ ครึ่งนี้ถึงแม้ว่าอยู่ในความรับผิดชอบของกรมศิลปากรก็ตาม แต่ว่าพื้นที่อยู่ในเขตของเทศบาลนครนครปฐมนะครับ ก็อยากจะให้เทศบาลฯ ได้ถอนหญ้าให้ดีกว่านี้สักนิด เพราะถ้าอยู่ในเขต อบต. ๆ คงจะไม่ปล่อยไว้แบบนี้ ในส่วนของตำบล พระประโทณ จริง ๆ แล้วแบ่งเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนเทศบาลและอบต. ตำบลพระประโทณมีการขุดค้นโบราณสถานโบราณวัตถุจำนวนมากหลายที่ แต่เหตุใดก็ไม่ทราบ

จึงไม่มีการบันทึกไว้ อย่างเช่นในการก่อสร้างโรงเรียนเทคโนโลยีนครปฐม ประมาณปี 2539 ที่ค้นพบเป็นจำนวนมาก อย่างเช่นที่ได้มาอยู่ในความดูแลของอบต. พระประโทณ มีหม้อดินเผาขนาดใหญ่ซึ่งในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติก็ยังมี และมีลูกกระพรวนม้า และเศียรพระพุทธรูปสมัยทวารวดี และลูกปัดอีกจำนวนหนึ่ง นี่ก็เป็นส่วนหนึ่งที่ อบต. ได้มา เพราะว่า อบต. ได้สร้างพิพิธภัณฑ์และมีอาจารย์จากโรงเรียนเทคโนโลยีฯ บริจาคให้ อีกจุดสำคัญของตำบลพระประโทณ ถ้าหากว่านักเลงพระหรือร้านขายของเก่าที่จะทราบคือกรุบ่อโดนด ทุกท่านอาจเคยได้ยินว่ากรุบ่อโดนดนี้อยู่ตรงไหน ก็อยู่ในเขตอบต. พระประโทณ บริเวณหมู่ 7 กับหมู่ 5 ที่เขาเรียกคันตาล 6 คัน 7 คัน ตรงนั้นแหละครับ เพราะคันตาลล้มไปคันหนึ่งก็เหลือ 6 คัน ในส่วนตรงนี้จะป็นวัดร้างสมัยทวารวดี เมื่อประมาณ 40-50ปีที่แล้ว มีการขุดค้นพระเป็นกรุเป็นจำนวนมาก และขุดพบเศียรพราหมณ์สีขาวเป็นจำนวนมาก เป็นร้อย ๆ เศียร ตอนนั้นขายเศียรละ 500 บาท มีเจ้าหน้าที่จากกรมศิลปฯ มาซื้อ เท่าที่ทราบ แล้วอีกส่วนหนึ่งที่ทราบจากชาวบ้านว่าเอาไปทำถนนเพชรเกษม แล้วที่ถนนเวลาเขาเกรดทำก็จะมีพวกลูกปัด พวกพระเป็นจำนวนมาก กรุบ่อโดนดก็เลยดังขึ้น และเมื่อครั้งที่พี่บุญลย์บอกว่าพระจากสวนแพทวยนั้นก็เป็นไปได้ เพราะเท่าที่สืบข้อมูลในหมู่บ้านสวนแพทวยนั้นจะติดกับบ้านหนองอาเสี้ยซึ่งอยู่บริเวณใกล้เคียงกับบ่อโดนด ตรงนั้นเหมือนกัน อยู่ทางทิศเหนือของชุมชนปฐมอโศก ตรงนั้นจะมีที่ว่างที่ไม่ได้ก่อสร้างประมาณ 11 ไร่ และบริเวณนั้นจะมีเนินปราสาทอยู่ จะเป็นเนินอิฐขึ้นมา แต่ว่ายังไม่มีการขุดค้น ทราบว่าแต่ก่อนมีอิฐสมัยทวารวดี อยู่เยอะ แต่ทางวัดเกาะวังไทรเอาไปบดทำพระผงพระอะไรตรงนั้น และผมอยากให้ผลักดันตามที่อาจารย์บุญลย์เสนอเรื่องของเมืองจำลองสมัยทวารวดี อาจจะเป็นจุดขายสำหรับนครปฐม เพราะเป็นสถานที่ท่องเที่ยว ถ้าหากว่ามีการจัดทำเมืองจำลองเมื่อไหร่ ก็อยากให้อยู่ในเขตตำบลพระประโทณ ไม่ว่าจะอยู่ในเขตเทศบาลฯ หรือในเขต อบต. พระประโทณก็ตาม เพราะว่าอาณาจักรทวารวดีอยู่ในเขตตำบลพระประโทณของเราครับ ขอขอบคุณครับ

ผู้อภิปราย คนที่ 7

ดิฉันลมัย คาวจรัสแสงชัยนะคะ โคนพาดพิงอยู่ตลอด แต่ก็ไม่ใช่ไร เมื่อเช้าฟังที่อาจารย์บุญลย์พูด ดิฉันฟังไปขมลุกไป เพราะว่าทวารวดีของเราใหญ่โตมาก และเราเป็นจังหวัดหนึ่งที่มีทวารวดีใหญ่ที่สุดนะคะ ฉะนั้นเราต้องร่วมมือกันไม่ต้องไปโยนให้ใครหรอกคะ ที่เห็นเจดีย์ในจินตนาการของอาจารย์บุญลย์ ดิฉันก็อยากเห็นนะคะ ท่านนายกเสรินทร์ก็มีได้นิ่งนอนใจเรื่องลอกคลองหรือทำความสะอาดพื้นที่ท่านบอกอยู่ตลอดว่าใครมีปัญหาอะไรไปแจ้งได้เลยแล้วจะมาทำให้ แต่ที่ไม่ทำให้ก็กลัวจะไปกระทบของกรมศิลปฯ ดิฉันก็อยู่ริมคลองก็มองเห็นว่าน้ำไม่ค่อยสะอาด แต่ไม่โซ่มาจากในเมืองนะคะ ในเมืองก็มาเหมือนกันแต่น้อย ไม่ค่อยสกปรกเท่าไร แต่ที่

ของเขาไม่มีเตาอุโมงค์แบบสมัยนี้ เมื่อปั้นเสร็จแล้วผึ่งจนแห้ง และก็ตั้งไว้กลางแจ้งแล้วเอากิ่งไม้มาคลุม ฉะนั้นภาชนะในยุคทวารวดี จะได้อุณหภูมิประมาณ 700-800 องศา และจะไม่ละลายเหมือนเนื้อไผ่พวกนี้ ผมได้ไปพบบริเวณนั้น ปรากฏว่ากระเบื้องเต็มพื้นเลย และผมไปพบดินลักษณะนี้เป็นเศษดินคืดมือสะบัดทิ้งไป และมีรอยนิ้วมือกดคืดอยู่ และมีบางก้อนเป็นลายเชือก คือภาชนะโบราณเขาใช้ลายเชือกทาบที่ภาชนะ หลักฐานพวกนี้จึงชี้ให้เห็นว่าบริเวณนี้น่าจะเป็นเตาเผาภาชนะที่มีหลักฐานประกอบและมีเศษถ่านมีอะไรอยู่ริมน้ำด้วย ที่ปลัดว่าถ้าเราได้ข้อมูลเยอะเอามาทำอะไร เราก็เพิ่มเติมความรู้เข้าไปว่าบทบาทของเมืองแต่ละจุดมีหน้าที่อะไร จุดนี้เป็นศาสนสถาน ตรงนี้มีหินคูดอยู่ มีสิวลีลิ่ง มีรางโยนีอยู่ ตรงนี้เป็นทางออกของเมือง ก็มาคิดกันตามหลักฐานที่พบถึงว่าเราได้ทำอะไรเราพยายามเอาความเป็นจริง ถ้าเจอแล้วบอกพวกผม ผมจะไปทำข้อมูลกัน และก็เอาข้อมูลพวกนี้มาวางไว้ แล้วค่อยคิดว่โบราณนี้เขาอยู่กันอย่างไร ออกทะเลไปทางไหน ผมไปทางโคกพระเจดีย์คือหลังวัดธรรมศาลา 4 เมตรนี่ยะลงไปพบซากหอย ข้อมูลนี้ผมเก็บมาได้กับมือโคกพระเจดีย์รอบนี่ยะผมได้หอยแม่น้ำมาทุกวันนี่ก็เก็บไว้ หลักฐานทางทะเลมีเพ็ริ่ง มีหอยแม่น้ำ มีหอยกาบ มีอะไรเยอะแยะไปหมด และที่เรารู้ว่าทวารวดีอยู่ริมทะเลปรากฏว่าทะเลอยู่ใต้พื้นดินลงไป 4 เมตร แล้วซากโบราณสถานชั้นที่มนุษย์อยู่ คือ ชั้นปัจจุบันผมยังมีขอสงสัยอยู่ว่า ที่ว่าเป็นทะเลจริงภูมิประเทศเป็นทะเลจริง แต่ตอนที่มนุษย์มาอยู่มันอาจจะไม่มีสภาพเป็นทะเลในบริเวณนี้แล้วก็ได้ นี่เป็นโจทย์ที่ผมตั้งไว้ แล้วผมก็สำรวจไป อย่างมีการก่อสร้างในเมืองนครปฐม มีการเจาะเสาเข็มเป็นแท่ง ๆ ลงในดิน ผมก็จะไปสอบถามคนเจาะว่าชั้นดินมีกี่ชั้น แต่ละชั้นลึกอย่างไร ในรอบองค์พระยังไม่ปรากฏว่ามีชั้นทะเล เท่าที่ผมสำรวจ และก็ตรงไหนบริเวณไหนมีการก่อสร้างผมก็จะเข้าไป ก็ไปหาหลักฐานเก็บพวกเศษภาชนะวัตถุอะไรที่ปรากฏ ผมก็จะมีการบันทึก

ผู้อภิปราย คนที่ 9

พูดถึงทวารวดีผมเองก็เกิดไม่ทัน แต่ก็รู้สึกซาบซึ้งเพราะทวารวดีเป็นสิ่งที่ทรงคุณค่า มีประโยชน์ต่อชาวนครปฐมเป็นอย่างยิ่ง ที่นี้ทวารวดีเป็นของเก่าของแก่ ผมตั้งแต่เกิดมาก็เห็นเหมือนกันว่าของเก่าของแก่ คืดอยู่กับทางเพนียดกับตำบลธรรมศาลา ซึ่งจะเป็นทางสามแพร่ง ทางธรรมศาลาลงไป และไปโคกพระ และไปทางวัดโดนคกับวัดตะขาม เมื่อก่อนเป็นเนินหิน จุดนี้เป็นจุดสำคัญมาก ว่าตั้งแต่ผมเกิดมาจำความได้ มีการขุดเจอของเก่ามากมาย ไม่ว่าจะเป็นกำไล ไห ก็อยากจะเรียนท่านผู้เกี่ยวข้องทุกท่านว่า ปัจจุบันนี้ผมคิดว่ายังมีอยู่ ซึ่งเป็นดินโพธิ์ใหญ่ วัดตะขามคืดกับคลองธรรมศาลา ช่วงหนึ่งมีเรือขุดเจอมากมาย ซึ่งชาวบ้านก็เก็บไปขาย ตรงนี้ผมคิดว่าถ้าขุดลึกลงไปอีกอาจจะเจอ อันนี้เป็นข้อสันนิษฐาน แต่ที่ผ่านมามีการขุดหลายครั้งและเจอหลายครั้ง ไม่ว่าจะเป็นพระชิน กำไล ไห กระปุก ล้วนแต่เป็นของเก่าของแก่ เพราะตรงนั้นถ้าม

คุณพ่อคุณแม่สมัยก่อนนั้นเล่ากันเป็นต่อ ๆ ว่ามีเรือชาวจีนมาขายของ และคลองตรงนั้นคืนเงินมา และมีการขุด ซึ่งสองฝั่งจะเป็นวัด โคนคอีกฝั่งเป็นวัดตะขาม ซึ่งวัดตะขามยังอยู่ในสังกัดของกรมศาสนาตอนนี้ แต่ปัจจุบันชาวบ้านมีการทำสวน ปลูกผัก แต่ก็ยังมีเนินให้เห็น และมีคันโพธิ์ใหญ่ เป็นสัญลักษณ์ ตรงนี้ก็คงขุดฝากไว้ว่า ถ้าจะมีการขุดค้นเรื่องราวอดีตของเก่าของแก่หมู่บ้านคูเมือง อาจจะมีได้ให้พบให้เห็น ก็อยากจะฝากไว้ และเดี๋ยวท่านรองนายกจะช่วยเสริมตรงนี้ว่าเจอที่ไหนบ้าง ในปัจจุบันนี้ยังมีอยู่จริงคงไม่ใช่เป็นภาพลวงตา มีอยู่จริงที่ขุดพบเจอ ก็คงจะฝากทุกท่านไว้แค่นี้ก่อน

ผู้อภิปราย คนที่ 10

ผมจะกล่าวเสริมและเป็นเรื่องจริง ถ้าไม่เชื่อปัจจุบันนี้ไปดูได้ที่ท่านเลขานุการ เมื่อสักครู่นี้ มีการขุดพบพระพุทธรูป เป็นเนื้อหินสีเขียว ชื่อว่า “หลวงพ่อกิน” อยู่ที่วัดตะขามเดิม ถ้าไม่เชื่อไปดูอยู่ที่วัดห้วยตะโกปัจจุบัน เป็นที่สักการะของชาวดำบลใกล้เคียง ดำบลเพนียด นอกจากนั้นยังมีการขุดพบพระพุทธรูปขนาดใหญ่อื่น ๆ อีก และมีการซื้อขายกันเป็นทอด ๆ และนอกจากมีการขุดพบพระแล้วยังพบวัตถุโบราณอื่น ๆ อีก เช่น เครื่องปั้นดินเผา และพิมพ์ผ้าอีกด้วย

ผู้อภิปราย คนที่ 11

คุณขวัญใจเล่าให้ฟังว่าสมัยเด็กที่บ้านเคยพบพระที่มีค่า ขณะนั้นครอบครัวยังลำบากอยู่จึงนำพระไปขายเอาเงิน และเพื่อนคุณขวัญใจก็ได้พบพระพุทธรูปเช่นกัน ซึ่งเพื่อนได้นำพระไปเก็บไว้ที่บ้าน ขณะที่นำพระไปเก็บไว้นั้นคุณขวัญใจสังเกตเห็นว่าเพื่อนมีอาการผิดปกติ คือนั่งตัวแข็งและแสดงกิริยาอาการเหมือนไม่ใช่ตัวคนของเขา เหมือนถูกวิญญาณอะไรสิงอยู่ ทำให้คุณขวัญใจรู้สึกกลัวมาก

“เขานั่งหันหลังให้ฉัน พอฉันเรียกชื่อเขา เขาก็หันควับมาอย่างกะทันหัน แต่สีหน้าและแววตาเหมือนไม่ใช่เขา” ในที่สุดก็ต้องนำพระไปไว้ที่วัดเพื่อนจึงหายจากอาการดังกล่าว